

Долбоор Европа Биримдиги
тарабынан каржыланат

international
alert

**International Alert уюмунун
“Дин жана демократия боюнча
конструктивдүү пикир алышуу”
долбоорунун алкагында өткөрүлгөн
изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы**

Бишкек - 2020

International alertyюмунун “Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

Бишкек, 2020

Бул жыйнак International Alert уюмунун «Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу» долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи айлампасында өткөрүлгөн алты изилдөөнү өзүнө камтыйт. Изилдөөлөр 2019-2020-жылдары долбоордун алкагында окуулардан өткөн жаш изилдөөчүлөр тарабынан жүргүзүлгөн.

Жыйнактын башкы редактору – Расул Момуналиев, International Alert долбоорунун менеджери.

Редакциялык коллегия:

Шакират Токтосунова, International Alert уюмунун Кыргызстандагы өкүлү, долбоордун мүдүрү;

Жаркын Шадыманова (Орус тилиндеги жыйнактын редактору)

Жаннат Мажитова (Кыргыз тилиндеги жыйнактын редактору)

Искандер Марлен и Азиз Эмилбек уулу (Англис тилиндеги жыйнактын редакторлору)

Котормочулар:

Темир Момунов (орусчадан англисчеге)

Миргуль Исмаилова (орусчадан кыргызчага)

Бул басылма Европа Биримдигинин колдоосу менен даярдалды. Басылманын мазмуну изилдөө тобунун жоопкерчилигинин предмети болуп саналып, International Alert уюмунун жана Европа Бирлигинин көз караштарын чагылдырбайт..

Мазмуну

1. Кыргызстанда аялдардын тыюу салынган диний топторго тартылуу жолдору жана себептери ...	9
Аннотация	10
Глоссарий	11
Киришүү	12
Изилдөө усулдары	17
Биринчи бөлүм. Радикалдашуу жолдору.....	19
Экинчи бөлүм. Радикалдашуу себептери	26
Корутунду.....	29
Пайдаланылган адабияттардын тизмеси	32
2. Кыргыз Республикасында террорчулукка жана экстремизмге каршы турууга көмөк көрсөтүүдөгү коммерциялык эмес уюмдардын ролу	34
Аббревиатуралар	35
Киришүү	36
1 - бөлүм. Изилдөө усулдары	37
2 - бөлүм. Негизги терминдердин укуктук мазмуну	39
3 - бөлүм. Кыргыз Республикасында коммерциялык эмес уюмдардын террорчулукка жана экстремизмге каршы турууга көмөк көрсөтүүсү боюнча учурдагы абалы	42
4 - бөлүм. Изилдөөнүн жыйынтыктары	44
Корутунду	49
Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча сунуштар	50
Адабияттардын тизмеси	53
Тиркемелер	54
3. Кыргызстандын саясатында исламдын ролу	59
Аннотация	60
Кириш сөз	62
Изилдөөнүн максаты:	67

Изилдөөнүн методологиясы.....	68
Кабинеттик изилдөөнүн жыйынтыгы:	70
Эксперттик сурамжылоонун жыйынтыгы.....	75
Корутунду.....	82
Сунуштамалар.....	84
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:	85
4. Ош шаарындагы диндар кыздарды жана аялдарды басмырлоо себептерин түшүнүү.....	89
Аннотация	92
Киришүү жана адабиятка сереп.....	93
Изилдөө усулдары.....	97
Изилдөөнүн негизги этаптары	99
Изилдөө жыйынтыктарына анализ жүргүзүү.....	103
Корутунду.....	120
Пайдаланылган адабияттын жана булактардын тизмеси.....	123
5. Ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсү.....	125
Аннотация	126
Глоссарий	127
Киришүү.....	129
Биринчи бөлүм. Изилдөө усулдары.....	134
2 - бөлүм. Ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүндөгү негизги тенденциялар	142
3 - бөлүм. Ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамилесиндеги мамлекеттик органдардын жана диний лидерлердин орду жана ролу.....	153
КОРУТУНДУ	157
Адабият тизмеси:.....	158
Тиркемелер	160

6. Зомбулук экстремизминин идеологиясын жайылтууну алдын алууга Кыргызстандын медиа стратегияларынын таасири.....	166
Аннотация	167
Аббревиатуралар	168
Киришүү	169
Изилдөө усулдары	171
1 – бөлүм. Учурдагы медиа стратегиялардын анализи	173
2 - бөлүм: Жаштардын интернет активдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү.....	185
Корутунду.....	194
Сунуштар.....	194
Пайдаланылган адабияттардын тизмеси:	196

Кириш сөз

Урматтуу окуучу,

Бул жыйнак жаш изилдөөчүлөр тарабынан Кыргызстанда Европа Биримдигинин каржылоосу менен жана Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы “Ыйман” руханий маданиятты өнүктүрүү фонду менен кызматташтыкта International Alert уюму тарабынан ишке ашырылган “Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи топтому. Биринчи жыйнак 4 жаш изилдөөчүлөрдүн тобу 2018 жылы өткөргөн изилдөөлөрдү камтып ошол эле жылы жарык көргөн.

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоору мамлекеттин дин саясатын, мамлекет менен диний институттардын ортосундагы өз ара мамилелерин, диндин коодогу ролун, жана дин тутуу эркиндиги жана ишеничтери сыяктуу темалар боюнча ачык коомдук диалог түзүүгө багытталган. Долбоордун эң негизги максаттарынын бири – жаш изилдөөчүлөрдүн динге байланыштуу сезимтал темалар боюнча изилдөөлөрдү өткөрүүдө тажрыйбасын жогорулатуу, ошондой эле тажрыйбалуу серепчилердин тобун түзүү.

2017 – 2018 жылдары өткөрүлгөн изилдөөлөр ар кандай деңгээлде жана топтордо, жаштардын дискуссиялык клубтарынан тартып Жогорку Кеңештин депутаттарынын жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн өкүлдөрүнүн катышуусу менен тегерек стол дискуссияларында эксперттик коомго жана улуттук өнөктөштөргө тартууланган. Изилдөө отчеттор каралып, талкууланып, сунуштар берилип, аналитикалык жазмаларга айланган. Кызыкдар тараптар бул процесстин маанилүүлүгүн белгилеп, сезимтал маселелер боюнча илимий далилдерди түзүү үчүн жаш изилдөөчүлөрдүн аналитикалык дараметин жогорулатуу боюнча сунуштар берилген.

Экинчи раунд, адаттагыдай массалык маалымат каражаттар жана социалдык медиа аркылуу жарыяланып, жалпысынан 33 сунуш кабыл алынган. Алардын ичинен 10 жаш изилдөөчү тандалып алынып, чыр-чатакка сезимтал изилдөөлөрдү өткөрүү методологияларына түрлөрүнө жана аналитикалык жазмалардын структураларын түзүүгө үйрөтүлгөн. Төмөнкү 6 тема долбоордун Консультативдик эксперттик жумушчу тобу тарабынан 2 раундтун алкагында аныкталып бекитилген:

1. Кыргызстандагы медиа стратегиялардын зордукчул экстремизмдин идеологиясын алдын алууга тийгизген таасири жана даремети;
2. Кыргыз Республикасында ар кандай дин тутунган жаштардын арасындагы кызматташуу мүмкүнчүлүктөрү жана көйгөйлөрү;
3. Кыргыз Республикасында коммерциялык эмес уюмдарынын терроризм жана экстремизмге каршы күрөшүүдөгү ролу;
4. Кыргызстанда аялдардын радикалдашуунун себептери жана жолдору;
5. Кыргызстандын саясатында диндин ролу;
6. Ош шаарында дин тутунган кыздар жана аялдарга карата кайчылаш дискриминациялардын деңгээли;

Кыргызстандагы медиа стратегиялардын зордукчул экстремизмдин идеологиясын алдын алууга тийгизген таасири жана даремети. Бул отчет учурдагы Ички Иштер Министрлиги (ИИМ), Дин иштер боюнча мамлекеттик комиссия (ДИМК), Улуттук Коопсуздук боюнча Мамлекеттик Комитет (УКМК) сыяктуу мамлекеттик органдарынын ошондой эле үч бей өкмөт уюмдардын жана жарандык активисттердин медиа стратегияларын талдайт. Мамлекеттик органдардын жана бейөкмөт уюмдардын экстремисттик идеологиянын алдын алуу максатында иш пландар жана өзгөчө медиа-инструменттери бар. Кыргызстанда диний уюмдардын көбү коомчулук менен байланыш структураларына (басма сөз кызматтары, басма сөз катчылар, байланыш бөлүмдөрүнүн, тышкы мамилелер бөлүмдөрүнүн, ж.б.) таянышат. Бул каналдар аркылуу алар аудиторияга экстремисттик үгүттөрдү аныктоого аракеттерин көрүп, ошондой эле кесепеттерин алдын алууга көмөктөшөт. Бул стратегияларды талдоо, алдын алуу иш-чаралар кошумча анализ керек экенин көрсөтүп турат.

Кыргыз Республикасында ар кандай дин тутунган жаштардын арасындагы кызматташуу мүмкүнчүлүктөрү жана көйгөйлөрү. Изилдөөнүн алкагында ар кандай диндеги жаштардын кызматташуусунда жана мамилесинде оң жана терс көрүнүштөрү бар экени аныкталган. Айрыкча протестанттык динди туткандар эң көп дискриминацияга сөөктү коюу учуранда дуушар болушат. Бул изилдөө жаштар арасында ар кандай диний ишенимдерин сурөттөп, ошондой эле дин ишенимдерде чыр-чатактар бар экенин аныктап алардын алдын алуу жолдорун чечим кабыл алуучуларга сунуштайт.

Кыргыз Республикасында коммерциялык эмес уюмдарынын терроризм жана экстремизмге каршы күрөшүүдөгү ролу. Коммерциялык эмес уюмдарынын терроризм жана экстремизмге каршы күрөшүүдөгү ролу жана дарамети жергиликтүү деңгээлде тийиштүү баа берилген эмес. Айрым КЭУдар улуттук деңгээлдеги мыйзамдарды жакшыртууда, билим берүүдө жана маалымдуулуктун жогорулашына, терроризм жана экстремизмдин алдын алууга байланыштуу долбоорлордо активдүү катышат. Кыргыз Республикасында терроризмди жана экстремизмди алдын алууда мамлекеттик жана муниципалдык органдардын жана КЭУ координациясын жакшыртуу керек.

Кыргыз Республикасында аялдардын тыюу салынган диний топторго тартылуу жолдору жана себептери. Бул изилдөө тыйуу салынган уюмдарга байланышы бар аялдарга багытталган. Ошондой эле акыркы беш жылда чыккан аялдардын радикалдашуусу тууралуу публикацияларына комплекстүү талдоо жүргүзүлгөн. Изилдөө алкагында укук коргоо органдарында радикалдуу топтордун мүчөсү деп табылган аялдар менен чыр-чатакка сезимтал методологиясынын колдонуусу менен терең маектер өткөрүлгөн. Изилдөө алкагында төмөнкү факторлор аялдар радикалдашуусуна көмөк көрсөтөт деп табылган: кошуналык жана жамаатташтык, тууганчылык мамиле, биргелешкен диний билим алуу, диний баракчалар, интернет жана онлайн контактар, жаза аткаруу мекемелерде бирге болуу. Башка факторлор: диний билимдин төмөндүгү жана диний догмаларды туура эмес кабыл алуу, укук жана милдеттер тууралуу маалымдуулуктун төмөндүгү, адилетсиздик жана дискриминация сезими, мамлекеттик саясий ситемага ишенбөөчүлүк, тыйуу салынган группалардын мүчөлөрүнө мамилеси, жергиликтүү деңгээлде куугунтуктоо.

Кыргызстандын саясатында диндин ролу. Бул изилдөөнүн максаты Ислам дининин саясий процесстерге тийгизген таасирин аныктоо. Изилдөөнүн алкагында ар түрдүү публикациялар, видео материалдар, электрондук жана басма медиалар, диний трендтер жана укуктук актылар талдалган. Ислам дини саясий максаттарга жетиш үчүн курал катары колдонулуп жатканы аныкталган. Мисал үчүн мындай көрүнүш чоң кампаниялардын башында – шайлоодо дин туткандардын добушун алуу үчүн же саясий салмак алыш үчүн колдонулат.

Ош шаарында дин тутунган кыздар жана аялдарга карата кайчылаш

дискриминациялардын деңгээли. Бул изилдөө Ош шаарында өтүп, өзүнө төмөнкүлөрдү камтыган: (1) коомдо ислам динин тутунган аялдардын жана кыздардын укуктары, (2) алардын ар кандай кызматтарга орношуу мүмкүнчүлүктөрү, (3) туруктуу ойлор, коомдук күтүүлөр, жана дин тутунган аялдардын жана кыздардын көйгөйлөрүнө мамиле. Изилдөө алкагында негизги маалыматты сандык жана сапаттык булактардан алыш үчүн аралаш изилдөө методтору колдонулуп, 200 респондент сурамжыланып, фокус группа жана эксперттик интервьюлар өткөрүлгөн. Ислам динин тутунган аялдар жана кыздарга карата дискриминация Ош шаары жана жалпы Кыргызстан үчүн өсүп келе жаткан маанилүү көйгөй экени аныкталган. Зомбулук жана дискриминациянын түп тамырларын аныкташ үчүн дагы изилдөөлөр керек.

International Alert уюмунун атынан тренинг жана тажрыйбаны жогорулатууга көмөк көрсөткөндөргө жана жаш изилдөөчүлөргө ыразычылык билдирип коюуга уруксат этиңиздер. Терең ыраазычылык тренерлер: Жаркын Шадымановага (ошондой эле орус тилдүү редактор), Аида Алымбаевага жана Рита Исмаиловага; ошондой эле эксперт ментор: Айкокул МаксUTOвага, Шерадил Бактыгуловго, Искендер Байназаровко, Нургуль Эсенамановага, Маметбек Мырзабаевке жана Инга Сикорскаяга; жыйнактын кыргызча вариантынын редактору Жаннат Мажитовага; котормочулар Темир Момуновко (англис тили) жана Миргуль Исмаиловага (кыргыз тили); изилдөө темаларды аныктоого жана жакшыртууга көмөк көрсөткөн долбоордун эксперттик консультативдик жумушчу топтун мүчөлөрүнө.

Бул долбоор International Alert уюмуну кызматкерлеринин иш-аракеттерисиз ишке ашмак эмес. Чын дилден ыразычылык Стюарт Мойрга, уюмдун Лондондогу баш кеңсенин улуу программалык долбоорлоо жана баалоо боюнча адис, Бишкектеги кесиптештер: Расул Момуналиевке, долбоордун менеджери, Айпери Турсуналиевага, коммуникация боюнча консультант, Жазгуль Жаныбековага, каржы жана административдик маселелер боюнча адис, Азиз Эмильбек уулуна, административдик жана логистикалык жардамчы, Абыдкаар Султановко, административдик жана каржы адис, жана ошондой эле Искандер Марленге, программаны өнүктүрүү жардамчысы.

Терең урматым менен,

Шакират Токтосунова,

International Alert уюмунун Кыргыз Республикасындагы Өкүлү жана долбоордун мүдүрү

1. Кыргызстанда аялдардын тыюу салынган диний топторго тартылуу жолдору жана себептери

Изилдөөчү: Айбек Тилекматов

Жетекчи: Маметбек Мырзабаев

Аннотация

Бул изилдөөдө кыргызстандык аялдардын тыюу салынган диний топторго тартылуу жолдорун жана себептерин изилдөө аракети көрүлгөн. Бул проблеманы изилдөө үчүн акыркы беш жылда жарыяланган кыргызстандык аялдардын радикалдашуусуна байланышкан жергиликтүү изилдөөлөргө ар тараптуу анализ жүргүзүлдү. Ошондой эле изилдөөнүн жүрүшүндө сапаттуу усулдар колдонулган: тереңдетилген эксперттик интервью жана укук коргоо органдарында радикалдуу топтордун мүчөсү катары каттоого алынган аялдардан интервью алынган. ЖАМК (Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы) өкүлдөрү, экстремизмге жана мыйзамсыз миграцияга каршы иш алып баруу боюнча ИИМ (Ички иштер министрлиги) кызматынын кызматкерлери жана дин чөйрөсүндө иштеген эксперттери арасында дагы сурамжылоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыктары радикалдашуунун ар кандай жолдору бар экендигин жана көптөгөн факторлор бул процесстин себептери болуп эсептелерин айгинеледи.

Радикалдашуунун негизги жолдору болуп төмөнкүлөр саналат: кошуналык жана туугандык мамилелер, чогуу диний билим алуу, интернет мейкиндигиндеги байланыштар жана түзөтүү мекемелеринде бирге болуу.

Аялдар арасында радикалдашуунун себептери болуп төмөнкүлөр белгиленди:

- диний сабаттуулуктун төмөндүгү жана диний далилсиз жоболорду бурмалап түшүнүү;
- өз укуктары жана эркиндиктери жөнүндө жетишсиз маалымдалуусу;
- адилетсиздикке жана басмырлоого кабылуусу;
- учурдагы мамлекеттик жана саясий түзүлүшкө ишенбестик, айрым учурларда чыр-чатактарга чейин баруу.

Изилдөөнүн жыйынтыктарына жана натыйжаларына негизденип, мамлекеттик органдар, диний уюмдар жана жарандык коомдоштуктун өкүлдөрү үчүн сунуштар иштелип чыкты.

Глоссарий

Аллаху аьлам –Жараткан өзү жакшы билет

Амир –диний жетекчи, насаатчы

Астагфируллах –Жараткандан кечирим суроо

Аурат – дененин уятуу жерлери

Аят - Курандагы сүрөөлөр

Байбат - Хизбут-Тахрир диний уюмуна кирип жаткандагы ант

Бидат - динге адам тарабынан киргизилген нерсе (күнөө деп эсептелет)

УКМК -Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети

Гыйбат - кимдир бирөөнүн дарегине ушак айтуу, жалаа жабуу (өлгөн адамдын этин жеген менен барабар)

ЖАМК - Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы

ИИББ - Ички иштердин башкы башкармалыгы

Даават - динге үндөө

ИЛИМ - Ирак жана Левант Ислам мамлекети (КРнын аймагында тыюу салынган)

Илимдүү - дин ченемдерин мыкты билгендер

Йакынинкар - КРнын аймагында тыюу салынган диний уюм

Машфара - «Таблиги Жамаат» диний тобунда маселелерди талкуулоо менен чогулуштар

ИИМ - Ички иштер министрлиги

ОШМУ– Ош мамлекеттик университети

ДЭСчи – диний-экстремисттик макалалар үчүн соттолгондор

ЭММКАК – Экстремизмге жана мыйзамсыз миграцияга каршы иш алып баруу боюнча кызматы

Эже-синдилер – аял жынысындагы бир динге ишенгендер

Таблиги Жамаат – диний уюм

Таалим – диний билимдерге үйрөтүү

Хужра – динге үйдө үйрөтүүнүн түрлөрү

Хак – чындык

Хадис – Мухаммед (с.а.в) пайгамбардын сөздөрү

Хижап – мусулман аялдарынын диний кийими

Хизбут-Тахрир – КРнын аймагында тыюу салынган диний уюм

Өзүбүздүкүлөр – диндеги тарапташтардын өздөрүн атоосу

Киришүү

“Терроризмдин глобалдык индексинин” эксперттери тигил же бул өлкөнүн террористтик активдүүлүгүн төмөнкүдөй негизги көрсөткүчтөр боюнча өлчөп келишет:

1. террордук иш-аракеттердин саны;
2. курман болгондордун саны;
3. жабыр тарткандардын саны;
4. материалдык залалдын деңгээли.

Ошондой эле, Индексти түзүүдө террордук активдүүлүгү менен кыйыр түрдө байланышы мүмкүн болгон бир катар факторлор анализденип чыгат.¹ Бул тизмеде 160 өлкө бар. Кыргызстан 2014–жылы 112–орунда болгон, бирок 2015–жылы 86–орунга көтөрүлсө, 2017–жылы 79–орунга чыккан. Өлкөлөрдүн Индекстеги орду канчалык өйдө болсо, террордук иш-аракетерге кабылышы да ошончолук жогору. Мисалы, кол салуулардын, курман болгондордун, жабыркагандардын санын эске алганда, террорчулуктан көбүрөөк жабыр тарткан өлкөлөрдүн биринчи бештигине Ирак, Афганистан, Нигерия, Пакистан жана Сирия кирет.

Кыргызстанда теракттар көп эмес, бирок ошентсе дагы алар аз-аздан көбөйүп баратат: Кытай элчилигиндеги жардыруу;² милиционердин өлүмү;³ диний ишмерге кол салуу;⁴ 2010 - жылдын 30-ноябрындагы Спорт сарайынын жанындагы жардыруу; 2015 - жылдын 16 - июлунда Лебединовка айылынын ГЭС - 5 районундагы УКМКнын спецназы менен террористтердин атышы; Бишкектеги ИИББнын имаратынын маңдайындагы алдын алуудан жүзөгө ашпай калган теракт; 2015 - жылдын октябрындагы диний экстремизм жана терроризм менен айыпталган 9 соттолуучулардын качып чыгышы.⁵

¹<https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info>терроризмдин глобалдуу индекси пол.: 02 03 2019

²<https://ru.sputnik.kg/trend/explosion-in-chinese-embassy-in-bishkek-20160830>Бишкектеги Кытай элчилигиндеги жардыруу. пол.: 02 03 2019

³<https://ru.sputnik.kg/society/20171028/1036043941/ubityj-v-bishkeke-milicioner-stal-zhertvoj-igil.html> Бишкекте өлтүрүлгөн милиционер ИМ курмандыгы болду. пол.: 03 03 2019

⁴<https://www.catoday.org/centrasia/v-bishkeke-soversheno-napadenie-na-kadyra-malikova> Бишкекте Кадыр Маликовго кол салышты. пол.: 03 03 2019

⁵<https://stanradar.com/news/full/26528-ocherednye-terroristy-v-kirgizii-cto-proizoshlo-pered-dnem-nezavisimosti.html?page=219> Көз карандысыз күнүнүн алдында эмне болду? пол.: 04 03 2019

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматтары боюнча 2017 - жылы аялдардын саны эркектерден басымдуулук кылган. Аялдар калктын жалпы санынын 50,4%ын түзгөн.⁶

1 - таблица. КРнын гендердик мүнөздөмөсү

Кыргыз Республикасы	Эки жыныс тең	эркектер	аялдар
Саны	6140,2	3042,5	3097,7
%	100 %	49,6%	50,4%

Аял коомдо маанилүү жана жоопкерчиликтүү ролду ойнойт. Үй-бүлөдө, демек, коомдо да, балдардын тарбиялоочусу, коломтодогу отту өчүрбөй сактап калуучусу болот. Бирок акыркы убактарда заманбап коомдо аялдын ролу үй жумуштары, бала багуу, аларды тарбиялоо, күйөөсүнө кызмат кылуу сыяктуу милдеттерди аткаруу менен гана чектелбей калды. Айрым аялдар өз милдеттерин бир гана үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактап калуу керек деп эле отуруп калбай, андан да жогору максаттарга жетүүгө, ошондой эле эркектердин жетишкендиктеринен жана ийгиликтеринен калбаганга аракет кылып келүүдө. Аялдар динге кызыгууда да эркектерден артта калбайт.

Калктын күч алып бараткан диний активдүүлүгүнүн натыйжасында (ага күбө – келип-кетүүчү миссионерлер, ачылып жаткан мечиттер, медреселер, диний кайрымдуулук фонддору жана диний борборлор) аялдар эркектер менен катар коомдун диний жашоосунда активдүү катышып келет⁷.

Аялдар медресесинин окутуучулары окууга кыздар менен бирге улуу аялдар дагы диний билимдерди алуу үчүн келишерин айтышат. Өлкөбүздүн теология факультеттерине тапшыруучу студент кыздарынын саны улам өсүүдө. Андан тышкары, студент кыздар диний билимдерди алуу

⁶Улуттук статистикалык комитет www.stat.kg

⁷“Диний фактордун Кыргыз Республикасындагы социалдык-саясий кырдаалга тийгизген таасири” социалдык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары. <http://religion.gov.kg> пол.: 05 03 2019

үчүн чет жактарга да чыгышууда. Жогоруда айтылгандардын далили катары ОШМУнун теология факультетинин деканынын орун басары Ферхат Гокченин сөздөрүн келтирүүгө болот. Ал теология факультетине тапшырып жаткан абитуриент кыздардын санынын өскөндүгүн белгилей кетти. Мисалы, 2018 - жылы 30 бала жана 60 кыз документтерин теология факультетине кирүү үчүн тапшырган.

Бул жагдай аялдар үчүн расмий диний борборлордун жана диний окуу жайлардын жетишпегендиги жана “хужрлардын”(динди үйдө үйрөнүү) активдүү иштей баштагандыгы менен татаалдашат. Мамлекеттик органдардын өткөрүлүп жаткан сабактардын санын жана сапатын көзөмөлдөөсү кандайдыр бир кыйынчылыктарга =дуушар болууда.

Кыргызстандагы айрым аялдар ар түрдүү себептерден улам тыюу салынган диний агымдардын катарына кошулуп, экстремисттик топтордун бузуку иш-аракеттерине активдүү катышып калууда. ЖАМКларда көбүнчө аялдардын радикалдуу иш-аракеттерге катышып калгандары жөнүндө айтылат. Мамлекеттик органдарды жана өкмөттүк эмес уюмдарды кылмыш жоопкерчилигине тартылган аялдардын санынын өскөндүгү тынчсыздандырат. Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, эгерде 10 жыл мурда экстремисттик кылмыштарды жасоодо кыз-келиндердин үлүшү 1,1%ды түзгөн болсо, 2016 - жылы бул көрсөткүч 25%га чейин өскөн.⁸

Диний мазмундагы укук бузуу боюнча жоопко тартылган адамдарга ЖАМК, ЭММКАК өкүлдөрү тарабынан жүргүзүлгөн анализде кылмыштардын көпчүлүгүнө аялдардын кошо катышкандыгы катталган. Эркектер уюштуруучу болуп, ал эми кылмышты азгыруу, көмөктөшүү жана башка милдеттенмелерди аткаруу жолу менен ишке ашырууга аялдар катышкан.

Ошондой эле акыркы убактарда аялдардын интернет мейкиндигинде диний тематикадагы талкууларга жана маалымат-үгүттөө иштерине активдүү катышкандыгын байкоого болот. Мисалы, социалдык тармактарда аялдар ыкчам-издөө иш-чараларын жүргүзгөн күч түзүмдөрүнүн кызматкерлеринин беделин түшүрүүгө жана алардын аткарган иштерин каралоого активдүү катышып келишет.⁹

Жакынкы Чыгышка кеткен аялдардын саны өсүп кетти. Укук коргоо органдарынын маалыматтарына ылайык, КРнын жарандарынын 863нүн ичинен 2010 - жылдан 2016 - жылдын

⁸Сереп: Кыргызстандын коопсуздугуна коркунучтар: терроризм жана экстремизм. <http://www.ca-portal.ru/article:24078>. пол.: 07 03 2019

⁹https://www.gezitter.org/society/52466_militsiya_djalal-abada_vyistupivshie_s_obrascheniem_jenschinyi_vavlyayutsya_chlenami_organizatsii_hizb_ut-tahrir/пол.: 07 03 2019

июнуна чейинки мезгилде Сирияга ИМИЛ тарабында согуш аракеттерине катышуу үчүн чыгып кеткендердин 188ин кыз-келиндер түзгөн.¹⁰

Экинчи жагынан, коомдогу социалдык-экономикалык проблемалардын натыйжасы катары аялдар арасында радикалдашуунун өсүү тобокелдиги дагы деле бар.

Радикалдашуу каналдарын жана себептерин карап чыккан көптөгөн изилдөөлөр өлкөбүздүн аялдарына толук кандуу көңүл бура алган эмес. Маселенин өзгөчөлүгү изилдөөчүлөргө теманы жетишерлик деңгээлде изилдөөгө мүмкүнчүлүк бере албайт.

Усулдук кыйынчылыктардын айынан бардык эле эксперттер аялдар арасындагы радикалдашуунун себептерин жана жолдорун изилдөөлөгө батына бербейт. Себеби:

1. ЖАМК менен ИИМден өз ара кызматташууга уруксат алуу абдан кыйын;
2. Кызматкер аялдар жок болгондугуна байланыштуу, ИИМде учетто турган аялдар менен байланыш түзүү абдан кыйын. Анткени, изилдөө иштери көбүнчө учетто турган эркектер менен жүргүзүлөт;
3. Өз ара кызматташууда ИИМдин айрым кызматкерлеринин формалдуу мамилеси убакытты жана ресурстарды коротууга алып келет;
4. ИИМ кызматкерлеринин изилдөөчүлөргө ишенбөөчүлүгү. Себеби “профессионалдуу эмес” интервьюдан кийин учетто турган аялдар көзөмөлдөө органдарына алардын үстүнөн арызданышы мүмкүн.

Интервьюдан үзүндү: «Бул ансыз да араң турган кызматкерлердин абалын тереңдетет...»;

5. ЖАМК менен ИИМдин интервьюну тиешелүү мамлекеттик органдын басма сөз кызматтары гана ала алат деген ички буйругу. Бул убакытты жана ресурстарды коротот, ошондой эле ЭММКАК сыяктуу бул тармак боюнча иштеген кызматкерлерге караганда басма сөз кызматтын кызматкерлеринде ыкчам жумуш тажрыйбанын, тереңдетилген диний билимдердин, диний тенденциялардын анализдеринин начар болгондугуна байланыштуу изилдөө проблемасын толук ачып бере алышпайт. Андыктан, көптөгөн кызматкерлер жетекчилик тарабынан сөгүш алып калуудан коркуп, эксперттик сурамжылоого катышуудан

---

¹⁰Кыргызстанда аялдардын диний негизде радикалдашуусу. 09 03 2019 https://cabar.asia/ru/radikalizatsiya-zhenshhin-na-religioznoj-pochve-v-kyrgyzstane/#_edn1

баш тартышты же толук купуялуулук шарттарында (даражасын, иштеген кызматын жана жашын ж.б. айтпастан) макул болушту;

6. Интервью берүү үчүн учетто турган аялдардын макулдугун алуу кыйынчылыгы;
7. Учетто турган аялдардын мамлекеттик бийликке, ошондой эле батышчыл уюмдарга карата кара сантай, айрым учурларда агрессивдүү, айыптоочу, калыс эмес мамилесинин болуусу;
8. Интервью бергенге макул болгон аялдардын анкеталык маалыматтарын ачыкка чыгарбоо;
9. Ошондой эле изилдөө өлкөдөгү коомдук-саясий кырдаалга катуу таасир этет (*Баткендеги чек аралык чыр-чатак, Нарындагы алтын кен чыккан жердеги чыңалуу, Кой-Таш айылынын айланасындагы кырдаал ж.б.*) .

Натыйжада, учурда изилдөөчүлөрдө аялдар арасындагы радикалдашуу жөнүндө толук маалымат жок.

Андыктан аялдар арасындагы радикалдашуу өлкөбүздүн эң негизги жана актуалдуу заманбап проблемаларынын бири болуп саналат.

Изилдөө усулдары

Изилдөөнүн милдети жана негизги маселелери

Изилдөө милдети:

Кыргызстандагы аялдар арасында радикалдуу идеяларды жайылтуунун негизги каналдарын аныктоо.

Изилдөө маселелери:

1. Кыргызстандагы аялдар арасында радикалдуу идеологияны жайылтуунун теориялык негизи эмнеде камтылат?
2. Аялдар арасында радикалдуу идеялар кандай жолдор жана каналдар аркылуу жайылтылат?
3. Тыюу салынган диний уюмдардын мүчөлөрү катары укук коргоо органдарынын каттоосунда турган аялдар арасында радикалдуу идеяларды жайылтуу кандай өзгөчөлүктөргө ээ?

Изилдөө усулдары:

1. Адабиятты анализдөө;
2. ЖАМК жана ЭММКАК өкүлдөрүнөн, дин жаатындагы эксперттерден интервью алуу;
3. Тыюу салынган диний уюмдардын мүчөлөрү катары укук коргоо органдарынын каттоосунда турган аялдардан тереңдетилген интервью алуу.

Сурамжылоо өткөрүлгөн жер: Ош, Жалал-Абад, Ысык-Көл, Нарын жана Чүй облустары.

Изилдөөнүн башында Жайыл районунун Степное айылындагы ЖАМКтын №2 түзөтүү-эмгек мекемесиндеги экстремизм менен террорчулук беренелери үчүн соттолгон аялдар изилдөөнүн объектиси болгон. Бул мекеме Кыргызстандагы аялдар үчүн жалгыз түзөтүү мекемеси болуп эсептелет. ЖАМК биздин бир жарым ай күткөн кат жүзүндөгү кайрылуубуздан баш тарткандыгына байланыштуу изилдөө объектисин алмаштырууга туура келди.

Интервью алуу үчүн төмөнкүдөй үч диний топ тандалып алынган: «Хизбут-Тахрир», «Йакынинкар» жана радикалдуу салафиттик топтордун тарапташтары. Бул уюмдардын аялдары укук коргоо органдарында көбүрөөк каттоодо турат.

Изилдөөнүн талаа иштерин уюштуруу өзгөчөлүктөрү

Аялдардан интервью алуу үчүн ошол эле диний топтордун мүчөлөрү болуп эсептелген, же болбосо респонденттерибиздин туугандары болгон эркектер менен сүйлөшүүлөр жүргүзүлгөн. Биз

тараптан купуялуулук кепилдиктери берилген.

Аялдар эркектерге шариаттын ченемдерин көшөгө артында чечмелеп берген учурларын диндин тарыхынан мисал катары келтирүү, ошондой эле алардын айткан сөздөрүнө, же ой-пикирлерине кошумча кошуу, же өзгөртүү «гыйбат» болуп эсептелерин, б.а. чоң күнөө деп саналарын айтуу «Хизбут-Тахрир» жана «Йакынинкар» диний уюмдарынан интервью алууда сүйлөшүүлөрдү жеңилдетип берген. Салафиттер тобунда бул нерсе өтпөй койгон. Алар үндөрдү да «аурат» (күнөө) деп тыюу салып коюшкан. Салафиттер тобунан интервью алуу үчүн аялдар чакырылган.

Респонденттерден интервью эркектердин катышуусунда көшөгө артында алынып, болжол менен 1,5 саатка созулган. «Хизбут-Тахрирдин» өкүлү менен алдын ала келишилген бир интервью анын «амири» (жетекчиси) макулдугун бербей койгондуктан үзгүлтүккө учураган. Хизбут-Тахрирдин мүчөлөрү өздөрүнүн ар бир аракетин “амирлер” менен макулдашып турушкан.

Биринчи бөлүм. Радикалдашуу жолдору

Радикалдашуу жолдору – бул тыюу салынган диний топтордун өздөрүнүн катарына жаңы тарапташтарды тартуу үчүн идеяларды жана ынанымдарды жайылтууга багытталган маалыматтарды берүү максатындагы ар кандай мүнөздөгү өз ара мамилелер, байланыштар, иш-чаралар. Өлкөдөгү радикалдашуунун негизги жолдорун анализдөө үчүн терминологияны түшүнүп алуу зарыл.

Диний радикализм – бул, биринчи кезекте, массалык билимсиздиктен улам келип чыккан жана дин тууралуу, анын түзүлүштөрү жөнүндө “ичтен чыгуучу” бурмаланган түшүнүктөрдүн кесепети (*“Исламдык ой экстремизмге каршы” декларациясынын 9-бети*).

Радикалдашуу – бул анын жүрүшүндөгү адамдардын же адамдар тобунун саясий, диний же башка экстремизмдин жактоочулары болуп калган процесси.

Радикалдашып калуу террорист болуп калды дегенди түшүндүрбөйт, экстремисттик көз караш менен бөлүшкөн адамдардын бардыгы эле зомбулук актысына барбайт. Бирок, компромисске барууга мүмкүн болбогон идеялардын жактоочулары болуп калышат.¹¹

А.М. Сыроевдин изилдөөсүндө соттолгондорду түзөтүүгө багытталган пенитенциардык мекемелер атайын контингенттин жек көрүү идеологиясын өзүнө сиңирүүгө түрткү берүү менен экстремисттик уюмдар үчүн потенциалдык кадрларды даярдаган радикалдашуунун кандайдыр бир бөтөнчө институттары болуп калгандыгы тууралуу айтылат.¹²

Бул изилдөөнүн жүрүшүндө аялдардын радикалдашуусунун төмөнкүдөй жолдору аныкталды:

Туугандык мамилелер

Алынган интервьюлардын жыйынтыгында туугандык байланыштар көп учурда аялдарды радикалдуу уюмдардын иш-аракетине тартуучу канал катары чыгышары белгилүү болду. Үй-бүлө мүчөсү радикалдуу топтордун диний ишенимдерин кабыл алып жатып көбүнчө диний идеяларга үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүн дагы тарта баштайт. Көпчүлүк учурда бул эркек болот. Сурамжылоодо көрсөтүлгөндөй аялдарды катарына тартуу жакындары, бир тууган агалары, аталары аркылуу болот.¹³ Бирок жайылтуучулар болуп аялдар чыккан учурлар да кездешет.

¹¹<https://www.vox.com/2016/6/14/11923514/terrorist-radicalization-orlando>пол.: 10 03 2019

¹²[file:///C:/Users/Admin/Downloads/osobennosti-protsesta-radikalizatsii-osuzhdennyh-v-usloviyah-lisheniya-svobody-i-puti-ego-preduprezhdeniya%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/osobennosti-protsesta-radikalizatsii-osuzhdennyh-v-usloviyah-lisheniya-svobody-i-puti-ego-preduprezhdeniya%20(1).pdf)пол.: 10 03 2019

¹³<https://knews.kg/2014/10/22/Мусулман> аялдары: исламдашуудан тартып радикалдашууга чейинпол.: 11 03 2019

ЭММКАКтын кызматкерлери айрым аялдардын бир нече үй-бүлөнү өз катарына тартып, аларды Сирияга жөнөтүүдө активдүү катышкандыгын белгилешти. Ошондой эле аялдардын бири интервьюда төмөнкүнү белгиледи: «Күйөөм көп ичип жүрчү, жада калса рулду башкарып баратып да уктап калчу. Бирок мен динди кабыл алгандан кийин балдарым дагы намаз окуп калышты. Күйөөм ичкенин токтотуп, динге ооп баштады» (35 - 40 жаштагы кыргыз аял, Йакынинкар).

Бул пикир “БУУнун аялдары” деген жүргүзүлгөн изилдөө менен да ырасталат. Ал жерде Кыргызстандын аялдары үчүн туугандык тыгыз байланыштар менен чырмалышкан салттуу үй-бүлөлүк көнүмүш жашоо экстремисттик үгүттөө үчүн калкан дагы, аялуулуктун тогоосу да болуп бериши мүмкүн деп айтылат.¹⁴ Башкача айтканда, үй-бүлө мүчөлөрүнөн радикалдуу агымдарга тартууну дагы, ага тоскоолдук жаратууну дагы күтүүгө болот.

Кошуналык мамилелер

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары кошуналык да аялдар арасында радикалдуу идеяларды жайылтууга таасир этерин көрсөттү. Бул үй-бүлөсү “таза” исламды коңшулары аркылуу кабыл алгандыгын белгилеген аялдардын биринин сөзү менен тастыкталат: «Биз мурда деле шариатты карманып жүрчүбүз, бирок ал үстүртөн эле болчу экен. Диндин тууралыгын аныктоо үчүн абдан билимдүү - “илимдүү” болгон кошуналарыбызга көбүрөөк кайрылчубуз» (51 жаштагы кыргыз аял, салафиттер).

Кошуналык жол менен радикализмди жайылтууга таасирин тийгизген факт ЭММКАКтын кызматкерлери тарабынан дагы тастыкталат. Алар түштүктө бир диний топтун өкүлдөрү бири-бирине кошуна турушарын белгилешти. Үйлөрү бири-бирине жакын турган бүтүндөй бир көчөлөр бар. Алар динди эле чогуу карманбастан, кармоо же тинтүү сыяктуу ыкчам-иликтөө иш-чараларын өткөрүүдө тез эле чогула калышып, кырдаалды чыңалтып жиберешет.

Ошондой эле “Чыр-чатактарды анализдөө жана алдын алуу” борборунун «Түндүк Кавказдагы радикалдашуунун жаңы толкундарын алдын алуу мүмкүнбү?» деген изилдөөсүндө ал жерде адамдар көбүнчө экстремисттик идеология менен таанышкан социалдык чөйрө катары туугандарды, кошуналарды жана эркинен ажыратылган жайларды атагандыгы белгиленет.¹⁵

Динди үйдө үйрөнүү

¹⁴<https://www2.unwomen.org> Европа өлкөлөрүндөгү жана Борбордук Азиядагы аялдар жана зомбулук экстремизми. пол.:11 03 2019

¹⁵<https://www.kavkaz-uzel>. Түндүк Кавказдагы радикалдашуунун жаңы толкундарын алдын-алуу мүмкүнбү? пол.:13 03 2019

Аймактарда гана эмес, ошондой эле ири шаарларда дагы диний топтор үйлөрдө жана батырлерде аялдар үчүн окутууларды уюштуруп жатышат. Бул ой-пикирге ЭММКАКтын өкүлдөрү дагы, диний эксперттер дагы бирдей кошулат. Алар динди үйдө үйрөнүү диний маалыматты берүүнүн жайылтылган түрлөрүнүн бири экендигин белгилешти. Үйдө диний билим берүү менен бардык диний топтор алектенип келишет. Мындай квалификациялуу эмес окутуулар өзүнө ар кандай диний багыттарды камтыган көптөгөн күтүлбөгөн тоскоолдуктарды катып жүрөт. Андан тышкары тыюу салынган диний топтордун эркек жынысындагы өкүлдөрү менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүдө аялдар туугандарын жана тарапташтарын динге үйдөн үйрөтүүгө тийиш деген ойду бардыгы карманары белгилүү болду.

Эксперттер, ошондой эле, топтордун жетекчилери окутуу процессинин катышуучуларына өздөрүнүн туугандарын, досторун, тааныштарын чакырып келүү тапшырмаларын берерин белгилешти. Аны кимде ким адамдарды адашуудан сактоого көбүрөөк жардам берсе, ошол адам Жараткандан көбүрөөк сооп алат деп жүйөлөштүрүшкөн. Бул диний ынанымдарды жайылтууну кызыктыруу болуп саналат.

“Гендердик басмырлоо Кыргызстандын түштүгүндөгү аялдардын диний радикалдашуусунун фактору катары” деген изилдөөдө аялдар белгисиз программа менен жаш кыз-келиндерди чогултуп алып, үйлөрүндө окуткан (хужрлар) учурлар тууралуу сөз жүрөт.

Башка дагы изилдөөлөрдө белгиленгендей, “салттуу эмес окутуулардын таасиринде калган көптөгөн үй-бүлөлөр өз балдарын дин аралашпаган мектептерге эмес, жашыруун кармаган “хужрларга” берүүнү артык көрүүлөрү чоң көйгөй бойдон калууда”, алардын жалпы саны өлкө боюнча 1800дөн ашты.¹⁶

Интервью берип жатып маектешкендердин бири төмөнкүлөрдү айтып берди:

«Биз балдарды жана тарапташтарыбызды (өзүбүздүкүлөрдү) динге үйдөн үйрөтөбүз...

Сиз Нарындан болосузбу? Ооба, биз сиздердин айылыңыздарга бир нече жолу барганбыз. Үй-бүлөбүз менен көп барабыз. Бизди жакшы тосуп алышат»
(Йакыникардын жолун жолдоочу кыргыз аял).

¹⁶Гендердик басмырлоо Кыргызстандын түштүгүндөгү аялдардын диний радикалдашуусунун фактору катары.
<https://krsu.edu.kg/vestnik/2016/v10/a41.pdf> пол.:14 03 2019

Бул дагы бир жолу диний окутуулар үй шарттарында, жана тарапташтарынын үйлөрүндө болорун тастыктайт.

Үйдө окуп жаткан учурда бир диний топту экинчи топко алмаштыруу

Интервьюлардын биринде аялдардын бири “чыныгы динге” “Таалим” деген аталыштагы үй шарттарында өткөрүлүүчү диний сабактар аркылуу келгендигин айтып берди.

Таалим - бул «Таблиги Жамаат» тарабынан аялдар үчүн ар аптада жана ай сайын өткөрүлүүчү диний сабактар.

«Хижаб кийүү деген темадагы таалим учурунда катышып отурган угуучулардын арасында башкалар сыяктуу эле суроолорду берип отурган аял болгон. Айрым жерлерде ал мурунку ораторду толуктап баштап, аягында аяттардан, хидистерден, тажрыйбалардан, диндин тарыхынан, саясаттан мисалдарды так келтирип берип, Исламдын чыныгы маанисин ачыгыраак жана тереңирээк ачып берди. Булардын бардыгы эмоционалдуу айтылып, көз жашы менен коштолуп турду» (Хизбут-Тахрирдин жолун жолдоочу кыргыз аял).

Ошондой эле ЭММКАКтын кызматкерлери аялдар өздөрүнүн идеяларын жайылтуу үчүн диний топтордун чогулуштарына катышкан учурлар да бар экендигин белгилешти. Ошону менен бирге алар өздөрүн билдирбестен, өздөрүнүн диний тобунун туура экендигине акырын түрткү беришет, мындайча айтканда вербовкалшат. Жогорудагы учурда сабактын темасы хижаб болгону менен, бирок экинчи аял аны мектептин форматындагы сабакка буруп, колдонуудагы мыйзамдардын шарияттын ченемдерине каршы келерине, динге ишенген аялдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын кемсинтүүгө алып барып такагандыгы тууралуу сөз болуп жатат. Аны менен ал отурган аялдардын өзүнө болгон кызыгуусун жана көбүрөөк көңүлүн бурдуруп алды.

ЭММКАКтын кызматкерлери тарабынан КРда тыюу салынган диний уюмга кирген, Чүй облусунда бир нече үй-бүлөнү вербовкалап, Сирияга жөнөткөн аялдын активдүүлүгү да белгиленген.

«Мисал катары Чүй облусундагы окуяны келтирүүгө болот, анда бир аял тарабынан бир нече үй-бүлө вербовкаланып, Сирияга жөнөтүлгөн» (ЭММКАКтын кызматкеринен алынган интервьюдан).

Интернет

Азыркы мезгилде интернет аркылуу баарлашуу, көңүл ачуу, билим алуу жана маалымат берүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдүн кеңири спектрин сунуштоо коомдун ажыратылгыс бөлүгү болуп калды. Радикалдуу топтордун тарапташтары өз диний көз караштарына үгүттөө жана жаңы тарапташтарды вербовкалоо үчүн интернет аянтчаларды жана кызматтарды активдүү пайдаланышат, же өздөрүнүн жеке онлайн коомдоштуктарын түзүшөт.

БУУнун Коопсуздук кеңешинде окуган Лондондун Радикалдашууну жана саясий зомбулукту изилдөөнүн эл аралык борборунун (ICSR) улук илимий кызматкери Джоанна Куктун [баяндамасында](#)¹⁷ аялдардын ИМдин идеологиясын жана мурасын анын 2017 - жылкы кыйрашынан кийин да улантууда олуттуу ролду ойноого даяр экендиги белгиленет. Аялдардын террористтерди онлайн режиминде вербовкалоо жөндөмү күчтүү куралга айланып калды. Аялдардын вербовкалоодогу эффективдүүлүгү көп учурда алардын социалдык ченемдерди, биринчи кезекте, эрдик сыяктуу түшүнүктөрдү каалагандай бурмалай алуу жөндөмүндө жатат. Эркек мусулмандардын дарегине айтылган “өзүндүн эркектик парзыңды аткара албайсың” деген сыяктуу какшыктар менен шылдыңдоолор провокациянын эң күчтүү куралы болот. Аялдардын аялдарды вербовкалаган схемасы дагы иштейт, анда “курман болгон аял” лоялдуулугу же калыстыгы менен бириккен топко таандык болуу мүмкүндүгүн алат.¹⁸

Респонденттердин бири интервьюда төмөнкүлөрдү белгилеген: *«Дин боюнча кызыктырган суроолорго жоопторду дайыма онлайн аркылуу алып турчумун. Ошондой эле “эже-сиңдилер” бизге кайсы сайтка кирип, кандай дааваттарды угуу керектигин айтып берип турушкан»* (25 - 30 жаштагы өзбек аял).

Үйлөргө баракчаларды таштап кетүү

ЭММКАКтын өкүлдөрү тарабынан азыр үйлөргө дин жөнүндө түшүндүрүүлөрү бар баракчаларды таштап кетүү тажрыйбасы колдонула баштагандыгы айтылды. Биринчи бетте

¹⁷CookJandValeG. (2018)FromDaeshto ‘Diaspora’: TracingtheWomenandMinorsofIslamicState. www.icsr.info.

¹⁸<https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/cybercolumn/> Европа онлайн экстремизмди кандайча түшүнгүсү келет? пол.:17 03 2019

окугандыгы үчүн сооп жазылуучу намаздар жөнүндө маалымат жазылган болсо, экинчи бетинде диний топ тууралуу багытталуучу маалымат камтылат.

Түзөтүү мекемелеринде бирге кармалуу

ЖАМК кызматкерлеринин интервьюсунда экстремизм үчүн соттолгон аялдар жөнөкөй эле баарлашып жаткандай түр көрсөтүп, өздөрүнүн ишенимдерин динди түшүнүүгө кызыкдар болгон башка соттолгон аялдарга жайылтып жаткандары белгиленген.

«ДЭСчилер (диний-экстремисттик уюмдарга катышкандыгы үчүн соттолгондор) менен баарлашкандан кийин айрым соттолгон кыздар көбүрөөк динге ыктай башташат. Ошондой эле, бул аялдарга башка соттолгондор тарабынан да жардамдашуулар жана колдоолор көбөйө баштайт» (ЖАМКтын өкүлдөрүнүн интервьюларынан).

А.М. Сысоев өзүнүн изилдөөсүндө соттолгондордун зеригүүсү бул чөйрөдөгү идеяларды кеңири жайылтууга жеткире тургандыгын белгилейт. Соттолгондордун жашоосунун бир түрдүүлүгү, соттолгондордун инсандыгын кемсинтүү катары кабыл алынган администрациянын өкүлдөрүнүн регламенттелген талаптарына баш ийүү зарылчылыгы нааразычылык маанайга алып келет. Ошону менен бирге соттолгондордун радикалдуу идеяларды өзүнө сиңирип алууларын каршылыктын формасы, же динди үйрөнүүгө баш-оту менен кирип кетүү аркылуу реалдуулуктан качуу аракети катары кароого мүмкүн.¹⁹

Ушул кезде эркектер үчүн түзөтүү мекемелеринде экстремисттик аракеттери үчүн соттолгондорго өзүнчө блоктор курулуп берилген. Бирок Степное айылындагы №2 жалгыз аялдар колониясында мындай өзүнчө блоктор жок.

Үй-бүлө менен чет өлкөгө узак дааватка чыгуу

«Йакынинкардын» жактоочулары Индияга 4 айлык дааватка барып келгенден кийин көз караштарын өзгөртүшкөндүгүн белгилешти. Ага чейин алар «Таблиги Жаамааттын» мүчөлөрү болушкан.

¹⁹<https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-protsesta-radikalizatsii-osuzhdennyh-v-usloviyah-lisheniya-svobody-i-puti-ego-predup>. пол.:20 03 2019

Дин чөйрөсүндөгү эксперттер бул диний топ «Таблиги Жамаат» диний тобунан бөлүнүп чыккан деген ой-пикирге кошулушат. Бул эки диний топтун ортосунда чыңалган кырдаал байкалат. Кызыгууну суутуу үчүн эки диний топтун өкүлдөрү Индияга, диний авторитет Мавлан Саадга, чырчатактык абалды чечүү үчүн барып келишкен.

Экинчи бөлүм. Радикалдашуу себептери

Саясий илимдердин кандидаты Чынара Эсенгулдун “БУУнун аялдары” агенттиги үчүн жүргүзгөн изилдөөсүнүн натыйжаларына таянсак, радикалдашуу жана зомбулук экстремизминин себептери абдан көп жана көп факторлордун кандайдыр бир комбинациясы тигил, же бул учурда ага алып келет. Факторлордун негизги тобу – бул инсандын жеке өзгөчөлүктөрү, социалдык-экономикалык факторлор, ага кошо басмырлоо жана жашоонун оор шарттары, диний-идеологиялык факторлор, гендер жана гендердик теңсиздик фактору, дин жаатындагы саясат, укук коргоо органдарынын аракеттери жана катаал тажрыйбалары, диний жана дин аралашпаган сабаттуулуктун же калктын сабатсыздыгынын даражасы, коррупция ж.б.²⁰ Ошондой эле мечиттерге барууга мүмкүн болбогондук, аялдарды маанилүү чечимдерди кабыл алууга катыштырбоо, медреселерде дин аралашпаган билим берүү каралбагандыгы, аялдар үчүн маалыматтын санынын жетишсиздиги, диний лидер аялдар арасында квалификацияны жогорулатуу курстарынын жоктугу жана башка проблемалар өлкөдөгү радикалдашуунун себептери болушу мүмкүн.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына ылайык аялдардын радикалдашуусунун төмөнкүдөй себептерин бөлүп көрсөтүүгө болот: диний сабаттуулуктун төмөндүгү, укуктук сабаттуулуктун төмөндүгү, ызалануу жана нааразычылык маанайлар, динди саясатташтыруу, мамлекеттик органдарга жана мусулмандардын дин башкармалыгына ишенбөөчүлүк.

Диний сабаттуулуктун төмөндүгү

Айрым респонденттер дин жөнүндө билимдери жок болуп, аны ар кайсы жерлерден издеп келишти. Бузуку диний агымдар жөнүндө маалыматтын жоктугунан улам, аны издөө жолунда биринчи эмне жолукса, ошону кабыл алышкан.

Интервьюдан: «Динди түшүнгүчө бардык көзү ачыктарга ишене берчүмүн. Жолдорун ачтыруу үчүн аларга өзүмдүн туугандарымды жана курбуларымды дагы алып барчумун. Бирок адашкандыгымды түшүнүп (3 жолу астагфируллах), туура эмес жолдон кутулдум» (кыргыз аял, салафиттер).

Укуктук сабаттуулуктун төмөндүгү

²⁰ <https://cabar.asia/ru/radikalizatsiya-zhenshin-na-religioznoj-pochve-v-kyrgyzstane/> пол.:21 03 2019

Айрым респонденттер мамлекеттеги “дин аралашпагандыкты” динди жокко чыгаруу катары түшүнүшөт.

Мисалы, диний эрежелерди аткаруудагы тоскоолдуктар жөнүндө айтып берген респондент аялдардын бири мамлекеттик системаны “кафирлердин” системасы менен салыштырды.

Интервьюдан: «Мамлекеттик түзүмдүн өзү Кудайдан эмес, адам тарабынан түзүлгөн. Диндеги дин аралашпагандык динди жокко чыгаруу дегенди түшүндүрөт да. Эгерде Курманбек баатыр тирилип келгенде, ал биздин аймактагы эркектердин көбүн өлтүрүп салмак. Анткени ал дин үчүн, падышачыл солдаттар аялдардын паранжаларын чечкилери келген каапырлардын колунан аялдардын намысы жана абийири үчүн каза тапкан» (Хизбут-Тахрирдин жактоочусу, өзбек).

Ызалануу жана нааразычылык маанайлар

Укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин айрым аракеттери көп учурда негизсиз жана абдан катаал деп эсептелинет. Ар бир келтирилген мисалда алардын үйүнө таң эрте эшигин талкалап кирген бийлик өкүлдөрүн убакыттын өтүшү менен Жараткан өзү жазалайт деп айтылып жатты. Мисалы, салафиттик топ аларды куугунтуктаган кызматкерлердин көбү кызматтан кетишти, же жол кырсыгына кабылды, силер үчүн өч алынды деп ишендирип, өздөрүнүн тарапташтарынын сезимдерин бекемдешет.

Ал эми Якын Инкар менен Хизбут-Тахрирдин өкүлдөрү тергөө абагында отурган жогорку кызматтагы аткаминерлер диндин маани-маңызын өз убагында түшүнбөгөндүгү үчүн өкүнгөндөрү тууралуу айтышат.

Мамлекетке жана Кыргызстандын дин башкармалыгына ишенбөөчүлүк

Респонденттер тарабынан мамлекеттик түзүмдөр аялдардын кайрылууларына жана проблемаларына талаптагыдай көңүл бурулбагандыгын айтышты. Ал эми диний башкармалык тарабынан аларга кызмат кылышкандыгы белгиленди.

Интервьюдан: «Биздин кен чыккан жерлерибизди талап-тоноп жатканда каршылык акциясына биздин эркектер чыгышат, ал эми калган эркектер дин башкармалыгынын “машваранын” чечими боюнча эч жакка чыгышпайт. Бизди эч ким укпайт. Жакында жерибизди жок калабыз » (Хизбут-Тахрирдин жактоочусу, кыргыз аял).

Улуттук белгилер же туугандык байланыштар боюнча үндөбөгөн, айыптабаган мамиле же жаап-жашыруучулук

ЭММКАКтын кызматкерлери белгилегендей, тыюу салынган диний топтун мүчөлөрүн колго түшүргөн айрым учурларда укук коргоо органдарынын дарегине каргашаларды жаадырган агрессивдүү маанайдагы адамдардын массасы чогулуп калат. Ошол жерде катышкандардын көбү тыюу салынган диний уюмдардын мүчөлөрү болуп эсептелбейт деле. Ошондой эле, тыюу салынган диний уюмдардын мүчөлөрүнүн жаназасына да катышышат.

Айрым учурларда, кайра тескерисинче, өзүнчө диний топтор же жергиликтүү жамаат өз алдынча тыюу салынган диний топтун мүчөлөрүнүн артынан күчтөнгөн түрдө түшүп алышат.

Динди саясатташтыруу

Респонденттер эл аралык мамилелер маселесинен өтө жакшы кабардар. Аларга бирөө-жарым атайылап маалымат берип тургандай элес калтырат. Мисалы, Хизбут-Тахрир диний тобунун бир өкүлү күйөөгө эрте тийген үй кожойкеси, эл аралык укук жаатында тиешелүү жогорку билими жок болуп туруп, эл аралык мамилелер жөнүндө оңой эле ой жүгүртө алат, өлкө башчысынын ары-бери жүргөнүнө дайыма көз салып да турат.

Корутунду

Биздин изилдөөбүздө аялдардын радикалдашуусунун жолдору жана себептери ар түрдүү экендиги аныкталды. Тыюу салынган топтордун катарына тартуу аялдардын калыптанып калган жеке жашоо шарттарына жана кызыкчылыктарына байланыштуу болот.

Башында диний топ диндин базалык негиздерин түшүндүрүп берет. Ар бир диний топ өздөрүнүн аныктыгын далилдейт жана диндеги бардык жаңычылдыктарды “бидат” деп эсептейт, бул деген күнөө дегенди түшүндүрөт. Бул нерсе мурда болбогондугун жана жаңы нерселер динден эместигин түшүндүрүп келишет. Көптөгөн изилдөөлөрдө аялдардын сезимдерин басуу “зомбирлөө” үчүн, башкача айтканда динди үйрөтүү процессинде логиканы алып салып, бардыгын түздөн-түз, ойлонбостон кабыл алдыруу аракеттери көрүлгөндүгү ырасталат. Мында салафиттер «Аллаху аьлам» деп айтышат, бул Жараткан өзү жакшы билет дегенди билдирет. Йакынинкардын мүчөлөрү «Хак» деп айтышат, бул чыныгы чындык дегенди билдирет. Ошону менен анализдөө жана суроолор үчүн орун калтырышпайт.

Көп учурда улуттук тилге жана маданиятка залал тийгизүү менен араб тилиндеги өзгөчө түшүндүрмөлөрдү жана сөздөрдү пайдаланышат.

«Хизбут-Тахрирдин» мүчөлөрү жергиликтүү маанидеги актуалдуу жана кызыктуу маселелерди айтып жатып, динден мисалдарды келтиришет, ошондой эле Мьянма, Ирак, Палестина ж.б. сыяктуу глобалдуу темаларга билдирбей өтүп кетишет. Анда да бардыгын бир тараптуу тартипте көрсөтүүгө аракет жасашат жана мамлекеттик түзүмдөрдүн жана башка диний топтордун беделин түшүргөн салыштырууларды келтиришет.

Бирок, бардык диний топтор үчүн жалпы кызыктыруучу мамилелердин бири болуп динге ишенгендердин сезимдерин эмоция менен бекемдөө саналары байкалды. Аялдар насаатчылардын динди түшүндүрүп берүүдө өзгөчө аракетчилдигин жана ыкластуулугун жана жакшы коюлган жагымдуу үндөрүн белгилешти. Аны үчүн аларга ыраазычылыктарын билдиришти.

Бардык топтор Мухаммад Пайгамбардын (с.а.в.) мусулмандар 72 агымга бөлүнөрү жана алардын бири гана туура болору жөнүндө хидисин мисал катары келтиришет. Бардык үч топто тең мисал кылып мурдагы мусулмандар жамааттарын келтиришет.

Диний ынанымдарды жайылтууда Хизбут Тахрир жана Салафиттер топтору интернетти жана мобилдик тиркемелерди активдүү колдонушат. Йакыниркар жеке баарлашууга артыкчылык берет.

Бардык үч топто тең өзгөчө өлкөнүн түндүгүндө өздөрүнүн катарына базалык диний билимдери бар Таблиги Жамааттын тарапташтарын активдүү тартууга аракеттенишкендиги байкалган, себеби бул жогоруда аталган диний топтор үчүн дин негиздерин түшүндүрүп берүүлөрүн кыйла жеңилдетет.

Түштүктө туугандык жана кошуналык өз ара мамилелер аркылуу тартуу көбүрөөк өнүккөн. Бир топтон экинчи топко өткөн аялдар чындыкты түшүнгөндүгүн жана андан ары дин жактан өсүп жаткандарын белгилешти. Аялдар арасында маселелерди талкуулоодо андан мурунку оратордон ашып кеткен аялдарды өзгөчө белгилей кетүүгө болот, бул нерсе башка диний топко өтүп кетишинде негизги ролду да ойношу мүмкүн.

Бардык үч топ тең учурдагы мамлекеттик түзүлүштү жана мусулмандардын дин башкармалыгын кабыл алышпайт. Алардын бардыгы тең динди түшүнүү жолунда эч ким жолтоо болбошу керек деген бирдиктүү ой-пикирди карманышат.

«Хизбут-Тахрирдин» өкүлдөрү өздөрүнүн ишенимдерин жана бардык аракеттерин динди саясатташтыруу аркылуу өткөрөт. Дин бул саясаттын дал өзү эле деп эсептешет. ЭММКАКтын кызматкерлеринин тинтүү учурунда «байбаттар» (топтун мүчөлөрүнүн “Хизб ут-Тахрир” партиясынын жолун жолдой тургандыгы жөнүндө жазуу жүзүндөгү анттары) табылгандыгын белгилешкен. Анын үстүнө айрымдарына партиядан чыгуу оор болот, себеби алар Куранды кармап ант беришет деп божомолдошот. Анын натыйжасында ыйык китепке каршы баруудан жана динсиз болуудан коркушат.

Бирок “Хизбут-Тахрирдин” мүчөлөрү чет өлкөлөргө акча табуу үчүн кетишип, өздөрүнүн тилектештеринен качкан учурлар да кездешет. Үйлөрүнө кайтып келгенден кийин алар менен жолукпоого аракет кылышат. Бирок башка эки топто “байбаттар” (ант берүүлөр) байкалган эмес.

Диний эксперттер жана ЭММКАКтын кызматкерлери тарабынан Йакыниркардын өкүлдөрүнүн дээрлик көпчүлүгү жабык мүнөздөгү жашоо өткөрүп келери тууралуу белгиленген. Алар саясат жөнүндө сүйлөшпөйт, бирок мамлекеттик түзүлүштү дагы кабыл алышпайт. Көбүнчө азап чеккендерге окшоп кетишет. Бул диний топтун мүчөсү болуп калгандыгынын себеби – өтө эле

такыба болуулары, бардыгын Жараткандан үмүт кылып жашоолору болот. Бул жерде ошондой эле анализ менен логикалык ой жүгүртүүлөр дагы кабыл алынбайт.

Кыргызстан үчүн диний көз караштардын радикалдашуусу олуттуу коркунуч келтирет, себеби диний ураандарды жамынуу экстремисттик жана террорчулук иш-аракеттер үчүн негиз болууда. Эгерде проблема четтетилбесе, анда бул диний карама-каршылыктарга, мусулман коомунун абдан эле бөлүнүп кетишине алып келет. Башка жашоочулардын күнүмдүк жашоосуна шайкеш келбеген мусулмандардын катташпай калуусунун фонунда исламофобиялуу маанайлардын пайда болушу мүмкүн, бул кийин жарандык карама-каршылыкка чейин өсүп кетиши да ыктымал.

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси

1. Бишкекте Кытай элчилигиндеги жардыруу [https://ru.sputnik.kg/trend/explosion in chinese embassy in Bishkek 20160830](https://ru.sputnik.kg/trend/explosion%20in%20chinese%20embassy%20in%20Bishkek%2020160830)
2. Терроризмдин глобалдуу индекси <https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info>
глобальный индекс терроризма
3. Бишкекте өлтүрүлгөн милиционер ИМдин курмандыгы болду <https://ru.sputnik.kg/society/20171028/1036043941/ubityj-v-bishkeke-milicioner-stal-zhertvoj-igil.html>
4. Бишкекте Кадыр Маликовго кол салышты.
5. <https://www.catoday.org/centrasia/v-bishkeke-soversheno-napadenie-na-kadyra-malikova>
6. Көз карандысыздык күнүнүн алдында эмне болду <https://stanradar.com/news/full/26528-ocherednye-terroristy-v-kirgizii-chto-proizoshlo-pered-dnem-nezavisimosti.html?page=219>
7. “Диний фактордун Кыргыз Республикасындагы социалдык-саясий кырдаалга тийгизген таасири” социалдык изилдөөнүн натыйжалары. <http://religion.gov.kg>
8. Сереп: Кыргызстандын коопсуздугуна коркунучтар: терроризм жана экстремизм <http://www.ca-portal.ru/article:24078>
9. Жалал-Абад милициясы: кайрылуу менен чыккан аялдар "Хизбут-Тахрир" уюмунун мүчөлөрү болуп эсептелет. https://www.gezitter.org/society/52466_militsiya_djalal-abada_vyistupivshie_s_obrascheniem_jenschinyi_yavlyayutsya_chlenami_organizatsii_hizb_ut-tahrir/
10. Кыргызстандагы аялдардын диний негизде радикалдашуусу. https://cabar.asia/ru/radikalizatsiya-zhenshhin-na-religioznoj-pochve-v-kyrgyzstane/#_edn1
11. Диний радикализм <https://ru.wikipedia.org>
12. Мусулман аялдары: исламдашуудан тартып радикалдашууга чейин. <https://knews.kg/2014/10/22/musulmanskie-jenschinyi-ot-islamizatsii-k-radikalizmu/>
13. Европа өлкөлөрүндөгү жана Борбордук Азиядагы аялдар жана зомбулук экстремизми. <https://eca.unwomen.org/ru/digital-library/publications/2017/10/women-and-violent-extremism-in-europe-and-central-asia>
14. Түндүк Кавказдагы радикалдашуунун жаңы толкундарын алдын алуу мүмкүнбү? <https://www.kavkaz-uzel>.
15. Гендердик басмырлоо Кыргызстандын түштүгүндөгү аялдардын диний радикалдашуусунун фактору катары. <https://krsu.edu.kg/vestnik/2016/v10/a41.pdf>
16. Европа онлайн экстремизмди кандайча түшүнгүсү келет? <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/cybercolumn/>
17. Соттолгондордун эркиндиктен ажыратуу шарттарында радикалдашууга каршылыгынын өзгөчөлүктөрү жана аны алдын-алуунун жолдору. <https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-protssessa-radikalizatsii-osuzhdennyh-v-usloviyah-lisheniya-svobody-i-puti-ego-predup>

18. Кыргызстандагы аялдардын диний негизде радикалдашуусу. <https://cabar.asia/ru/radikalizatsiya-zhenshhin-na-religioznoj-pochve-v-kyrgyzstane/>
19. Cook J and Vale G. (2018)From Daesh to ‘Diaspora’: Tracing the Women and Minors of Islamic State. www.icsr.info.

2. Кыргыз Республикасында террорчулукка жана экстремизмге каршы турууга көмөк көрсөтүүдөгү коммерциялык эмес уюмдардын ролу

Аткаруучулар: Субанбекова Мээрим, Нурланов Эрлан

Жетекчи: Байназаров Искендер

Аббревиатуралар

ЫЭК - Ыктыярдуу элдик кошуундар

ЫКК - Ыктыярдуу куткаруучу командалар

КР - Кыргыз Республикасы

КЭУ - Коммерциялык эмес уюмдар

ЖМК - Жалпыга маалымдоо каражаттары

КАБ - Коомдук алдын алуу борборлору

ТЭКТ - Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу

КАБ - Коомдук алдын алуу борборлору

ЫКК - Ыктыярдуу куткаруучу командалар

ЫЭК - Ыктыярдуу элдик кошуундар

ОККБК - Облустук деңгээлде коомдук кеңеш берүүчү комитеттер

ББЧИТТЭМКТ - Билим берүү чөйрөсүндөгү жана Интернет тармагындагы терроризмге жана экстремизмге маалыматтык каршы туруунун улуттук борбору

Киришүү

Изилдөө темасынын актуалдуулугу бүгүнкү күндө коммерциялык эмес уюмдар (мындан ары - КЭУ) социалдык-саясий мамилелерди жөнгө салуу, укуктук базаны жана мамлекеттик саясатты жакшыртуу, социалдык-гуманитардык проблемаларды чечүү, укуктук агартуучулук, муниципалитеттерди экономикалык жактан өнүктүрүү, ошондой эле Кыргыз Республикасында чыр-чатактык кырдаалдарды алдын алуу процессинде маанилүү ролду ойногондугунда жатат.

Коммерциялык эмес уюмдар өз иш-аракетин ички саясатты дагы, эл аралык мамилелер системасында дагы эффективдүү жүзөгө ашырып келишет.

Террорчулук жана экстремизм проблемалары азыркы заманда актуалдуу проблемалардын бири болуп эсептелет. Бул проблемаларды чечмейинче, бир дагы мамлекет өзүнүн жарандарынын коопсуздугун камсыз кылууга жана адам укуктары менен эркиндиктерин сактоону кепилдөөгө жөндөмсүз.

Кыргыз Республикасындагы коммерциялык эмес уюмдар бүгүнкү күндө социалдык-саясий мамилелерди жөнгө салуу, укуктук базаны жана мамлекеттик саясатты жакшыртуу, социалдык-гуманитардык, укуктук агартуучулук, муниципалитеттерди экономикалык жактан өнүктүрүү проблемаларын чечүү, ошондой эле чыр-чатактык кырдаалды алдын алуу жана анын кесепеттерин минималдаштыруу процесстеринде маанилүү ролду ойнойт.

1 - бөлүм. Изилдөө усулдары

Изилдөөнүн максаты - КЭУнун Кыргызстандагы акыркы беш жыл ичинде террорчулукка жана экстремизмге каршы турууга көмөк көрсөтүүдөгү ролун изилдөө.

Негизги милдеттер:

- КРда коммерциялык эмес уюмдардын терроризмди жана экстремизмди алдын алуу боюнча иш-аракеттерине катышуу даражасын изилдөө;

- Кыргызстанда терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча КЭУнун иш-аракетиндеги негизги ыкмаларга анализ жүргүзүү;

- терроризмге жана экстремизмге каршы иш алып баруу жаатында коммерциялык эмес уюмдардын жана мамлекеттик органдардын өз ара кызматташуусунун деңгээлин аныктоо.

Изилдөөнүн максаттуу тобу: КЭУ өкүлдөрү, илимий жана эксперттик коомдоштук жана жарандык коом.

Изилдөө усулдары:

1. Кабинеттик изилдөө;
2. КЭУ өкүлдөрү жана эксперттерден телефон аркылуу интервью алуу;
3. Ош жана Бишкек шаарларында фокус-топторду өткөрүү.

1. **Кабинеттик изилдөө** адабияттар, ЖМКнын материалдары жана башка булактар менен таанышуу аркылуу жүргүзүлдү.

Кабинеттик изилдөөнүн милдеттери:

- жергиликтүү жана чет өлкөлүк КЭУлардын тажрыйбасы менен таанышуу; КЭУ тарабынан дүйнөлүк тажрыйбада колдонулуучу терроризмге жана экстремизмге каршы туруу куралдарын анализдөө;

- терроризмге жана экстремизмге каршы туруу жаатында иштеген КЭУнун реестрин түзүү үчүн ачык базалар боюнча учурдагы КЭУлардын санын аныктоо.

2. **Телефондук интервью. Жалпысынан беш интервью алынды.** КРдагы КЭУ жетекчилери, жарандык жана илимий-эксперттик коомдоштуктун өкүлдөрү **телефондук интервьюга катышып беришти.**

Телефондук сурамжылоонун милдеттери:

- КЭУ терроризмге жана экстремизмге каршы иш алып баруу боюнча өз ишин кантип жүзөгө ашыарын билүү;

- терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча абдан оптималдуу куралдарды ачыктоо;
- терроризмге жана экстремизмге каршы туруудагы тармактык КЭУ өкүлдөрүнүн муктаждыктарын аныктоо.

3. Ош ш. жана Бишкек ш. **фокус-топтук талкуулоолор.**

Фокус-топтун милдети: терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча КЭУ өкүлдөрүнүн иш-аракетин жана алардын муктаждыктарын максаттуу талкуулоо. Фокус-топтун катышуучулары “кар бүртүгү” аркылуу тандалып алынган.

ФТТнын катышуучулары: КЭУнун 7 өкүлү, илимий жана эксперттик коомдоштуктун 8 өкүлү.

Изилдөөнүн гипотезасы: КЭУ тарабынан терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча иш-аракеттин жана анда колдонулуучу ыкмалардын эффективдүүлүгү жетишсиз болуп саналып, үзүл-кесил мүнөзгө ээ, ошондой эле системдүү жана туруктуу эмес.

2 - бөлүм. Негизги терминдердин укуктук мазмуну

Коммерциялык эмес уюм – жалпы кызыкчылыктардын негизинде өз мүчөлөрүнө же жалпы коомго пайдалуу руханий же башка материалдык эмес керектөөлөрдү жүзөгө ашыруу үчүн киреше табууну негизги максат кылбаган жана түшкөн кирешени өз ара бөлүп албаган жеке же юридикалык жактар тарабынан түзүлгөн өзүн өзү башкарган ыктыярдуу уюм.²¹

Мамлекет коммерциялык эмес уюмдарга уставдык милдеттерин аткарышы үчүн шарттарды түзүүгө кепилдик берет. Мамлекеттик органдар жана кызмат адамдары Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен мыйзамдарына ылайык коммерциялык эмес уюмдардын укуктарынын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын сакталышын камсыз кылуу менен алардын ишине колдоо көрсөтөт.

Мыйзамда каралган учурлардан сырт, мамлекеттик органдардын, же кызмат адамдарынын коммерциялык эмес уюмдардын ишине кийлигишүүсүнө, ошондой эле коммерциялык эмес уюмдардын мамлекеттик органдардын жана кызмат адамдарынын ишине кийлигишүүсүнө да жол берилбейт.²²

Терроризм - бул зомбулук идеологиясы: калкты коркутууга же коомдук коопсуздукту бузууга байланышкан зомбулук жана башка кылмыштуу аракеттерди жасоо тажрыйбасы, ошону менен катар ал конституциялык түзүлүштү бузууга, же болбосо мамлекеттик бийлик органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары же эл аралык уюмдар тарабынан кабыл алынуучу чечимдерге таасир этүү максатында мындай иш-аракеттерге чакыруу катары аныкталат²³.

«Экстремизм» түшүнүгү латын тилинен «*extremus*» деген сөздөн келип чыккан, ал «четки» дегенди түшүндүрөт. 2005 - жылдын 17 - августундагы №150 "Экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык экстремисттик аракет (экстремизм) – бул, коомдук бирикмелердин же диний уюмдардын, менчигинин түрүнө карабастан, бардык ишканалардын, уюмдардын жана мекемелердин, ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттарынын же жеке адамдардын тыюу салынган ишмердиктерди пландаштырууга,

²¹ 1999-жылдын 15-октябрындагы №111 "Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 2-беренеси.

²² "Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 2-беренеси.

²³ 2006-жылдын 8-ноябрындагы № 178 "Терроризмге каршы аракеттенүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы.

уюштурууга, даярдоого жана ишке ашырууга багытталган аракеттери. Ал тыюу салынган ишмердиктер төмөнкүлөр:

- Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин күчкө салып өзгөртүү жана бүтүндүгүн бузуу;
- Кыргыз Республикасынын коопсуздугун бузуу;
- бийликтин ыйгарым укуктарын тартып алуу же ээлеп алуу;
- мыйзамсыз куралдуу түзүлүштөрүн түзүү;
- террористтик аракеттерди жүзөгө ашыруу;
- расалык, улуттук (этностор аралык) же диний араздашууларды козутуу;
- ошондой эле күч колдонууга же күч колдонууга үгүттөө менен байланышкан социалдык араздашууларды козутуу;
- улуттук ар-намысты кемсинтүү;
- идеологиялык, саясий, расалык, улуттук (этностук) жүйөлөр же диний жек көрүү, ошондой эле кандайдыр бир социалдык топторго карата жек көрүү жүйөлөрү боюнча же душмандык кылып, массалык тополондорду, ээнбаштык аракеттерди жасоо, уурдап, талап-тоноо;
- жарандардын динге, социалдык, расалык, улуттук (этностук), диний же тилге тиешелүү өзгөчөлүктөрүн басмырлоого үгүттөө;
- улутчулдук атрибутка же символикага, же болбосо ага окшош болгон атрибутка же символикага үгүттөө жана эл алдында көрсөтүү;
- экстремисттик уюмдардын атрибуттарга же символикаларына үгүттөө;
- аталган иш-аракеттерди жасоого элди үндөө же аларды жасоо;
- аталган иш-аракеттерди каржылоо же аларды жасоого көмөк көрсөтүү, анын ичинде, аларды жасаганга финансы каражаттарын, кыймылсыз мүлктү, окуу, полиграфиялык жана материалдык-техникалык базаны, телефон, факсимилдик жана байланыштын башка түрлөрүн берүү, жалпыга маалымдоо кызматтарын көрсөтүү, ж.б. материалдык-техникалык каражаттарды берүү.²⁴

Жыл сайын дүйнө жүзүндө 800дөн ашуун террористтик актылар болуп турат, мында алардын географиясы батыш өлкөлөрүн да (АКШ, Улуу Британия, Испания), ошондой эле Чыгыш

²⁴ 2005-жылдын 17-августундагы №150 "Экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренеси.

мамлекеттерин (Сауд Арабиясы, Филиппиндер, Египет, Афганистан, Пакистан, Ирак) да камтыйт. Бул терроризм, дүйнө өлкөлөрүнүн экономикалык өнүгүүсүнө, аскер дараметинин деңгээлине жана мамлекеттик түзүлүшүнүн үлгүсүнө карабай, баарына коркунуч алып келерин ачык күбөлөндүрөт.²⁵

2006 - жылдын 8 - ноябрындагы № 178 "Терроризмге каршы туруу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 1 - беренесинде терроризмге каршы туруу мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана менчигинин түрүнө карабастан, бардык уюмдардын, ишканалардын иши экенин жана ал иштер төмөнкүлөр экенин аныктайт:

- терроризмдин, анын ичинде террористтик актыларды жасоого өбөлгө түзгөн себептерди, шарттарды айкындоо жана алардан арылуу (терроризмдин алдын алуу);
- террористтик актыны айкындоо, алдын алуу, бөгөт коюу, ачуу жана тергөө (терроризм менен күрөшүү);
- терроризмдин кесепеттерин минималдаштыруу.

---

²⁵ Методические материалы «Противодействия терроризму, экстремизму, антигосударственной и деструктивной деятельности» / Магомедов Ш.М., Каратаев М.В. – Москва 2016. – с 4.

3 - бөлүм. Кыргыз Республикасында коммерциялык эмес уюмдардын террорчулукка жана экстремизмге каршы турууга көмөк көрсөтүүсү боюнча учурдагы абалы

Кыргыз Республикасында 2019 - жылдын 1 - январына карата 20409 коомдук бирикме жана уюм катталган.²⁶ КЭУнун күчтүү коммерциялык эмес сектору – бул өлкөдөгү демократияны өнүктүрүүнүн жана бекемдөөнүн негизи, ошондой эле коомдогу терс тенденциялар менен күрөшүү үчүн социалдык механизм.

Айрым КЭУ өз вазийпаларынын алкагында исламды кайра саясатташтыруу жана террорчулук менен экстремизмге каршы үгүттөө иштерин алып барат. Аларга аялдар жамаатынын арасында радикалдашууну алдын алуу боюнча иштеген «Мутакалим» прогрессивдүү коомдук бирикме, Кыргызстандагы диний экстремизмге каршы туруу боюнча жарандык коом чөйрөсүндөгү ишти жүзөгө ашыруучу «Бйман» руханий маданиятты өнүктүрүү фонду сыяктуу бирикмелерди кошууга болот.

Кыргызстанда жарандык коомдун жергиликтүү бирикмелеринен тышкары эл аралык коммерциялык эмес уюмдар дагы өзүнүн долбоорлорун активдүү ишке ашырып келишет. Мисалы, «Search for Common Ground», «Internews», Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу боюнча институту (IWPR), булар террорчулукка жана экстремизмге каршы иш-аракетин улуттук жана аймактык деңгээлдердеги социалдык-саясий, маалыматтык жана башка долбоорлорду демилгелөө жана колдоо аркылуу активдүү жүргүзүп келишет.

Кыргызстанда ушул тапта жетишерлик дарамети бар, бирок аны толук пайдаланбай калган коммерциялык эмес уюмдар бар. Мисалы, өзүнүн иш-аракеттери үчүн укуктук негиздери бар адистештирилген коомдук бирикмелерге карата мамиле жакшы олуттуу болбой жатат. Аларга муниципалитеттердин деңгээлдериндеги Аксакалдар соттору, Коомдук алдын алуу борборлору (КАО), Ыктыярдуу куткаруучу командалар (ЫКК), Ыктыярдуу элдик кошуундар (ЫЭК), Облустук деңгээлде коомдук кеңеш берүүчү комитеттер (ОККБК) ж.б. кирет.

Тажрыйба өзү көрсөткөндөй, мамлекет менен жарандык коомдун биргелешкен аракеттери менен гана, азыркы радикализм, терроризм жана экстремизм коркунучтарына каршы туруу мүмкүн. Ушуга байланыштуу, ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын, КЭУ жана башка кызыкдар жактардын радикализмге жана экстремизмге улуттук, коомдук жана жеке инсандык коркунуч катары каршы иштөө боюнча кызматташтыгын актуалдаштыруу зарылчылыгы даана байкалып

²⁶ Кыргызстан в цифрах 2019 год. Национальный статистический комитет, Бишкек 2019 с 145

турат.

Биздин илимий адабиятка жана башка булактарга саресеп салуубуз бүгүнкү күндө кыргыз жана дүйнөлүк илимий адабиятта КЭУнун терроризмге жана экстремизмге каршы иш алып баруудагы комплекстүү ролун изилдеген эмгектер жок экендигин ачыктады. Мурдагы бардык басылмалардын жана илимий эмгектердин дээрлик көпчүлүгүндө изилдөө белгилүү бир жаатта гана жүргүзүлгөн. Атап айтсак, уюмдун иш-аракетинин ченемдик-укуктук базасын гана изилдөө же коммерциялык эмес уюмдардын калыптанышына жана өнүгүшүнө анализ жүргүзүү менен гана чектелген. Коммерциялык эмес уюмдарга тиешелүү макалалар жана илимий эмгектер орточо беш жылда бир жолу жарык көрүп турат. Андыктан, КЭУ жөнүндө маалыматтык материалдарды мезгил-мезгили менен жаңылап туруу зарылчылыгы келип чыгууда.

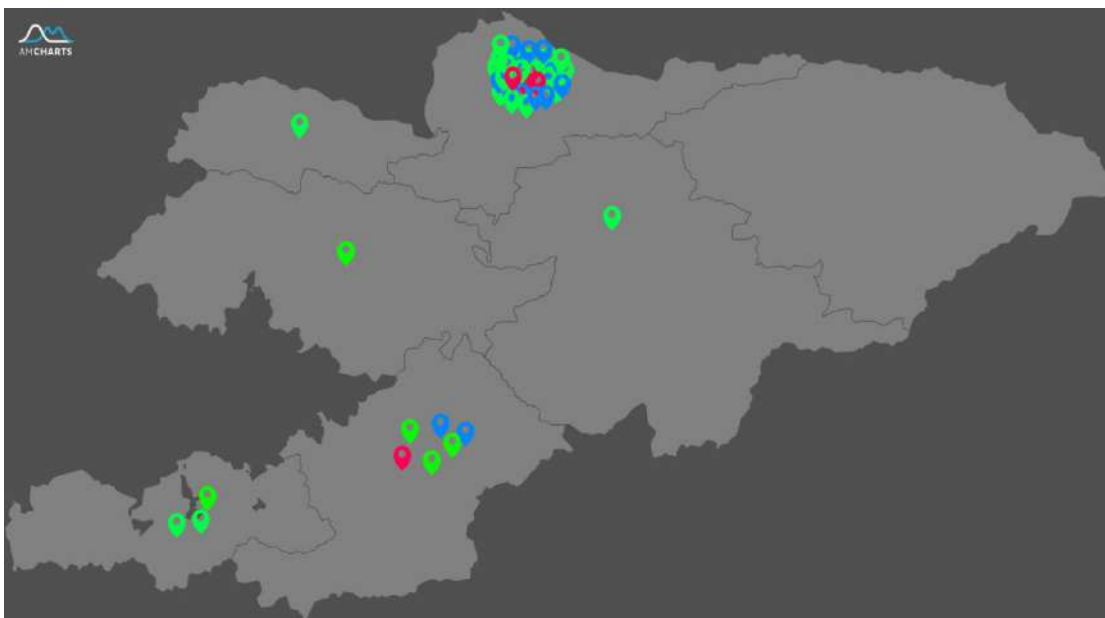
4 - бөлүм. Изилдөөнүн жыйынтыктары

Изилдөөнүн жүрүшүндө адабияттар, ЖМК материалдары жана башка булактар каралып чыгып, Ош жана Бишкек шаарларында эки фокус-топ өткөрүлдү, ошону менен катар КЭУнун, жарандык жана илимий-эксперттик коомдоштуктун өкүлдөрүнөн телефондук интервью алынды.

Мунун натыйжасында төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылды:

- терроризм жана экстремизмге каршы туруу жаатындагы жарандык сектордун ролун изилдөөнүн жүрүшүндө, ачык булактардын негизинде, бул чөйрөдө түздөн-түз иштеген коммерциялык эмес уюмдар бөлүп көрсөтүлдү (1 - тиркеме). Биринчи сүрөткө ылайык терроризм жана экстремизмге каршы иш алпарган мамлекеттик, эл аралык жана жергиликтүү коммерциялык эмес уюмдардын көпчүлүгү Бишкек ш. иштейт, бирок алардын башка аймактардагы катыштыгы, биздеги маалыматтарга ылайык, чектелүү. Ал эми Ысык-Көл облусунда терроризмге жана экстремизмге каршы иштеген жарандык коомдоштуктар жокко эсе.

1 - сүрөт. Кыргыз Республикасында терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү мамлекеттик коммерциялык эмес уюмдардын картасы.

- – жергиликтүү коммерциялык эмес уюмдар жана коомдоштуктар;
- – мамлекеттик институттар;
- - эл аралык донорлор жана коммерциялык эмес уюмдар.

2 - таблица. Облустар боюнча мамлекеттик институттардын, эл аралык донорлордун жана коммерциялык эмес уюмдарын саны.

Облус	Мамлекеттик институттар	Эл аралык уюмдар жана донорлор	Коммерциялык эмес уюмдар жана жергиликтүү коомдоштуктар
Чүй облусу	4	10	16
Ош облусу	1	1	2
Талас облусу			1
Ысык-Көл облусу	-	-	-
Нарын облусу	-	-	1
Мамлекеттик органдар	-	-	-
Жалал-Абад облусу	-	-	-
Баткен облусу	-	-	2
Бардыгы	4	11	22
Кыргызстан боюнча			

Ошону менен бирге Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы менен биргеликте терроризм жана экстремизмге каршы кызматташуу боюнча мекемелер аралык план иштелип чыкты. Калк арасында жергиликтүү деңгээлде «Хизбут-Тахрир» идеологиясына каршы туруу, алдын алуу жана бөгөт коюу боюнча иштер жүргүзүлө баштады.²⁷

²⁷ Мирсайитов И. 2008 - жылдагы Ноокат окуяларынын мисалындагы диний экстремизм//«Кыргыз Республикасынын каатчылык кырдаалдарды башкаруудагы тажрыйбасы: келечек үчүн сабактар» альманахы. А. Алымбаеванын, Т. Тагаревдун редакциялыгында. – Женева – Бишкек – Рига – София, 2014. – С. 59.

Фокус-топтук талкуу жүргүзүүдө жана интервьюда КЭУнун ишмерлигинин негизги проблемаларына төмөнкүлөр кире тургандыгы аныкталды:

1. Долбоорлордун кайталанышы. Бүгүнкү күндө Кыргызстанда ишке ашырылган жана ишке ашырылуучу долбоорлордун мониторинги жок, бул өз кезегинде, билим берүү же социалдык программалардын кайталанышына алып келет.

2. Жергиликтүү жарандык коомдоштуктарды каржылоо. Жарандык сектордун өкүлдөрү белгилеп кеткендей, аймактардагы коммерциялык эмес уюмдар өздөрүнүн долбоорлорун каржылоого мүмкүнчүлүктөрү жок. Андыктан жергиликтүү коомдук бирикмелердин көпчүлүгү аутсоринг аркылуу, башкача айтканда, алардын ишинин белгилүү бир бөлүгүн жергиликтүү деңгээлде аткаруу менен чоңураак КЭУларга иштеп беришүүдө.

3. Кадрдык дарамет. Бүгүнкү күндө Кыргызстанда жарандык коомдо терроризмге жана экстремизмге каршы иш алып баруу боюнча адистерге кадрдык таңкыстык бар. КЭУнун терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча ишке тартылган көптөгөн кызматкерлеринин тиешелүү билимдери жана көндүмдөрү жок.

4. Аймактардагы мамлекеттик органдар менен КЭУнун өз ара кызматташуу кыйынчылыктары. Изилдөөнүн жүрүшүндө Бишкек жана Ош шаарларында борбордук мамлекеттик органдар менен кызматташтык КЭУ тарабынан оң деп мүнөздөлөт. Бирок респонденттер аймактык мамлекеттик органдардын коомдук кабылдамалары менен жергиликтүү КЭУнун ортосунда өз ара мамиле түзүүдө кандайдыр бир проблемалардын бар болгондугун белгилешти.

КЭУнун терроризмге жана экстремизмге каршы иш алып барууда колдонулуучу абдан эффективдүү куралдар болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Интернет (социалдык түйүндөр). Түйүндөрдөгү радикалдуу экстремисттик идеологиялардын жайылышын алдын алуу терроризмге каршы иш алып барууда эффективдүү куралдардын бири болуп эсептелет. Радикалдуу уюмдар социалдык түйүндөрдүн бардык мүмкүнчүлүктөрүн колдонушат. Алар төмөнкүлөр:

- 1) социалдык түйүндөрдөгү жана форумдардагы тематикалык баракчалар;
- 2) социалдык түйүндөрдүн колдонуучуларынын жеке баракчалары;
- 3) видео, аудио жана башка окуу материалдарын жайгаштыруу;

4) комментарий берүү.²⁸

Эксперттердин ой-пикири боюнча, терроризм жана экстремизм менен эффективдүү күрөшүү үчүн төмөнкүдөй ыкмалар бар:

а) Билим берүү чөйрөсүндө жана интернет тармагында терроризмге жана экстремизмге маалыматтык жактан каршы туруунун улуттук борборунун (БЧИТТЭМКТ) үлгүсүндө адистештирилген мамлекеттик органды же бөлүмдү түзүү: ал социалдык түйүндөргө мониторинг жүргүзөт жана баа берет.

б) Коомчулукту тартуу (краудсорсинг). Кыргызстанда мындай иштин ийгиликтүү тажрыйбасы болгон (Интернет кайгуул), бирок кандайдыр бир себептерден улам учурда бул долбоор белгисиз бир абалда турат. Профилактикалык адабияттар арналган максаттуу аудитория үчүн кайра байланыш куралдарын түзүү.²⁹

в) Социалдык түйүндөрдө жана Интернетте өздүк медиа-контентти түзүү жана жайылтуу: ал исламдын социалдашуусуна жана радикалдуу көз караштар менен баалуулуктарга каршы туруусуна түрткү берет.

2. Ой-пикир лидерлери катышкан долбоорлор. Лидерлердин ролу калк арасында коомдук пикирди калыптандырууда маанилүү байланыш болуп саналат, анткени Кыргызстанда коомдук мамилелердин патриархалдык системасы басымдуулук кылат. Эксперттердин пикири боюнча, республикалык жана аймактык жаштар форумдарынын алкагында ой-пикир лидерлерин тартуу зарыл.

Сурамжылоого катышкан эксперттер баракчалар, китепчелер, кыска мөөнөттүү семинарлар жана тренингдер сыяктуу эффективдүүлүгү азыраак куралдарды белгилешти.

- мыйзамдуу аксакалдар сотторуна, муниципалитеттик деңгээлдеги КАБ, БЭК, облустук деңгээлдеги ОККБК жана башка коомдук бирикмелерге карата жетишерлик олуттуу мамиле түзүлгөн эмес;

²⁸Лашин. Р.Л. Чурилов С.А. Билим берүү чөйрөсүндө жана Интернет тармагында терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү. Жетүү режими URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protivodeystvie-ekstremizmu-i-terrorizmu-v-seti-internet-i-obrazovatelnoy-srede>

²⁹Чурилов С.А. Бакадарова С.А. Радикалдуу идеологияларды жаштар чөйрөсүндө жана Интернет тармагында жайылтууга каршы аракеттенүү жана алдын-алуу жөнүндө. Жетүү режими URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-protivodeystvii-rasprostraneniyu-i-profilaktike-radikalnyh-ideologiy-v-molodezhnoy-srede-i-seti-internet>

- КЭУ менен мамлекеттик органдардын өз ара кызматташуу жаатында борбордук түзүмдөр тарабынан ачык-айкындуулук бар, бирок белгилүү бир аймактык мамлекеттик органдар менен кыйынчылыктар да жок эмес.

Өз ара кызматташуунун негизги оң жана терс процесстери мамлекеттик органдар менен КЭУнун кызматташтыгынын оң жана терс жактарынын жадыбалында келтирилген.

2 - таблица. КЭУ менен мамлекеттик органдардын өз ара кызматташуу тажрыйбасы.

Мамлекеттик органдар менен кызматташуунун оң жактары	Мамлекеттик органдар менен өз ара мамиле түзүү процессиндеги негизги проблемалар
<p>Мамлекеттик тармактык ведомстволор менен түзүмдөрдүн ачык-айкындуулугу;</p> <p>Бийгарым укуктуу органдарды жергиликтүү коомдоштуктун конкреттүү проблемаларына көңүл бөлдүрүү;</p> <p>Ар кандай мамлекеттик ведомстволор менен жергиликтүү КЭУлардын терроризмге жана экстремизмге каршы туруудагы биргелешкен комплекстүү иш-аракети.</p>	<p>Коммерциялык эмес уюмдардын биргелешкен ТЭКТ үчүн бириктирүүчү институционалдык базанын жоктугу.</p>
	<p>Мамлекеттик органдардын жергиликтүү жарандык бирикмелер менен эффективдүү эмес кызматташтыгы;</p>
	<p>Мамлекеттик органдардын аймактык коомдук кабылдамаларынын эффективдүү эмес иши.</p>

Корутунду

Мыйзамдарга ылайык КЭУ терроризмди алдын алуу жана кесепеттерин минималдаштыруу боюнча иш-аракетин жүзөгө ашырууга жана ишмердигин жүргүзүүгө укуктуу.

Коммерциялык эмес сектор азырынча Кыргызстандагы терроризмге жана экстремизмге каршы туруу инфратүзүмүндө жетиштүү бериле элек. Мында улуттук деңгээлдеги КЭУлар өз ишмердиктеринде жергиликтүү деңгээлдеги уюмдарга караганда көбүрөөк эффективдүүлүктү жана натыйжалуулукту көрсөткөндүгүн белгилей кетүү зарыл. Бул улуттук деңгээлдеги институттар өз вазийпаларын мамлекеттик органдардын саясатын өркүндөтүүгө таасир этүү аркылуу ишке ашырууга аракет жасаса, жергиликтүү деңгээлдеги жарандык түзүмдөр, кагылышкан тараптар менен түздөн-түз иштешип, жамааттык деңгээлде иш алып баргандыгы менен түшүндүрүлөт.

Тынчтык орнотуунун бардык эле жарандык институттарында окшош проблемалар жана чектөөлөр бар. Биринчи кезекте, бул терроризмге жана экстремизмге каршы туруу системасындагы статусу, иш-аракеттер тартибинин, координациялоонун жана өз ара кызматташуунун ченемдик жактан аныкталбагандыгы, бул институттардын компетенттүүлүк ресурсун бир топ тарытат.

КЭУнун донорлордон материалдык-техникалык, каржылык, уюштуруучулук жактан көз карандылыгынан улам, туруктуулук проблемасы дагы абдан курч бойдон калууда. Андыктан көпчүлүк КЭУлардын азырынча локалдык чыр-чатактардын пайда болушун алдын алуу жана болтурбоо жаатында азырынча дарамети өтө төмөн. Ошол эле убакта бул түзүмдөр калк тарабынан абдан ачык жана айкын түзүм катары таанылууга жетишти. Алар чечүүнү талап кылган көйгөйлөрдү чечишпесе да, жок дегенде аларды, ОККБК, КАБ жана АНК жасагандай бийликтин тиешелүү түзүмдөрүнө жеткирүүгө аракет кылышат.

Каатчылык астында жана каатчылык учурларында ыйгарым укуктуу мамлекеттик жана муниципалдык түзүмдөр кандай болгон күндө да баары бир аныктоочу ролду ойнойт. Андыктан жергиликтүү КЭУлар терроризмди жана экстремизмди алдын алуу боюнча бийлик органдарын өз убагындагы жана ишенимдүү маалыматтар, андан тышкары терроризм жана экстремизм иш-аракеттерин алдын алуунун, табуунун жана бөгөт коюунун адекваттуу стратегияларларын, тактикаларын камтыган сунуштар менен камсыз кылууну, ошондой эле терроризмдин кесепеттерин минималдаштыруу боюнча көмөктөшүүчү эффективдүү иш-милдеттерди өздөрүнө бекитип алууга тийиш.

Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча сунуштар

Жогоруда белгиленип аталган кемчиликтерди четтетүү боюнча кечиктирилгис чараларды көрүү, ошондой эле бардык кызыкдар тараптарды терроризмге жана экстремизмге каршы туруу жаатында эффективдүү иш-аракеттерге багыттоо максатында төмөнкүлөр сунуш кылынат:

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө:

1. Кыргыз Республикасынын 2006 - жылдын 8 - ноябрындагы № 178 "Терроризмге каршы туруу жөнүндө" мыйзамына ылайык жарандык коом жана КЭУлар үчүн Кыргызстанда терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча иш-милдеттерди аныктоо. Буга ылайык ыйгарым укуктуу бир орган мамлекеттик органдар менен КЭУлардын бул багыттагы мекемелер аралык өз ара кызматташуусун республикалык жана жергиликтүү деңгээлдерде координациялоого тийиш.

2. КЭУларды концептуалдык программаларды жана стратегияларды иштеп чыгуу жараянына активдүү тартуу, аларга дин чөйрөсүнүн жана динге ишенгендердин маанайынын байкоочусу жана өзгөрүүлөрдүн индикатору иш-милдети жүктөлүүгө тийиш.

3. Жергиликтүү деңгээлде терроризм жана экстремизмге каршы туруу боюнча аймактык ведомстволор аралык комиссияны түзүү.

4. Террористтик жана экстремисттик иш-аракетти алдын алуу, табуу, ошондой эле терроризмдин кесепеттерин минималдаштыруу боюнча КЭУларга жана жергиликтүү коомдук бирикмелерге (коомдук алдын алуучу борбор жана аксакалдар соту) ыйгарым укуктарды жана иш-милдеттерди кошуу.

5. Иштеп жаткан мыйзамдардын жоболоруна терроризмге жана экстремизмге каршы туруу маселелери боюнча адистештирилген КЭУга ылайык бардык керектүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү. Алардын статусун, ыйгарым укуктарын жана терроризмге жана экстремизмге каршы туруу жараянына таасир этүү чөйрөсүн аныктоо.

6. Тартылган эл аралык уюмдар жана жергиликтүү коммерциялык эмес уюмдар менен стратегияларды, пландарды жана тиешелүү ченемдик укуктук актыларды ишке ашырууга мониторинг жүргүзүүдө кызматташуу, ошондой эле кызматташтыктын жана үзгүлтүксүз жолугушуулардын форматын конкреттүү түрдө аныктоо.

7. Өкмөт диний чөйрөдөгү билим берүүнү жана алдын алуу менен байланышкан программаларды каржылоону көбөйтүү зарыл.

Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча иш-милдеттерди жүзөгө ашыруучу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга:

1. Терроризм жана экстремизм менен байланышкан көрүнүштөрдүн фактылары боюнча статистика жүргүзүү.
2. Укук коргоо органдарынын, билим берүү жана диний мекемелердин, КЭУлардын терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча алдын алуу багытындагы иштерин күчөтүү.
3. Мамлекеттик жана муниципалдык органдардын, жарандык коом институттарынын жана кызыкдар тараптардын терроризмге жана экстремизмге каршы туруу үчүн өз ара байланыштарын жана өз ара кызматташтыгын колдоп туруу.
4. Дин чөйрөсүндөгү жана динге ишенүүчүлөрдүн маанайындагы, коркунуч туудуруучу топтогу адамдардын жана социалдык реабилитациялоодон өтүүчүлөрдүн жүрүм-турумундагы оң жана терс өзгөрүүлөрдүн индикаторлорун иштеп чыгуу.
5. Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча иш алып баруу максатында кайра даярдоо жана квалификацияларын жогорулатуу үчүн ЖОЖдордун саясий, теологиялык, социологиялык жана психологиялык факультеттеринин алдында жана тармактык КЭУлардын окуу борборлорунун базаларында курстарды (стационардык жана аралык) ачууга көмөктөшүү.
6. Изилдөөчү топтор жана КЭУлар үчүн мамлекеттик тапшырыктын алкагында, кызыкдар адистер жана тармактык уюмдар учурдагы проблемаларды изилдөөгө жана зарыл сунуштарды даярдоого өз салымдарын кошуу үчүн, терроризм жана экстремизмге каршы туруунун эң актуалдуу темалары боюнча тендер өткөрүү.
7. Эң мыкты чет өлкөлүк тажрыйбаларды изилдеп, аларды Кыргызстанда колдонуу максатында эл аралык уюмдар жана жергиликтүү КЭУлар менен кызматташуу.

Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча иштерге тартылган коммерциялык эмес уюмдарга жана эл аралык уюмдарга:

1. Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча комплекстүү социалдык механизмди (ага кошо ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын, муниципалитеттердин, тиешелүү мамлекеттик органдардын, тармактык КЭУлардын жана бизнес-сектордун өз ара айкаштырылган бирдиктүү иш-аракетин) түзүүгө көмөк көрсөтүү.

2. Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу маселелерин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын, концепциялардын жана программалардын коомдук экспертизасын өткөрүү, ошондой эле аларды ишке ашырууга мониторинг жүргүзүү.

3. Төмөнкүлөрдүн: чечим кабыл алуучу адамдардын, мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын, коммерциялык эмес уюмдардын эксперттеринин, билим берүү мекемелеринин педагогдорунун жана диний мекемелердин дин кызматчыларынын, ошондой эле жергиликтүү жамааттардын активисттеринин тиешелүү квалификацияларын жогорулатууну колдоо.

4. Социалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн өкүлдөрү, жер-жерлердеги ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын адистери менен бирге кызматташтыкта зомбулуктун курмандыктарын жана социалдык реабилитациядан өтүүчү адамдарды насаатчылык жана социалдык жактан коолдоого катышуу.

5. Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча бардык кызыкдар жактар үчүн агартуучулук жана консультациялык иш-аракеттерди жүргүзүүнү колдоо.

6. Кыргызстандын бардык аймагында терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча эң мыкты чет өлкөлүк жана жергиликтүү тажрыйбаларды жалпы элге жайылтуу.

7. Жер-жерлерде жана жалпы эле өлкөдө радикалдашууга жана саясатташууга кабылган максаттуу топтордун социалдык адаптациясы боюнча процесстерге коомдук көзөмөлдү күчөтүү.

8. Терроризмге жана экстремизмге каршы туруу боюнча эл аралык позитивдүү тажрыйбаны эске алуу менен мониторинг жүргүзүү жана баалоо стандарттарын иштеп чыгууну киргизүү.

9. Жарандык институттар жана КЭУлар, оболу, өз иш-аракеттеринде артыкчылыкты максаттуу топтор менен иштөөгө бериши зарыл, себеби дал ошолор коркунуч туудуруучу топ болуп эсептелет жана радикалдашууга жана саясатташууга биринчи кезекте кабылышат.

Адабияттардын тизмеси

1. 1999 - жылдын 15 - октябрындагы №111 "Терроризмге каршы туруу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
2. 2005 - жылдын 17 - августундагы №150 "Экстремисттик аракеттерге каршылык көрсөтүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
3. 2006 - жылдын 8 - ноябрындагы № 178 "Терроризмге каршы туруу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
4. Кыргызстан сандарда, 2019 - жыл. Улуттук статистикалык комитет, Бишкек, 2019.
5. «Терроризмге, экстремизмге, мамлекетке каршы бузуку иш-аракетке каршы туруу» усулдук материалдар/ Магомедов Ш.М., Каратаев М.В. – МОККБК, 2016.
6. Мирсайитов И. 2008 - жылдагы Ноокат окуяларынын мисалындагы диний экстремизм//«Кыргыз Республикасынын каатчылык кырдаалдарды башкаруудагы тажрыйбасы: келечек үчүн сабактар» альманахы. А. Алымбаеванын, Т. Тагаревдун редакциялыгында. – Женева – Бишкек – Рига – София, 2014.
7. «Терроризмге, экстремизмге, мамлекетке каршы бузуку иш-аракетке каршы туруу» усулдук материалдар/ Магомедов Ш.М., Каратаев М.В. – МОККБК, 2016.
8. Кыргызстан сандарда, 2019 - жыл. Улуттук статистикалык комитет, Бишкек, 2019.
9. *Лашин. Р.Л. Чурилов С.А.* Билим берүү чөйрөсүндө жана Интернет тармагында терроризмге жана экстремизмге каршы туруу. Жетүү режими
URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/protivodeystvie-ekstremizmu-i-terrorizmu-v-seti-internet-i-obrazovatelnoy-srede>
10. *Чурилов С.А. Бакадарова С.А.* Радикалдуу идеологияларды жаштар чөйрөсүндө жана интернет тармагында жайылтууга каршы туруу жана алдын алуу жөнүндө. Жетүү режими
URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-protivodeystvii-rasprostraneniyu-i-profilaktike-radikalnyh-ideologiy-v-molodezhnoy-srede-i-seti-internet>

Тиркемелер

Мамлекеттик органдар

№	Уюмдун аталышы	Дареги	Байланыштар
1	Дин иштери боюнча мамлекеттик комитет	Бишкек ш., Киев көч., 96 Б. Ош ш., Заднепровск көч., 4	Е- mail: info@religion.gov.kg ишеним телефону - 1592 Бишкек ш. Телефон: (0312) 90-05-26 Факс: (0312) 66-18-21 Ош ш. тел: 03222 4-80-15 Факс: 03222 4-80-04
2	Экстремизмге жана мыйзамсыз миграцияга каршы туруу боюнча кызматы	720040, Бишкек ш., Фрунзе көч., 469	+996 312 26 60 64
3	Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы	Гоголь көчөсү, 57, 720021	Факс:: +996 (312) 486322 Тел.: (+996 (312) 48-61-64 Е- mail: kg_muftiyat@mail.ru
4	Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттиги (ЖӨБИЭАММА)	Бишкек ш., Киев көч., 96 б	Ишеним телефону: 0312 662576 Е-mail: gamsumo-kr@mail.ru

Эл аралык уюмдар

№	Уюмдун аталышы	Дареги	Байланыштар
1	БУУ	Чүй проспектиси, 160 Бишкек, Кыргыз Республикасы, 720040	Тел.: +996-312-611211 Факс: +996-312-611217
2	Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму (ЕККУ)	Рыскулов көч., 6 720001, Бишкек	Кеңсе: +996 312 66 50 15 Кеңсе: +996 312 61 24 41, 61 24 43, 61 24 45, 61 24 46 Факс: +996 312 66 31 69

			Bishkek@osce.org
3	Европа бирлигинин өкүлчүлүгү	Бишкек, Эркиндик бульвары, 21, “Орион” бизнес-борбору, 5-этаж, 720040.	+996 312 26 10 00 delegation-kyrgyzstan@eeas.europa.eu
4	International Alert	<u>Эркиндик бульвары, 64Б</u>	<u>+996 (312) 98-88-11</u> <u>+996 (312) 98-88-13</u>
5	Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу боюнча институту (IWPR)	Киев көч., 114/2, №1 кеңсе	+996 312 313 097, 312 955 iwpr.kyrgyzstan@iwpr.net
6	Search for common ground	Ибраимов көч., 103	+996 (312) 622-777 Факс +996 (312) 662-777
7	Crisis Group		media@crisisgroup.org
8	PeaceNexus	Ибраимов көч., 103	info@peacenexus.org
9	Saferworld	Кыргыз Республикасы, Ош ш., 723500, Алиев көч., 143, «Классик» отели (7F - этаж)	+996 (3222) 48577
10	PRI	Бишкек ш., Киев көч., 96Б.	pricentralasia@penalreform.org +7 (7172) 79-88-84, 76-99-34, 76-99-35
11	Internews	Бишкек ш., Ибраимов көч., 115, "Асыл-Таш" бизнес-борбору; Ош ш., Курманжан Датка көч., 271	Телефон +996 (312) 98-68-80 Факс +996 (312) 31-78-50 Email: office-kg@internews.org

Бишкек (Чүй облусу)

№	Уюмдун аталышы	Дареги	Байланыштар
1	Коомдук технологиялар борбору	qasqad@inbox.ru Бишкек, ул. Разакова, 50-1;	0312-621410

2	Өзгөрүү агенттери	<u>Ибраимов көч., 103</u>	<u>+996 507-89-26-89</u>
3	Мутакалим	Ден Сяопин көч., 354, 720046	Тел.: +996 (312) 883-023 Тел.: +996 (312) 883-717 моб.: +996 555-622 092 моб.: +996 702 288-301 E-mail: ppaw.mutakalim@gmail.com E-mail: jamal789@mail.ru
4	Эл аралык сабырдуулук үчүн фонду	Бишкек, Үмөталиев көч., 27 - үй, 36 - батир; Ош, Масалиев көч., 88-үй, 7 - батир. Жалал-Абад, Эркиндик көч., 12 б/2; Баткен, Хожаев көч., 22 - үй	Бишкек +996 (312) 910-757 +996 (312) 910-858 ftibishkek@gmail.com Ош +996 (3222) 412-86 fti.osh@gmail.com Жалал Абад +996 (3722) 209-60 jalalabad.fti@gmail.com Баткен +996 (3622) 501-15 +996 (3622) 502-01 fti.batken@gmail.com
5	Стратегиялык анализдөө жана божомолдоо институту (САБИ)	Бишкек ш., Чүй пр., 42	(996-312) 43-94-15 Факс: (996-312) 43-94-17 E-mail: isap@krsu.edu.kg
6	“Интегра” пикир алышуу клубу	Орозбеков, 87	0554505095
7	Prevention kg		preventionkg@gmail.com
8	Islam Post		http://islam-post.com/ islam-post@gmail.com
9	“Умма” Ислам журналы	Бишкек ш., Ахунбаев көч., 134/309	ummamagkg@gmail.com +996 (709) 65-36-85, +996 (551) 040-264
10	Ислам таануу илимий изилдөө институту	Раззаков көч., 51а, 5 - корпус, 417 - каб.	0312 663 981
11	Тынчтыкты орнотуу жана медиатехнологиялар мектеби	Бишкек ш., Манас пр., 101\1	+996 312 694015; +996 312 694016 peacemakingschool@gmail.com ca-mediator@safe-mail.net www.ca-mediators.net
12	Интернет саясатынын жарандык демилгеси	Рыскулов көч., 79 - Б 3 - кабат, 13 - кеңсе	Тел: +996 312 54 04 40 Тел: +996 770 700 300 Тел: +996 555 88 77 93

			Почта: info@gipi.kg
13	Медиа полис институту	Бишкек ш., Раззаков көч., 19 «Россия» бизнес-борбору, 6 - кабат, 608 - каб.	Контактные номера: +996 (312) 961-960, +996 (312) 961-962. Эл. почта: mpi@media.kg
14	«Акылдуу чечимдер» аналитикалык борбору		
15	Булан институту	Манас пр., 40. +996 312 61 37 11, +996 555 37 35 02	info@bulaninstitute.org
16	«Бйман» фонду	Эркиндик пр.	

Талас облусу

№	Уюмдун аталышы	Дареги	Байланыштар
1	ЦРГИ «Айкөл» КУ	Талас ш., Сарыгулов көч., 77 - үй, 23 - бат.	03422) 53710; (0555) 887753 cidcaikol@gmail.com

Нарын облусу

№	Уюмдун аталышы	Дареги	Байланыштар
1	«Нарындын жаш лидерлери» КУ		550360506 Youthleader55@gmail.com

Баткен облусу

№	Уюмдун аталышы	Дареги	Байланыштар
1	«Кыргызстандын тынчтыкты орнотуучу аялдары» түйүнү		Баткен ш. 0777393077
2	“Тынчтык демилгелери” КУ		0774 500 550 peace.batken@gmail.com

Ош облусу

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

№	Уюмдун аталышы	Дареги	Байланыштар
1	«Кубанычтын устаты» коомдук фонду	Ош ш., Ленин көч., 205/ 420	99603222 29912; 550422902 772440095 pbjoymaster@gmail.com
2	«Ирэт» КФ		(03222) 23781 (0772 224357)

3. Кыргызстандын саясатында исламдын ролу

Изилдөөчү: Оморов Акжол

Жетекчи: Бактыгулов Шерадил

Аннотация

Бул изилдөө Кыргызстандын саясий жашоосунда болуп жаткан жараяндарда ислам дини же диний фактор канчалык роль ойноп жатканын жана диний эмес мамлекеттин дин багытын тескеген мыйзамдары, принциптери болгонуна карабай, диндин саясатташып жатканын иликтөөгө алды.

Макулдашылган методологияга ылайык жүргүзүлгөн изилдөөнүн алкагында интернет булактар, ар кандай публикациялар, видео-материалдар, электрондук жана басылма ЖМКлар, диний багыттагы изилдөөнүн жыйынтыктары жана укуктук-ченемдик актылар анализ кылынды. Ошондой эле кырдаалды толугураак билүү үчүн саясат таанучу, дин таанучу, ЖОЖдордун окутуучулары, Аалымдар кеңешинин мүчөлөрү, теолог, диний кызматкер, мамлекеттик кызматкер жана көз карандысыз эксперттерден интервью алынып, аларга анализ жүргүзүлүп, изилдөөнүн сапаттык методу колдонулду.

Кыскартылган сөздөр

ж.б. –жана башка

ЖК –Жогорку Кеңеш

ЖМК – жалпыга маалымдоо каражаттары

ЖОЖ –жогорку окуу жайы

КМДБ –Кыргызстан Мусулмандарынын Диний Башкармалыгы

о.э –ошондой эле

т.а. –тагыраак айтканда

Кириш сөз

Акыркы 20 жылда Кыргызстандын диний абалы кескин түрдө өзгөрүп жаңы нукка багыт алып баратат, т.а., динди саясатка көбүрөөк аралаштыруу байкалууда. Диний чөйрөдө болуп жаткан бул процесстер 70 жыл (1918-1991-жж.) атеисттик идеологияда жашаган Кыргызстан үчүн жаңы көрүнүш, жаңы тажрыйба болуп саналат. Ошондой эле эгемендүүлүк менен келген дин тутуу эркиндиги жаш мамлекеттин бүткүл дүйнөлүк диний коомчулукка ачылууга өбөлгө түзүп берди. Мусулман дүйнөсү менен үзүлгөн байланышты кайрадан камсыздап, натыйжада, ар кайсы мусулман мамлекеттердин тарыхынын, маданиятынын таасиринде калган ар кандай диний жамааттар Кыргыз Республикасынын аймагында пайда болуп отурат. Баштапкы учурларда диний жамааттардын пайда болушу, бирин-серин жаштардын чет өлкөгө диний билим алуу үчүн кетүүсү сыяктуу көрүнүштөр сырттан жөнөкөй көрүнүп, жөнөкөй бааланса, учурда ал диний жамааттардын күчтөнүүсү, өкүлдөрүнүн, жактоочуларынын санын көбөйүүсү, диний билим берүү мекемелеринин санынын кескин өсүүсү, кээ бир дин кызматкерлеринин коомчулукта өтө таасирдүү болуусу жана диний атрибуттардын күнүмдүк жашоодо көп колдонулуусу ж.б. ушул сыяктуу көрүнүштөргө күбө болуп келебиз. Кыргыз Республикасынын баш мыйзамында светтик, башкача айтканда, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган мамлекет³⁰ деп жазылып, дин мамлекеттен ажыратылган, дин саясатка, мамлекеттин ишине кийлигише албайт деген мамлекеттин мыйзамындагы принцип болгонуна карабай, Кыргызстандын саясий жашоосуна диндин катышуусу байкалууда. Буга бир нече мисал келтирсек болот.

2016 - жылдын июнь айындагы жума күндөрү жума намазына байланыштуу түшкү тыныгууну узартуу боюнча мыйзам долбоорунун тегерегинде талаш башталып, коомчулук тарабынан социалдык тармактарда кызуу талкууга алынган жана бул талкууда диний ишмер, Аалымдар кеңешинин мүчөсү Ч. Жалилов менен эл өкүлү Ж.Акаевдин ортосундагы пикир келишпестик коомчулукта чоң резонанс жараткан. Аалымдар кеңешинин мүчөсү, дин кызматкери катары мыйзам долбоорунун кабыл алынуусуна кийлигишүүсү.³¹ “Ислам саясатташып бара жатабы?” – деген суроону пайда кылат.

Ошондой эле 2017 – жылы президенттик шайлоонун алдында дин кызматкеринин³² президенттикке талапкерлердин бирөөсүн колдоп, эл алдына чыгып сүйлөөсү, башкаларды дагы колдоого үндөөсү³³ жана 2018 – жылы Кыргыз Республикасынын спикеринин айт намазындагы динден колдоо күтүп, диний башкармалыктын айткандарын аткарсак, өнүгөбүз деп сүйлөгөн сөзү³⁴ ж.б.у.с. болгон окуялар диндин саясий максат үчүн колдонулуп жатканын көрсөтүп турат.

³⁰ Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 1-берене

³¹ https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security/27786378.html

³² Аалымдар Кеңешинин мүчөсү, экс-муфтий Ч. Жалилов КР президенттине талапкерди колдогон

³³ <https://kabarlar.org/news/93631-chubak-azhy-men-sooronbay-zheenbekovdu-koldoym-zhana-baardy-k-musulmandardy-koldoogo-chakyr.html>

³⁴ <https://www.azattyk.org/a/kurman-ait-jumabekov-religion/29445427.html>

Акыркы жылдардагы бул окуяларды, мусулмандардын колдоосуна ээ болуу максатында, диний баалуулуктарды саясий процесстерге колдонуу деп баалоого болот. Ушундан улам кырдаалдын курчушуна жана мамлекеттин светтик мүнөзүн жоготуу кооптуулугуна алып келген исламдын мындан аркы саясатташуу коркунучу пайда болуп отурат. Мындан тышкары саясатчылардын жана жогорку орундагы мамлекеттик кызматкерлердин саясий колдоого жетүү максатында диний уюмдардын иш-чараларына активдүү катышуулары да байкалууда.³⁵

Диний эмес (светтик) мамлекет болгон Кыргызстандын саясатында диндин ролу кандай? Саясий көз караш менен караганда дин кандай нукта бара жатат? Диндин саясатташуусу эмнеге алып келет? Саясий деген эмне? Саясий исламдын мааниси эмне? Эгер мамлекеттик кызматкер же муниципалдык кызматкер динчил же динге жакын болсо, өзүнүн кызматтык милдеттерин кандай аткарышы керек? Эгерде кандайдыр бир чечим кабыл ала турган болсо, анда кайсы эрежелерди, кайсы принциптерди колдонушу керек?

Мына ушул суроолордун жообу, мамлекетибиз үчүн да, диний чөйрө үчүн да актуалдуу болуп турат. Бул изилдөө Кыргызстандагы диндин саясатташуусуна багытталган алгачкы изилдөө болуп саналат. Бүгүнкү күнгө чейин бул багыттагы маселеге арналган изилдөөлөр болгон эмес.

Бул изилдөө 17 изилдөөгө, монография жана усулдук колдонмого, КР диний багыттагы мыйзамдарына, 30 дан ашуун мезгилдүү басылма жана интернет булактарга таянылып, диний чөйрөнү жакшы талдаган 12 эксперттин пикиринин негизинде жазылды.

Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын мыйзамдык негиздери

Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын негиздери Кыргызстандын Конституциясында так жазылган. Баш мыйзамдын 1 – беренесине ылайык: “Кыргыз Республикасы – эгемендүү, демократиялык, укуктук, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган, унитардык, социалдык мамлекет”.³⁶

Конституциянын 7 – беренесинде дин аралашпаган принцип төмөндөгүдөй аныкталат: “Кыргыз Республикасында эч бир дин мамлекеттик же милдеттүү дин катары кабыл алынышы мүмкүн эмес.” Берененин 2 – пунктунда: “Дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылган”, ал эми 3 – пунктунда: “Диний бирикмелердин жана дин кызматчыларынын мамлекеттик органдардын ишине кийлигишүүсүнө тыюу салынат.” – деп жазылган.

Ошол эле учурда Конституциянын 32 – беренесине ылайык ар бир жарандын абийирине жана дин тутуу эркиндигине кепилдик берилет. Ар бир жаран, диндик жана башка ишенимдерди эркин тандоого жана тутууга укуктуу жана эч ким өзүнүн диндик, же башка ишенимдерин билдирүүгө, же

³⁵ Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат: Кыргызстандагы мыйзам негиздери, концепция жана “салттуу ислам”, 8-бет

³⁶ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2010-жылындагы Конституциясы, Бишкек, 2010 караңыз

алардан баш тартууга мажбурланууга тийиш эмес. Конституциянын 20 – беренеси дин тутуу эркиндик укугуна чектөө коюлушу мүмкүн эмес деп көрсөтүлгөн.

Конституция мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган принципти камсыз кылып, диний негизде саясий партияларды түзүүгө, (4/3-беренеси) диний бирикмелердин конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө аракет кылуусуна, ошондой эле диний касташууну тутандырууга, социалдык үстөмдүүлүккө жана дискриминацияга багытталган иштерине тыюу салат (4/5 жана 31-беренелер).

Дин тутуу эркиндиги укугу жана мамлекеттин диний уюмдар менен болгон өз ара мамилесинин позициясы 2008 – жылдын 31-декабрында кабыл алынган “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамында тереңирээк жазылган. Мыйзамдын 4/1 – беренесине ылайык ар бир инсандын дин тутуу жана атеисттик ынаным эркиндигине кепилдик берилет.³⁷

Мыйзамда белгиленген дин тутуу эркиндиги – бул, мыйзам менен тыюу салынбаган, дин тутууга, тандоого, айтууга, диний ырым-жырымдарга жана аземдерге катышууга болгон адамдын укугу.

Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамы диний иш-аракетти динге ишенгендердин диний муктаждыктарын канааттандырууга багытталган иш-аракет, диндерди жайылтуу, диний таалим-тарбия берүү, кудайга табынуу, дуба кылуу жыйындарын өткөрүү, үгүт-насаат айтуу, дин адистерин, дин кызматкерлерин окутуу, миссионерчилик, ошондой эле диний уюмдун табынуу ишин жана материалдык жактан камсыз кылууга багытталган дагы башка иш (диний адабиятты басып чыгаруу жана жайылтуу, табынуу буюмдарын жасоо жана жайылтуу, диний кызматчылар жана дин кызматкерлери үчүн тиешелүү кийим-кечек чыгаруу, дагы башка иш-аракеттер) деп мүнөздөйт.

Белгилей кетсек, “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамынын 22 – беренесинин 15 – пунктунда диний уюмдардын өкүлдөрү үгүт жүргүзүүгө, ар кандай үгүт материалдарын чыгарууга жана таратууга укугу жок деп көрсөтүлгөн³⁸.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014 – жылдын 14 – ноябрындагы ПЖ № 203 Жарлыгы менен бекитилген **2014 – 2020 – жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясында** мамлекеттин светтик принциби тууралуу биринчи жолу төмөндөгүдөй багыттар аныкталган:

³⁷ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 31-декабрындагы №282 “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамы

³⁸ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 2-июлундагы №68 “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Конституциялык Мыйзамында

- Диний уюмдар өз ишин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жүргүзүшөт, мамлекет тарабынан диний конфессияларга бирдей мамиле кылынат;
- Мамлекет регуляторлорду киргизет, алар адам укуктарын сактоонун негизги принциптерин жана мамлекеттин дин аралашпаган мүнөзүн эске алып, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык диний бирикмелердин жана уюмдардын ишин жүргүзүү үчүн шарттарды камсыз кылат.

Ошол эле учурда диний бирикмелер жана уюмдар мамлекеттик башкарууга, мамлекеттин ички жана тышкы саясатына кийлигишпейт, өз ишинде саясий максаттарды көздөгөнгө, коомдук жана мамлекеттик коопсуздукка коркунуч келтирген аракеттерди жүргүзгөнгө укугу жок.

Мамлекет жана диний бирикмелер социалдык, маданий, билим берүү, кайрымдуулук жана экономика чөйрөлөрүндө, ошондой эле экстремизмди алдын алууну кошкондо, коомдук коопсуздукту камсыз кылуу маселелеринде кызматташат.

Кыргыз Республикасы - дин аралашпаган мамлекет. Анда ар бир адамга абийир жана дин тутуунун эркиндиги кепилдик кылынат. Мамлекет дин боюнча өзүнүн саясатын дин аралашпаган система менен баалуулуктардын жана диний системанын ортосундагы өз ара түшүнүшүүнүн жана эриш-аркак мамиленин негизинде жүргүзөт.

Диний уюмдарды мамлекеттик жөнгө салуунун дин аралашпаган принциби мамлекеттик органдардын ишине диний уюмдардын менен ырасымдардын кызматчыларынын кийлигишүүсүнө жол бербөө жана дин менен бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылгандыгы тууралуу конституциялык ченемди ишке ашырууну билдирет.

Кыргызстанда мамлекет дин аралашпаган мүнөздө болгондуктан, эч ким өзүнүн диний же башка ынанымдарын билдирүүгө, же алардан баш тартууга мажбурланбайт жана туткан дининин белгилери, же анысынын жоктугу боюнча басмырланбайт.

Абийир жана дин тутуу эркиндигине болгон укукту ишке ашыруу дин аралашпаган мамлекетте мамлекеттик органдардын жана диний уюмдардын функцияларын ажыратуу принцибинин негизинде жүргүзүлөт. Бул принцип төмөнкү шарттар сакталганда ишке ашырылат:

- мамлекет конфессиялык жактан нейтралдуу болуп эсептелет, эч бир динге артыкчылык бербейт жана кандайдыр бир диний идеологияны жарандар үчүн милдеттүү расмий катары колдонбойт;
- диний уюмдар мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иштерине кийлигишпейт; алар сунуштары, арыздары жана диний уюмдар өткөрүүчү иш-чараларга катышууга чакыруу менен мамлекеттик органдарга кайрылууга укуктуу;

- диний уюмдар кандайдыр бир мамлекеттик функцияларды аткарбайт;
- диний уюмдар саясий партиялардын жана партиялык кыймылдардын ишине катышпайт;
- мамлекет конфессиялар ортосундагы ынтымакты, ар кандай конфессиялардын жамааттарынын, ошондой эле динге ишенгендер менен динсиздердин ортосундагы өз ара сый мамилени чыңдоого өбөлгө түзөт;
- мамлекеттин диний уюмдардын ички конфессиялык ишине кийлигишүүсүнө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган гана учурларда жол берилет;
- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын диний уюмдар тарабынан сакталышына мамлекеттик контролдоо динге ишенгендердин диний түшүнүктөрүнө мамлекеттик бийлик органдары тарабынан сый мамиле кылуу принцибине негизделет.

Мамлекет абийирдин жана дин тутуунун эркиндигин камсыз кылуу; жеке, коомдук, улуттук кызыкчылыктарды коргоо принциптеринин негизинде стабилдүүлүктү жана жарандардын коопсуздугун камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын алкагында төмөнкүдөй чараларды көрөт:

- диний негиздеги чыр-чатактарды болтурбайт жана аларды чечүү үчүн чараларды көрөт;
- инсан, коом жана мамлекет үчүн кооптуу болгон диний уюмдардын жана кыймылдардын ишин чектейт;
- экстремисттик же деструктивдүү идеяларды пропагандалоону, диний жаатчылыкты жана зомбулукка чакырыктарды болтурбоо максатында диний билим берүүнүн, диний адабияттардын, ЖМКдагы диний материалдардын мазмунуна контролдук кылат.

Светтик принцибинин мааниси эмне?

Бир мамлекеттин светтик мамлекет болуусу ал өлкөнүн конституциясында так көрсөтүлгөн учурлар бар, ошондой мамлекеттин дүйнөбий принцибинде болгондугун социология илиминде төмөндөгү критерийлер менен аныктайт:

- мамлекеттик органдар менен диний уюмдардын өнөктөштүгү
- мамлекеттин укуктук системасына диндин таасиринин даражасы менен аныктайт.

Ал эми учурда дүйнөдө 27 өлкөнүн конституциясында светтик принциби жазылган. Алардын ичинен 13 өлкө калкынын басымдуу бөлүгү мусулмандар жашаган мамлекеттер: Азербайжан (7 - берене дүйнөви), Казакстан (1 - берене зайырлы), Тажикстан (1 - берене дунявй), Түркмөнстан (1 - берене dünýewi), Түркия (2 - берене laik), Буркина - Фасо (laïc), Чад (laïque), Гвинея (laïque), Гвинея

- Бисау (laica), Косово (светтик), Мали (laïcité de l'Etat), Сенегал (laïque) жана Кыргыз Республикасы (башкарууга дин аралашпаган).³⁹

Биздин мамлекетте “светтик” түшүнүгүн атеизм менен алмаштырып, натыйжада, атеисттик мамлекет деп, динди толугу менен сүрүп чыгаруу сыяктуу түшүнүк дагы пайда болууда. Атеисттик көз караштагы жарандык активисттер, дин жана светтик принциптерди билбей туруп, дин саясатка киришип жатат деп, кээде коомчулуктун тынчын алууда.⁴⁰

“Светтик” укуктук бир түшүнүк болуп, укукка байланыштуу болгондуктан, система толугу менен секулярдык система деп, Исламды четке кага турган болсок, светтик деген сөз динсиздик деп которулуп, философиялык динсиздикти киргизе башташат. Адамзатка табигый болгон динди көрмөксөнгө салуу, четке кагуу коомду бөлүүнүгө, тирешүүгө алып келет. Бул учурда светтик демократияга каршы болгон көптөгөн жарандар чыгат.”

Изилдөөнүн максаты:

саясий процесстерге исламдын таасирин жана кайсы деңгээлге көбүрөөк таасирин тийгизип жатканын аныктоо. (жергиликтүү деңгээлде, райондук деңгээлде, облустук деңгээлде, республикалык деңгээлде)

Изилдөөнүн милдеттери

1. Кыргызстанда болгон жана болуп жаткан саясий процесстерде мыйзамдагы жана практикадагы ислам дини менен саясаттын карым-катнашын аныктоо.
2. Ислам дини катышкан саясий процесстерди аныктоо
3. Ислам динин таасири кайсы деңгээлде болуп жатканын аныктоо (жергиликтүү деңгээлде, райондук деңгээлде, облустук деңгээлде, республикалык деңгээлде)
4. Заманбап саясий процесстерде Ислам дининин ордун жана ролун аныктоо
5. Мамлекет менен диндин өз-ара байланышынын моделдерин көрсөтүү

Изилдөөнүн объекти – Кыргыз Республикасынын саясатында ислам катышкан процесстер.

Изилдөөнүн предмети – Саясий процесстерде болгон ислам менен саясаттын карым-катнашы.

³⁹ <http://www.maviyorum.com/islamcilik-dislayici-laiklik-ve-pasif-laiklik-ahmet-kuru/> (акыркы кирген убакыт 25.07.2017)

⁴⁰ <https://center.kg/article/74>

Изилдөөнүн гипотезасы - “Кыргыз Республикасындагы саясий процесстерге ислам дини активдүү колдонулууда. Динди саясий процеске аралаштыруу менен дин саясатташып, натыйжада, диний-саясий партиялар пайда болот”.

Кыргыз Республикасындагы саясий процесстерге динди кошкон саясатчылар жана жарандык активисттер светтик принцибин атеизм менен аралаштырып, дин жана саясатты коркунуч деп тушунуп алышууда.

Изилдөөнүн суроолору: Диний эмес (светтик) мамлекет болгон Кыргызстандын саясатында диндин ролу кандай? Саясий көз караш менен караганда өлкөдө дин кандай нукта бара жатат? Диндин саясатташуусу эмнеге алып келет?

Изилдөөнүн методологиясы

Биринчи этапта **кабинеттик изилдөө** жүргүзүлгөн.

Кабинеттик изилдөө материалдары изилдөөнүн инструментарийин жана талаа изилдөөсүнүн жүрүшүн аныктоо үчүн колдонулат. Кабинеттик изилдөөнүн маалымат булактары:

- Интернет-булактар (ар кандай публикациялар, форум жана видео-материалдар);
- Электрондук жана басылма ЖМКлар;
- Диний багыттагы изилдөөнүн жыйынтыктары;
- Мыйзам жана укуктук-нормативдик актылар.

Кабинеттик изилдөө менен бирге тереңирээк анализ жүргүзүү үчүн изилдөөнүн сапаттык методу, тереңдетилген интервью (глубинное интервью) колдонулган.

Эксперттик сурамжылоо Бишкек шаарында жүргүзүлгөн. Эксперттер ЖМКга мониторинг жүргүзүү аркылуу төмөнкү критерийлердин негизинде тандалып алынды: саясат таануучу; Кыргызстандагы диний кырдаалды түшүнөт; дин жаатындагы иш-аракеттерге активдүү катышып жүрөт. Ошондой эле кошумча “снежный ком” методу аркылуу интервью берген эксперттерден бул багыт боюнча кайсы адистин сунуштары суралып, ошонун негизинде эксперттердин базасы түзүлдү.

9 интервью “face to face” ыкмасы менен, 3 интервью, эксперттер менен жолугуу мүмкүнчүлүгү жоктугуна байланыштуу, телефон аркылуу – бардыгы болуп 12 эксперттен интервью алынды. Маектешүү респонденттин макулдугу менен диктофонго жаздырылып алынды. Сурамжылоодо “ачык” түрдөгү суроолор берилип, эксперттердин оюн ачык жана кенен айтууга өбөлгө түзүлдү жана респонденттин ыңгайына карап кыргыз жана орус тилинде жүргүзүлдү. Бардык маалыматтар жалпыланган жана сунуштар түрүндө, берилип, респонденттердин жеке маалыматтары анонимдүү түрдө берилерине убада кылдык.

Изилдөөнүн планы боюнча респонденттердин тобу көз карандысыз эксперттерден, изилдөөчүлөрдөн, ЖОЖдордогу окутуучулардан, диний билим берүүдөгү адистерден, укук коргоо органдарынын өкүлдөрүнөн, мамлекеттик кызматкерлерден жана Кыргызстан Мусулмандарынын Диний Башкармалыгынын (КМДБ) структурасындагы кызматкерлерден түзүлдү. (1-таблица)

Интервью №	кесиби	билими
1	көз карандысыз эксперт	илимдин кандидаты
2	көз карандысыз эксперт, изилдөөчү	жогорку
3	көз карандысыз эксперт, изилдөөчү	жогорку
4	изилдөөчү, илимий изилдөө борборунун жетекчиси	жогорку
5	Теолог	жогорку
6	мамлекеттик кызматкер	жогорку
7	көз карандысыз эксперт	илимдин кандидаты
8	диний билим берүүдөгү адис, КМДБнын структурасындагы адис	жогорку
9	жогорку окуу жайында окутуучу, эксперт	илимдин кандидаты
10	Аалымдар кеңешинин мүчөсү	жогорку
11	көз карандысыз эксперт	жогорку
12	ИИМ кызматкери	жогорку

1 - таблица. Интервьюга катышкан эксперттердин анонимдүү түрдөгү тизмеси

Изилдөөнүн инструментарийи – эксперттик сурамжылоо жарым структуралуу интервью аркылуу респонденттин уруксаты менен диктофонго жазылып алынды.

Негизги түшүнүктөр:

Саясат – мамлекеттик бийликтин өлкөнүн ички жана тышкы мамилелерин, маселелерин жөнгө салуу үчүн мамлекеттин жалпы кызыкчылыктарына ылайык жүргүзгөн иш-аракеттери.

Дин – бул моралдык ченемдерди, ырым-жырымдарды, ибадаттык иш-аракеттерди камтып, табияттан тышкары турган күчкө ишенүү менен шартталган дүйнө таанымы.

Кабинеттик изилдөөнүн жыйынтыгы:

Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын кыскача тарыхы

Кыргыз саясатындагы ислам дининин ролун жана өз ара карым-катнашын аныктоо үчүн Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын этаптарын карап чыгуу керек.

Биринчи этапты либералдуу жана толугу менен дин тутуу эркиндиги берилген мезгил деп атасак болот.⁴¹ Бул багыттагы мамлекеттик саясат, алгачкы этаптарда нейтралдуу позицияда болуп, негизинен, ар кандай диний уюмдарды эсептик каттоодон өткөрүү менен чектелген. Мындай пассивдүүлүк мамлекет тарабынан диний чөйрөнү контролго алуудан алыстаткан. Натыйжада, өлкө аймагына салттуу эмес көптөгөн диний уюмдар келип, өз иш-аракеттерин баштаган. Өлкөдөгү либералдуу мамиледен улам мусулман дүйнөсү менен мамиле бекемделип, “Исламдын кайра жаралуу” процесстеринин пайдубалы негизделген. Ошондой эле көптөгөн кыргыз жаштары ушул мезгилдерде диний билим алууга чет өлкөгө аттанышкан.

1999 – жылы болгон Баткен окуясы, Өзбекстан ислам кыймылынын Кыргызстандын аймагына кирип келиши, мамлекетти диний экстремизм менен күрөшүү керектигинин зарылчылыгын туудурду.

Экинчи этап 2000 – 2006 – жылдарга туура келет жана шарттуу түрдө “мээлүүн жазалоо” этабы деп атоого болот. Себеби мамлекет көп кыйынчылыктарга дуушар болуп, диний экстремизм менен күрөшүүдө күч ыкмаларын колдонгон, бирок анда профилактикалык иш-чаралар болгон эмес.⁴²

Бул мезгилде диний коомчулук өзүнүн параллель дүйнөсүндө, коомдук-саясий жана экономикалык жактан мамлекет менен минималдуу кесилише, өнүгүүсүн уланткан.

Үчүнчү этап, 2006 – 2013 – жылдар – мамлекет акырындык менен активдүү оюнчу ролуна кире баштаган мезгил. Себеби коомчулукта болгон окуялар, жараяндардан улам дин жарандардын жашоосунда маанилүү роль ойноп, коомдук-саясий жашоодо активдешүүсү байкалган. Бул убактарда коомдун динге кызыгуусу дароо күчөп, ЖМКларда миссионердик иш-аракеттер, прозелитизм, конфессиялар аралык мамиле боюнча маселелер, экстремизм, диний объекттердин эсептик каттоосу сыяктуу көптөгөн көйгөйлөр көтөрүлө баштаган.

Ошентип, 2006 – ж. Өкмөт тарабынан “Диний чөйрөдөгү мамлекеттик концепция” кабыл алынып, 2008 – жылдын акырында “Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар” мыйзамы кабыл

⁴¹ К. Маликов, Свобода вероисповедания и общественная безопасность: оценка и перспективы развития религиозной ситуации в Кыргызстане

⁴² Ошол эле жерде

алынган. Белгилей кетүүчү нерсе, 2006 – жылы Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик орган түзүлүп, өз ишин баштаган.

Акыркы этап катары 2014 – жылдан берки учурду айта алабыз. Себеби ал – 2014-жылдын февраль айындагы Коопсуздук (ошол учурда коргонуу) кеңешинин чечими менен “2014 – 2020 – жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү саясаты” концепциясы кабыл алынгандан бүгүнкү күнгө чейинки мезгил.

Кыргыз саясаты жана ислам дини

Дүйнөбий (секулярдуу) өлкөдө дин мамлекеттен ажыратылганы менен дин элден ажыратылган эмес жана ал күнүмдүк турмушта пайдаланыла берет. Балким коомдун салт-санаасынын, жүрүш-туруш эрежелеринин, социалдык нормалардын өзөгүнө айланат. Ислам дини Кыргызстандын коомдук-саясий жашоосунда өзгөчө орунду ээлеп турат. Биринчи себеби – элдин көпчүлүк бөлүгү бул динди карманышат; экинчи себеби – дин менен элдин каада-салты менен жуурулушуп, руханий маданиятына аралашып калган. Мыйзамда айтылгандай, мамлекеттик башкарууга дин аралашпайт, дин жана диний ырасымдар мамлекеттен ажыратылган. Бирок дин менен мамлекет өз ара дайыма карым-катнашын бекемдеп, жакындап келе жаткандай көрүнөт. Бүгүнкү күндө мамлекеттик мекемелерде кызматкерлердин жеке ибадаты үчүн ачылган намазканалар бар. Ал тургай, Жогорку Кеңештин имаратында 2 намазкана бар экени белгилүү. Бул көрүнүш жалгыз гана карапайым адамдардын эмес, мамлекеттик кызматкерлердин, маанилүү чечимдерди кабыл алган чиновниктердин дагы жашоосунда диндин белгилүү орду бар экенин көрсөтөт. Бул жерде эске алуучу нерсе, мамлекеттик ишканаларда намазканалардын болуусу проблема эмес, негизги маселе динди ким кандай максатта колдонуп жаткандыгында.

Кыргыз-орус Славян университетинин профессору, тарых илимдеринин доктору, Зайнидин Курмановдун пикири боюнча, Кыргызстандын исламдашуусу – нормалдуу кубулуш, анткени биз кааласак дагы, каалабасак дагы дүйнөлүк тенденция биздин коомчулукка тийбей койбойт. Керек болсо, диний партиялар пайда болуп, имам башында турган халифатты курууну талап кылат.⁴³

Ал эми Кыргызстандагы “Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун” директору А. Султанназаровдун ою боюнча, дин эчак эле руханий институт болуу чегинен чыккан. Исламды кармангандардын санынын көбөйүшү бул – даяр электорат деген ойду туудурат. Дин акырындык менен саясий оюндардын куралына айланып, мээлүүн ислам радикалдык көз караштарга өз ордун алдырып бара жатат. Бул коомчулукта терс тенденцияларды жаратат.⁴⁴

Дин таануучулар, дин коомдо интегративдик, регулятивдик, психотерапевдик жана коммуникативдик функцияны аткаарарын айтышат. Социолог Бакыт Малтабаровдун айтымында, акыркы жылдары адамдар динди саясий максатта колдонуп жатышканын байкоо кыйын эмес.

⁴³ https://24.kg/obschestvo/24382_politika_vs_religiya_hojdenie_po_mukam/

⁴⁴ Ошол эле жерде.

Социологияда аны "динди саясатташтыруу" же "саясатты диндештирүү" деп аташат. Дагы тагыраак айтсак, мамлекет дин ишине кийлигишет, дин мамлекет ишине аралашат деген сөз.⁴⁵

Бул ырастоолордон кийин динди саясатташтыруу же саясатты диндештирүү процесси кандай жүрүп жатат деген суроо пайда болот.

Бул жараянды бир нече топко бөлүп карасак болот:

Биринчиси – саясий элитанын чоң саясий өнөктүктөр башталганда шайлоочулардын, анын ичинде динге ишенген электораттын, көңүлүн, добушун алыш үчүн иштөөсү. Тагыраак айтканда, шайлоо алдында диний риториканы көбүрөөк пайдаланып, кээ бир диндеги маселелерди мыйзамдаштыруу керектигин айтышат. Кандайдыр бир жолдор менен өзүн кудайчыл адам кылып көрсөтүүгө аракет кылышат.

Мисалы, 2017 – жылкы президенттик шайлоонун алдында Т.Сариев Бишкек шаарындагы Ислам университетине барып, 18 – кылымга таандык Куранды, окуу жайдын ректоруна эмес, кыргыз коомчулугуна белгилүү аалым Чубак ажыга тапшырган.⁴⁶

Экинчиси – айрым мамлекеттик кызматкерлердин өзүнүн жеке кызыкчылыктары үчүн, саясий упай алуу үчүн динден пайдалануу аракеттери. Шайлоо мезгилинен сырткары да ар кандай кызыкчылыктар үчүн динди саясатташтыруу аракеттерин байкоого болот.

2016 – жылы “Ата Мекен” фракциясынын лидери Өмүрбек Текебаев конституциядагы диндердин бирдейлиги нормасына каршы келе турган “Салттуу диндерге мамлекеттик колдоо жөнүндө” мыйзамды демилгелеп чыккан.⁴⁷

2016 – жылы июнь айында (аталган жылдын орозо айына туура келет) Жогорку Кеңештин депутаты Тазабек Икрамов жума күнкү түшкү тыныгууну 2 саатка узартуу боюнча мыйзам долбоорун сунуштаган. Натыйжада, “Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” мыйзам долбоору коомдук талкууга чыгып, керектүү сандагы колдоо таба алган эмес.⁴⁸

2018 – жылдын 21 – августунда Жогорку Кеңештин төрагасы Дастанбек Жумабеков өз куттуктоо сөзүндө айткан: “Дин башкармалыгы тарабынан айтылган жакшы ниеттерин, насаат сөздөрүн жүрөгүбүзгө түйүп, ошол иш-чаралар менен иш кылсак, Кыргызстан мамлекетинин

⁴⁵ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-policy-discussion/29450963.html>

⁴⁶ https://www.youtube.com/watch?v=zNIFDLtm6_8

⁴⁷ kabarlar.org/news/press/40410-salttuu-dinderge-mamlekettik-koldoo-krst-zhnnd-myyzam-koldoo-tapty.html

⁴⁸ https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan/2016/06/160608_discussion_namaz

өнүгүшү да тез болот,”- деген сөздөрү коомчулукта кызуу талкууга алынган. Бул дин катышкан саясий процесс болбосо дагы, саясаттын диндешүүсүнө жакшы мисал десек болот.⁴⁹

Үчүнчүсү дин кызматкерлеринин болуп жаткан маанилүү коомдук-саясий маселелерге активдүү катышуусу аркылуу болууда. Өлкөбүздө дин эркиндиги бар экени баарыбызга маалым. Бирок бул эркиндикти мыйзам чегинде пайдалана билүү керек.

Мисалы, 2016 – жылдын июнь айындагы жума намаз үчүн түшкү тыныгууну эки саатка чейин узартуу демилгесин көтөрүп чыккан депутаттарды дин кызматкери колдоп, бул мыйзам долбоорун колдобогон эл өкүлү Жанар Акаевге каршы болуп, "динге каршы чыкты" деп айыптаган жана анын мусулманчылык жөрөлгөлөрүнө катышпай турганын, жаназасына барбай, бир дастоконго отурбай турганын айтып коркуткан.⁵⁰

2017 – жылы президенттик шайлоонун алдында дин кызматкери Чубак ажы Жалилов президенттикке талапкер С. Жээнбековду колдоп, экс-муфтий жана дин кызматкери катары эмес, КРнын жараны, Кыргызстандын паспортун көтөрүп жүргөн адам катары сүйлөп жатам деп, элди дагы колдоого чакырган.⁵¹ Бул мисалдар ЖМКларга ачык билдирилгени үчүн билинип отурат. Дин кызматкерлеринин мындай чакырыктарын социалдык тармактардан да жолуктурууга болот. Мисалы, КМБДнын кызматкери менен Бишкек шаарынын бир районунун имам-хатиби фейсбуктагы баракчаларына 2017 - жылдын 18 - сентябрында төмөндөгүдөй окшош пикирин жазышкан:

Төртүнчүсү – дүйнөбий мамлекеттин принциптерин эске албай, дин менен саясатты түздөнтүз байланыштыруудан пайда болгон көрүнүштөр. Мисалы, Турсунбай Бакир уулу Жогорку Кеңештин депутаты болгондо колун КРнын Конституциясынын үстүнө коюудан баш тартып, Курандын үстүнө колун коюп ант берген.⁵² Өз сөзүндө, акыркы 10 жылда Конституция бир нече жолу өзгөрдү, мен эч качан өзгөрбөгөн, ыйык китепке ант бердим, менин антым башкалардыкынан бекем деп белгилеген.⁵³

Бешинчисин коомчулуктагы динди кармангандардын санынын көбөйүүсү менен пайда болгон саясатташуу деп атасак болот. Мисалы, 2012 – жылы түзүлгөн “Улуу Кыргызстан” партиясын Чубак ажы ачык колдогон. Себебин аталган партияда дээрлик баары намаз окуган, өзүнүн шакирттеринен турган партия деп белгилеген.⁵⁴

⁴⁹ <https://www.azattyk.org/a/kurman-ait-jumabekov-religion/29445427.html>

⁵⁰ https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security/27786378.html

⁵¹ kabarlar.org/news/93631-chubak-azhy-men-sooronbay-zheebekovdu-koldoym-zhana-baardy-k-musulmandardy-koldoogo-chakyrar.html

⁵² <http://limon.kg/news:63902>

⁵³ Ошол эле жерде

⁵⁴ https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_politics/27275039.html

Акыркысы – жергиликтүү бийликтин өз сегментин диний уюмдар менен алмаштыруусу. Мисалы, Ысык-Көл облусунун Ак-Суу районунун Ак-Суу (Теплоключенка) айылындагы христиан-баптист аялдын сөөгүн жерге берүүдөн чыккан талашты айтсак болот. Айылдын диний лидерлери каршы болгонунан улам, кошуна айылга жерге беришкен. Жер муниципалдык менчик болгонуна карабастан, айыл өкмөтү проблеманы чече алган эмес.⁵⁵

Дин менен мамлекеттин карым-катнашынын жалпы үч түрүн көрсөтүүгө болот:

1. Мамлекеттик жана муниципалдык органдар диний уюмдар менен “нейтралдуу” иш алып барат. Бул моделде мамлекет менен диний уюмдардын ортосунда дистанция болот да, диний уюмдар үчүн өз окуусун, ишмердүүлүгүн алып баруусуна жакшы мүмкүнчүлүктөр тузүлөт. Бул учурда мамлекет тараптан тыюу салуу, чектөө же көзөмөлдөө кыйын болот.

2. Мамлекеттик органдар “лидер” болушат. Диний уюмдар алардын сөзүн угушат. Бул учурда мамлекеттин үстөмдүгү басымдуулук кылат жана диний уюмдар мамлекеттин бекем көзөмөлүндө болот.

3. Диний уюмдар “лидер” болушат. Мамлекеттик органдар диний уюмдардын сөздөрүн угушат. Бул учурда диний уюмдардын сөзү өтүмдүү болуп, мамлекеттик органдардын ар кандай чечимдерди кабыл алуусунда таасирдүү болот.

Буга чейин экинчи булактарды, изилдөөлөрдү, макалаларды, ЖМКларды анализ кылуу аркылуу ислам дини катышкан саясий процесстер саналып өттү.

---

⁵⁵ https://kaktus.media/doc/346425_delo_o_perezahorononii_vse_v_odnom_materiale.html

Эксперттик сурамжылоонун жыйынтыгы

Эксперттер, негизинен, ислам дини кыргыз саясатында белгилүү бир деңгээлде роль ойноп жатканын белгилеп кетишти.

Кыргыз саясатындагы исламдын ролу азырынча иликтөөгө алынып, анализ кылына элек. Биз кээ бир жарандар тууралуу сөз кылсак да, бул тема тагыраак иликтөөгө алынууга тийиш. Парламентте, жогорку мамлекеттик кызматтарда ошондой эле чоң ишкерлер исламдын 5 парзын аткарып жүрүшөт. Парламентте отургандардын бир бөлүгү ажыга, умрага барып келишкен.

Чечим чыгарууда диний принциптин негизинде иш алып барбаса да, дүйнө таанымына, жүрүш-турушуна, башка жарандарга болгон мамилесине, жумушуна болгон мамилесине дин өз таасирин тийгизген.⁵⁶ Ошондой эле ЖКда жана Президенттин аппаратында Таблиг жамааты, Мусулман агайындар сыяктуу чет өлкөдөн келген жамааттарды колдогон, тарапташтары бар.⁵⁷

Дин менен мамлекет кызматташып жатат, балким, динди пайдалануу болуп жатат. Себеби муну шайлоо учурунда жакшы байкайбыз, шайлоонун бардык түрүндө: президенттик, парламенттик жана жергиликтүү болсун, динди киргизгенге аракет кылышат. Башка учурларда динди мамлекеттен сүрүп чыгарганга аракет кылышат.⁵⁸

Кыргызстанда дин менен саясатты айырмалаган түшүнүк жок. Саясий максатка жетиш үчүн динди болобу, акчаны болобу колдонуп, баары аралашып жаткан учур. Ошол үчүн ылайыгы келгенде өзүнө кадыр-барктуу бирөөнү тапканга, элдин арасында, шайлоочулардын арасында колдоо тапканга аракет кылып жатышат. Мисал үчүн, саясатчылардын дээрлик көпчүлүгү өзүнүн айылына мечит салдырышкан, атасынын же чоң атасынын атын койдурушкан. Шайлоо учурунда намазга барып элге көрүнүшөт.⁵⁹

Дин азыр өзү баш аламан, чаржайыт жол менен бара жатат.⁶⁰ Балким акырындык менен 70 жылда жоготкон өзүнүн ордун, позициясын тапканга аракет кылып жаткандыр. Бүгүнкү күндө мыйзам, диний уюмдарды, мечиттерди, медреселерди ачууга жана аларды көзөмөлдөөгө багытталган. Бирок дин мындан сырткары, экономикалык тармакта дагы байкалууда, т.а., халал индустрия, тамак-аш тармагы деп айтууга болот. Социалдык тармактагы көрүнүштөрдүн саясий тармакка кирүүсү мыйзам ченемдүү болуп саналат.⁶¹ Кээ бир активдүү мусулмандар жума күндөрү иштешпейт. Мисалы, Ош жана Жалал-Абад облустарында жеке-менчик фирмалар, жеке-менчик дүкөндөр, авто унаа оңдоочу жайлар жума күндөрү эс алып, ишемби, жекшемби күндөрү иштешет.

⁵⁶ №1 интервью

⁵⁷ №2 интервью

⁵⁸ №10 интервью

⁵⁹ №7 интервью

⁶⁰ №7 интервью

⁶¹ №9 интервью

Жергиликтүү калктан нараазычылык болсо да, бул жеке-менчик болгондуктан, адамдын жеке тандоосуна мыйзам да эч нерсе кыла албайт.⁶²

Жалпысынан, эксперттердин көпчүлүгү саясатта дин маанилүү ролду ойноп жатат деп эсептейт. Эки гана эксперттин пикири боюнча, дин бүгүнкү күндө анча маанилүү ролду аткарбайт. (1-сүрөт)

1-сүрөт. Кыргыз саясатында ислам дининин ролу боюнча эксперттердин пикири

Саясатчылар коомго өз таасирин тийгизүү максатында, өзгөчө, шайлоо учурунда динди бир курал катары колдонуп жатышат. Акыркы президенттик шайлоодо кээ бир дин аалымдары ачык түрдө үгүттөө ишине катышса, аймактарда жашыруун түрдө мечиттерде белгилүү талапкерлерге үгүттөө иштерин жүргүзүшкөн.⁶³

Дин кызыкчылыктар үчүн пайдаланылып келе жатат. Айрым депутаттар өз ара динди кармануусуна карап, мамиле түзүп, диний өзгөчөлүккө карап, биригүүгө барып жатышат.⁶⁴ Ошондой эле диний чөйрөдө дагы, диний адамдардын дагы кызыкчылыгы саясий инсандар менен жүрүп жатканда, өз ордун сакташ үчүн болуп жатат. Муфтийликтен тартып казылыкка чейин кимдин артында жакшы рычаг болсо, күчтүү саясий адам турса, ал казыны, ал муфтийди эч ким ордунан жылдыра албайт.⁶⁵

Сурамжылоого катышкан бардык эксперттердин пикири боюнча, ислам дини саясатташтырылууда жана саясий максаттар үчүн дин бир курал (инструмент) катары колдонулуп жатканын билдиришти. Башкача айтканда, Исламды пайдаланып, бийликке келели дегендер жана

⁶² №1 интервью

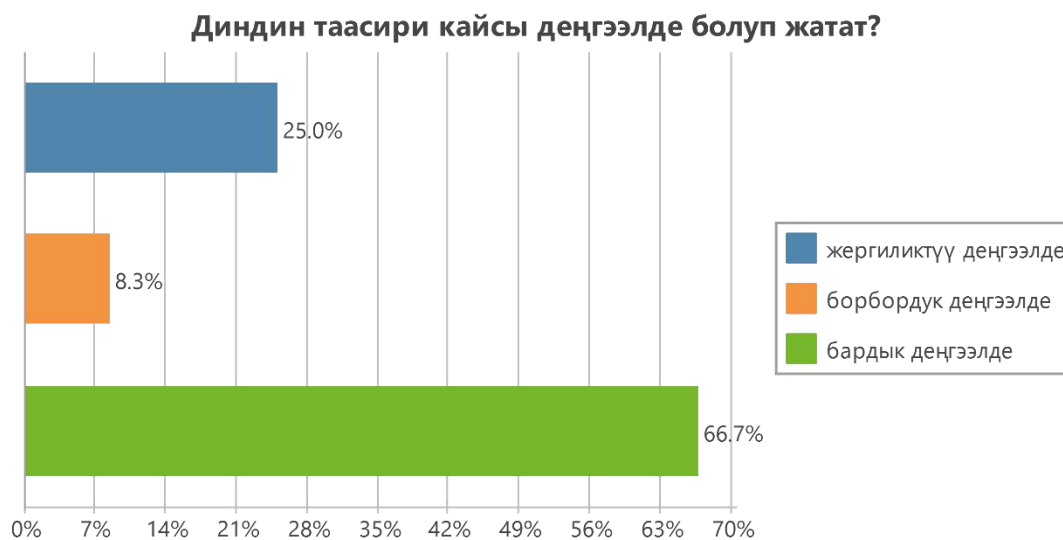
⁶³ №1 интервью

⁶⁴ №11 интервью

⁶⁵ №8 интервью

саясий кызыкчылыктар үчүн кээде динге жамынып алган учурлар болуп жатат. Себеби эч бир саясий партиянын, саясий лидердин социалдык тармактардагы баракчасынын жазылуучулары айрым динаятчылардыкындай көп эмес. 20 – 30 – жаш аралыгындагы жаштардын арасында диний лидерлердин рейтинги жогору турат. Эгер А. Нарматов менен Ч.Жалилов бир саясий партияга кирсе, ал партияны оңой эле ЖКга алып келе алат.⁶⁶

Ислам дининин таасири кайсы деңгээлде болуп жатат? Бул суроого эксперттердин басымдуу бөлүгү (66,7%) бардык деңгээлде: жергиликтүү, райондук, облустук жана борбордук - деңгээлде болуп жатат деген пикирди билдиришти (№2-сүрөт). Айрым эксперттердин пикири боюнча (25%), жергиликтүү деңгээлде; бир гана эксперттин ою боюнча (8,3%), борбордук деңгээлде болуп жатат. Дин бардык аймактарда республикалык масштабда жайылгандыктан, бардык жерде таасирин тийгизип жатат, о.э. жергиликтүү деңгээлде болсо айыл өкмөттүн бюджетинен мечитке килем алынган, ифтар уюштурулган фактыларды мисал катары айтса болот.⁶⁷ Ал эми бир эксперттин пикири боюнча, борбордук деңгээлде таасири көбүрөөк байкалат, себеби аймактарда облустарга, жер-жерлерге жараша таасири өзгөрүп турат.⁶⁸

2-сүрөт. Сурамжылоого катышкан эксперттердин пикири боюнча диндин таасири кайсы деңгээлде көбүрөөк

Динди саясатташтырууда диний ишмерлердин жана диний лидерлердин ролу кандай? Бул суроо боюнча саясатчылар диний кызматкерлерди пайдаланууда деген орток пикирди байкоого болот (3 - сүрөт). Мисалы, мындан 10 жыл мурун “Кыргызстан элдеринин ассамблеясы” аркылуу этникалык азчылыктын добушун алганга аракет кылган саясатчылар бүгүн элдин диндар бөлүгүнүн

⁶⁶ №2 интервью

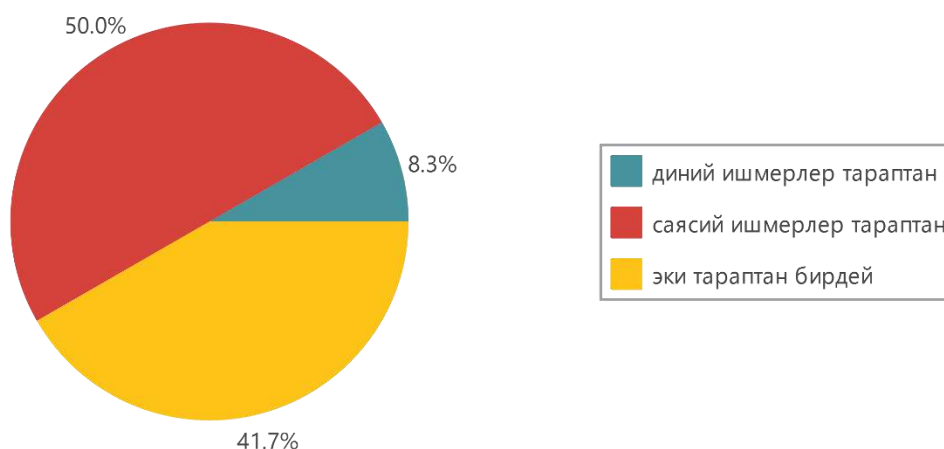
⁶⁷ №6 интервью

⁶⁸ №8 интервью

добушун алганга аракет кылып жатышат.⁶⁹ Диний активисттер саясий ишмерлерди угушат. Молдокелер өзү эле чыга калып сүйлөп жаткан жери жок, аларды колдогон бирөө болгондуктан, мындай кадамдарга барып жатышат. Учурду келгенде саясий ишмерлер да ошол дин кызматкерин колдоп беришет.⁷⁰ Бул суроого дин аалымы: “Диний ишмерлер аралашпай коюуга аргасыз. Себеби өз кадырын, репутациясын сактап калууга аракет кылат. Эл дагы бул адамдардын пикирин уккусу келет. Канткенде Кыргызстаныбыз үчүн туура кылган болобуз, уят болбош үчүн, эмне кылуу керек деп күтүшөт. Алардын үмүтүнө суу себиш үчүн, бир зарылчылык, жоопкерчилик болот,” - деген оюн билдирди.

Динди саясатташтыруу, аны саясатка аралаштыруу кимдер тарабынан көбүрөөк болуп жатат? Дин ишмерлер тарабынанбы, же саясий ишмерлер тарабынанбы? Бул суроого эксперттердин жарымы саясий ишмерлер тарабынан болуп жатканын айтса, кээ бирлери эки тараптан бирдей болуп жатканын билдирди (3 - сүрөт). Бир гана эксперттин ою боюнча, белгилүү аалымдардын, өзгөчө, муфтияттын мүчөлөрү тарабынан дин саясатташтырылып жатат.⁷¹ Диний кызматкерлердин ичинен да мамлекетти биз башкарсак, мамлекетти ислам менен башкармайынча болбойт дегендер жок эмес.⁷²

Динди саясатташтыруу/саясатка аралаштыруу кимдер тараптан көбүрөөк болуп жатат?

3-сүрөт. Динди саясатташтыруу, аны саясатка аралаштыруу кимдер тарабынан көбүрөөк болуп жатат?

Эгер мамлекеттик же муниципалдык кызматкер диндар же динге жакын болсо, өзүнүн кызматтык милдетин кандай аткаруу керек? Эгерде кандайдыр бир чечим кабыл ала турган болсо,

⁶⁹ № 6 интервью

⁷⁰ №1 интервью

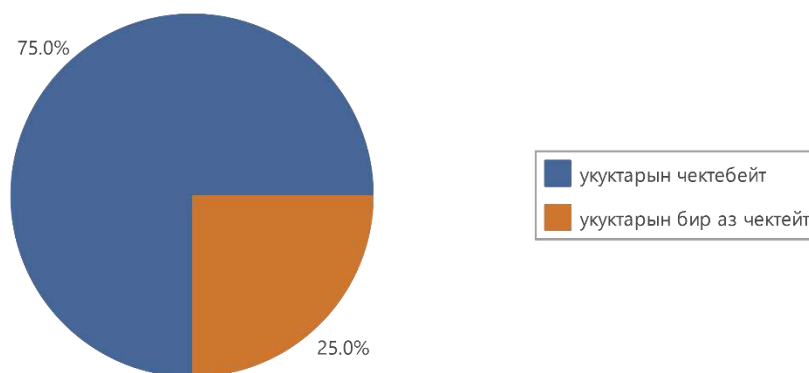
⁷¹ №12 интервью

⁷² №7 интервью

кайсы принциптерди колдонушу керек? Бул суроо боюнча эксперттер кандай гана кызыкчылыктардын кагылышуусу болбосун мыйзамдын негизинде, функционалдык милдетинде көрсөтүлгөндөй аткарууга тийиш, баш мыйзамда дин эркиндиги берилген, ар ким каалаган динин тутунат, бирок кызмат, адискөйлүк, кесипкөйлүк менен инсандын жеке ишениминин ортосундагы чекти айырмалай билиши керек деп жооп беришти.

Шайлоо алдында дин кызматкерлери кызматка талапкерлер тууралуу өзүнүн позициясын билдире алышпайт. Бул бир жарандын эркиндигин же кандайдыр бир укуктарын чектеп койбойбу? Бул суроо боюнча эксперттердин жообу төмөндөгүдөй:

Шайлоо алдында дин кызматкерлеринин позициясын билдире албоосу, алардын укуктарын чектебей элеби?

4-сүрөт. Шайлоо алдында дин кызматкерлери кызматка талапкерлер тууралуу өзүнүн позициясын билдире алышпайт. Бул бир жарандын эркиндигин, же кандайдыр бир укуктарын чектеп койбойбу?

Биринчи топтогу эксперттердин пикиринде (4-сүрөт), мыйзамда дин кызматкери болуп туруп, муфтияттын структурасында иштеген жана Аалымдар кеңешине мүчө болгон адамга тигил же бул талапкер үчүн жүгүрүүсүнө, үгүттөө иштери менен алек болууга тыюу салынат. Бул жерде укуктарды жана эркиндикти чектөө эмес, бир тартипке салуу бар. Эч кандай чектөөсүз эле өз позициясын билдирип жатышат.

Ал эми экинчи пикирди билдирген эксперттер өлкөдөгү кандай гана маанилүү окуя болбосун, ал тууралуу ар бир жаран өз оюн билдириши керек,⁷³ диний кызматкерлер дагы мамлекетке салык төлөп жаткандан соң, өз оюн айтуусу керек⁷⁴ деп эсептешет.

Диндин саясатташуусунун кайсы жеринде турабыз?

- “Динди бекем кармануу, диндин популярдуу болуусу жаңыдан эле башталгандыктан, диндин саясатташуусунун башында турабыз деп айтсак, болот.

⁷³ №11 интервью

⁷⁴ №3 интервью

Азыр диндин саясатташуусунун калыптануу учурунда турабыз. Укуктук, демократиялык, светтик мамлекетке мүнөздүү болгон принциптерди коргоп, диндин саясатташуусуна жол бербеш керек.”⁷⁵

- “Жомок китептерде: “Оңго барсаң, атың өлөт, солго барсаң, өзүң өлөсүң,” – деп баатырларга айтылгандай, жолдун айрылышында, б.а., тандоо жолунда, турабыз.”⁷⁶
- “Диндин саясатташуусунун босогосунда турабыз.”⁷⁷ “Динди саясатташтыруунун жабык фазасынан ачык фазасына өтгүк, мындан ары ачык түрдө динди саясатташтыруу болот,”⁷⁸ – деп эксперттер жооп беришти.

Мындан кийин кандай процесстер болушу мүмкүн?

“Жакынкы жылдарда мусулман активисттер болгон бир нече саясий партия пайда болот. Бул ички регламенти динге негизделген, динди бекем карманган активисттерден түзүлгөн светтик-саясий партиялар болот. Бул партиялардын кандайдыр бир белгилери бар. Мисал үчүн, ачык билдиришпейт, бирок саясатта динди колдогон активисттер бар жана диний активисттер акырындык менен бизнес структурада чоң компанияларды куруп, курулуш фирмаларды түзүп, соода компанияларын түзүп, иштеп жатышат. Ушул ишкердик тармактардан эми саясий тарапка багыт алгандар болот. Чоң фирмалар өздөрүнүн кишисин киргизишет. 2020 – жылы боло турган шайлоо бизге көп нерсени көрсөтөт. Мен ойлойм, парламенттин 30%ы диний активисттерден түзүлөт. Буга чейин деле Таблиг жамаатынын мүчөсү Баткен шаарынын мэри болгон, ошондой эле өзү жаш ишкер, диний активист Ош шаардык кеңешинин депутаты болгон фактылар бар.”⁷⁹

“Мурда саналуу гана намаз окуган бир-эки эле депутат бар болчу. Азыр намаз окугандардын саны көбөйүп калды. Ошондой болсо да, эл оозунда: “Намаз окуган гана эмес, динди бекем кармангандардын партиясы түзүлөт. Башында өтө олуттуу адам турат, арасында аалымдар да болот. Шайлоодон өтүп кетсе, мамлекетти оңдоп жиберешет экен,” – деген сөз айтылып жүрөт.”⁸⁰

Эксперттер 2020 – жылы боло турган шайлоодо динди пайдалануу көбүрөөк болот жана кийинки жылдарда саясаттагы диндин орду кандай боло тургандыгын көрсөтөт деп эсептешет.

⁷⁵ №11 интервью

⁷⁶ №9 интервью

⁷⁷ №1 интервью

⁷⁸ №2 интервью

⁷⁹ №1 интервью

⁸⁰ №8 интервью

Динди саясатташтыруунун натыйжасы эмне болот?

Динди саясатташтыруу эч качан жакшылыкка алып келбейт. Саясатташтыруу динди бузат, диндин практикасын бузат.⁸¹ Себеби саясатта кызыкчылыктар гана болот. Ал эми динде жеке кызыкчылыктар жок.⁸² Саясаттагы ыпылас нерселер менен диндин аруулугу, тазалыгы бузулуп, дин көбүрөөк зыян тартат.⁸³

Дүйнөлүк практикада, диндин саясатташуусу эч качан жакшылыкты, өнүгүүнү алып келген эмес. Муну чет өлкөнүн саясий партияларынын мисалынан көрсөк болот. Мисалы, Египет, Тунис, Түркия ж.б.. Диндин негизиндеги партия бийликке келчү болсо, Алжирдегидей жарандык согушка алып келиши мүмкүн.⁸⁴

---

⁸¹ №9 интервью

⁸² №11 интервью

⁸³ №3 интервью

⁸⁴ №7 интервью

Корутунду

Изилдөөнүн жыйынтыгы, ислам дини коомчулукка кеңири тарап, динди бекем кармангандардын санынын көбөйүүсүнөн улам динди саясатташтыруу аракеттери болуп жатканын көрсөттү. Көпчүлүк учурда, дин саясий лидерлер тарабынан саясий кызыкчылыктар үчүн курал болууда.

Кыргызстандагы динди саясатташтыруу жараяны төмөнкүдөй жолдор менен ишке ашууда:

Биринчиси – саясий элитанын, чоң саясий өнөктүктөр башталганда, шайлоочулардын, анын ичинде динге ишенген электораттын, көңүлүн, добушун алыш үчүн иштөөсү. Тагыраак айтканда, шайлоо алдында диний риториканы көбүрөөк пайдаланып, кээ бир диндеги маселелерди мыйзамдаштыруу керектигин айтышат. Кандайдыр бир жолдор менен өзүн кудайчыл адам кылып көрсөтүүгө аракет кылышат, диний окуу жайга барып белек тартуу кылышат ж.б.

Экинчиси - айрым мамлекеттик кызматкерлердин өзүнүн жеке кызыкчылыктары үчүн, саясий упай алуу үчүн динден пайдалануу аракеттери. Шайлоо мезгилинен сырткары да ар кандай кызыкчылыктар үчүн динди саясатташтыруу аракеттерин байкоого болот. Мисалы үчүн, бир мыйзам долбоорун сунуштоо сыяктуу, же майрам намазында диний башкармалыктын насааты боюнча иш кылсак, өнүгөбүз деген сыяктуу сөздү айтып, динди карманган элден колдоо күтүүсү.

Үчүнчүсү дин кызматкерлеринин болуп жаткан маанилүү коомдук-саясий маселелерге активдүү катышуусу аркылуу болууда. Мыйзамга туура келбеген нерселерди элге сунуштоосу, үгүттөөсү аркылуу болууда.

Төртүнчүсү – дүйнөбий мамлекеттин принциптерин эске албастан, дин менен саясатты түздөн-түз байланыштыруудан пайда болгон көрүнүштөр. Конституцияга эмес Куранга ант берүү сыяктуу көрүнүштөр.

Бешинчиси – жергиликтүү бийликтин өз сегментин диний уюмдар менен алмаштыруусу.

Парламентте отургандардын бир бөлүгү ажыга, умрага барып келишкен. Чечим чыгарууда диний принциптин негизинде иш алып барбаса да, дүйнө таанымына, жүрүш-турушуна, башка жарандарга болгон мамилесине, жумушуна болгон мамилесине дин өз таасирин тийгизген.

Дин кызыкчылыктар үчүн пайдаланылып келе жатат. Айрым депутаттар өз ара динди кармануусуна карап, мамиле түзүп, диний өзгөчөлүккө карап, биригүүгө барып жатышат.

КМДБнын структурасында жогорку кызматта болуш үчүн, мамлекеттик бийликте тааныштар болуш керек.

Ислам дини саясатташтырылууда жана саясий максаттар үчүн дин бир курал (инструмент) катары колдонулууда.

Ислам дининин таасири бардык деңгээлде, т.а., жергиликтүү, райондук, облустук жана борбордук деңгээлде болуп жатат. Айыл өкмөтүнөн борбордук мамлекеттик органдарга чейин диндин таасири бар.

Динди саясатташтыруу көбүнчө саясий ишмерлер тарабынан болуп жатат. Ошондой эле диний кызматкерлердин арасында да мамлекетти биз башкарсак, мамлекетти ислам менен башкармайынча болбойт дегендер жок эмес.

Дин менен мамлекеттин карым-катнашынын жалпы үч түрүн көрсөтүүгө болот:

1. Мамлекеттик жана муниципалдык органдар диний уюмдар менен “нейтралдуу” иш алып барат.

2. Мамлекеттик органдар “лидер” болушат.

3. Диний уюмдар “лидер” болушат. Жалпы дүйнөлүк коомчулукта, адамзат тарыхында дин коомдун турмушунда, саясий-экономикалык жашоосунда, коомдун биримдигин сактоодо ж.б. маанилүү көйгөйлөрдү чечүүдө маанилүү ролду ойноп келген. Биздин коомчулуктун дагы айрым маселелерин чечүүдө диндин потенциалын туура колдонуу менен мамлекетке, элге пайда алып келерин четке какпоо керек.

Сунуштамалар

КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясына

- Динди бир саясий курал катары колдонууга уруксат бербеш керек. Коомдо диндин орду, функциясын так түшүндүрүп берүү аркылуу саясий жана диний кызматкерлерге профилактикалык иш-чараларды жүргүзүү керек жана бул багытта колдонмо материалдарды иштеп чыгуу кажет.
- Американын, Франциянын, же башка мамлекеттин эмес өзүбүздүн светтик түшүнүгүбүздү, принцибибизди иштеп чыгуубуз керек.
- “Шайлоо процессинде дин” аттуу колдонмо иштеп чыгуу (мамлекеттик органдар, жергиликтүү башкаруу органдары жана диний уюмдардын шайлоо процессинде өз-ара кызматташуусу жөнүндө колдонмо).

КР Борбордук шайлоо комиссиясына

- Шайлоо процессинде диний факторду колдонууну жөнгө салуу, байкоо жүргүзүү үчүн тиешелүү мамлекеттик органдардын кызматкерлеринен, Аалымдар кеңешинин мүчөлөрүнөн турган жумушчу топ түзүү жана колдонмо иштеп чыгаруу.
- Саясий партиялардын жана талапкерлердин өкүлдөрүнө, байкоочуларга колдонмо даярдап чыгарыш керек жана тренингдерди өткөзүү зарыл.

Кыргызстан Мусулмандар диний башкармалыгына

- Дин кызматкерлери үчүн шайлоо алдында, үгүт учурунда жана шайлоо учурунда талапкерлер жана саясий партиялар менен кандай мамиледе болуш керек деген колдонмо чыгарыш керек.
- Ошондой эле бул багытта тренингдерди өткөрүш керек.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

Расмий булактар

1. Кыргыз Республикасынын Баш мыйзамы 2010 – ж.
2. Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндөгү” Мыйзамы 2008 – жыл 31 – декабрь №282.
3. Кыргыз Республикасынын дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы, КР Өкмөтүнүн 2006 – жылдын 6 – майынын №324 токтому менен бекитилген.
4. Кыргыз Республикасынын 2014 – 2020 – жылдарга дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы, КР Президентинин Жарлыгы менен 2014 – жылдын 17 – ноябрында бекитилген.
5. Кыргыз Республикасынын коргоо кеңешинин “Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаты жөнүндөгү” №01 чечими, 2014 – жыл, 3 – февраль.
6. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014 – жылдын 14 – ноябрындагы ПЖ № 203 жарлыгы менен бекитилген «2014 – 2020 – жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын КОНЦЕПЦИЯСЫ”

Монографиялар, изилдөөлөр жана колдонмолор

1. Бектанова А. Религия в системе гражданского общества в Кыргызстане Тамбов: Грамота, 2017. № 2 (116).
2. Молдалиев, О. Ислам и политика: политизация Ислама или исламизация политики...? Бишкек, 2008
3. Чотаев З., Исаева Г., Турсунбеков З., Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат: Кыргызстандагы мыйзам негиздери, концепция жана “салттуу ислам” Бишкек, 2015
4. Чотаев З., Турсунбеков З., Жумакунов Э., Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат жана Кыргызстандагы диний агымдар, Бишкек, 2015
5. Чотаев З., Исаева Г., Турсунбеков З., Мамлекет жана дин, усулдук китепче Бишкек, 2015
6. Элебаева А., Эсенаманова Н., Влияния религиозного фактора на социально-политическую ситуацию в Кыргызской Республике, Бишкек, 2016

7. Элебаева А. Взаимоотношения религии и государства В Кыргызской Республике, Вестник КРСУ 2017 том 17 №2
8. Ибраев А.О. Приоритетные направления религиозной политики Кыргызстана, Восточный университет им. Махмуда-Кашгари-Барскани
9. Кабак Д., Эсенгельдиев А., Свобода вероисповедания в Кыргызской Республике: обзор правового обеспечения и практики, Бишкек 2011
10. Крылов А. Религия в общественной-политической жизни Кыргызстана, Центральная Азия и Кавказ №6 (48), Москва 2006
11. Курбанова Н. О религиозной ситуации в Кыргызстане
12. Маликов К. Кыргызстандагы мусулмандар коомчулугунун азыркы мезгилдеги социалдык активдүүлүгү, Кыскача сереп, Бишкек, 2010
13. Маликов К. Свобода вероисповедания и общественная безопасность: оценка и перспективы развития религиозной ситуации в Кыргызстане
14. Насетдинов Э., Эсенаманова Н. Религиозная безопасность в Кыргызской Республике. Бишкек, 2014
15. Сабырова Ч. Религия и выборы. 2017 год, Бишкек 2017
16. Субъективные стороны религиозности населения Кыргызстана <http://www.nisi.kg/93-ekspertnoe-mnenie/222-sub-ektivnye-storony-religioznosti-naseleniya-kyrgyzstana.html>
17. Идут ли исламские религиозные организации во власть? <http://www.center.kg/article/44>

Интернет материалдары

1. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security/27786378.html
2. <https://www.azattyk.org/a/kurman-ait-jumabekov-religion/29445427.html>
3. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_religion/28748949.html
4. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_friday_day_off/24900069.html
5. [azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_juma_namaz_/27669507.html](https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_juma_namaz_/27669507.html)
6. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_human_rights_religion_social/28883451.html

7. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-policy-discussion/29450963.html>
8. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_culture/26893546.html
9. <https://www.azattyk.org/a/28762574.html>
10. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-opinions-dialog/29911761.html>
11. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-politics-religion-opinion/29891804.html>
12. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-policy-discussion/29450963.html>
13. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_mirsaitov/27959171.html
14. https://www.azattyk.org/a/content_russia_central_asia_malassenko_interview/26672077.html
15. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_elections_religion_debate_round_table/28664621.html
16. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_politics_religion/26970042.html
17. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security_politics/27211589.html
18. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_religion/27259595.html
19. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_politics/27275039.html
20. <https://www.azattyk.org/a/28760256.html>
21. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_blog_myrzabaev/28145824.html
22. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_malikov/28762537.html
23. https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan/2016/06/160608_discussion_namaz
24. <https://kabarlar.org/news/93631-chubak-azhy-men-sooronbay-zheenbekovdu-koldoym-zhana-baardy-musulmandardy-koldoogo-chakyrar.html>
25. kabarlar.org/news/press/40410-salttuu-dinderge-mamlekettik-koldoo-krst-zhnnd-myyzam-koldoo-tapty.html
26. <https://vesti.kg/politika/item/35865-chubak-azhyi-zhalilov-ya-proshu-u-vsevyishnego-chtobyi-na-vyiborah-pobedili-chestnyie-lyudi.html>
27. https://vesti.kg/index.php/amp?option=com_k2&view=item&id=36967&Itemid=83

28. https://www.gezitter.org/society/72510_rukovoditeli_ojidayuschie_podderjku_ot_religii/
29. <http://www.turmush.kg/news:232741>
30. http://idmedina.ru/books/history_culture/minaret/19-20/malikov.htm
31. <http://easttime.ru/analytics/kyrgyzstan/subektivnye-storony-religioznosti-naseleniya-kyrgyzstana/11998>
32. <http://kabar.kg/news/nazira-kurbanova-o-religioznoi-situacii-v-kyrgyzstane/>
33. <http://slovo.kg/?p=95497>
34. https://24.kg/obschestvo/24382_politika_vs_religiya_hojdenie_po_mukam/ Политика vs религия. Хождение по мукам

Социалдык тармактар

1. <https://www.facebook.com/akimmuslim/posts/863148483860627>
2. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=339310533141166&id=100011866672824
3. <https://ok.ru/islamnurukg/topic/64335145888714>
4. https://www.youtube.com/watch?v=zNIFDLtm6_8
5. https://www.youtube.com/watch?v=4Hb_I4uHSe4

4. Ош шаарындагы диндар кыздарды жана аялдарды басмырлоо себептерин ТҮШҮНҮҮ.

Изилдөө тобу:

Сапарали Патаев, Сезим Саипова, Азиза Төрөкелди кызы

Жетекчи:

Максутова Айкөкүл

Кыскартуулардын тизмеси

ИКАК	Исламды карманган аялдар жана кыздар
КМДБ	Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы
ЧУА	Ченемдик укуктук актылар
КР	Кыргыз Республикасы
ЖМК	Жалпыга маалымдоо каражаттары
БА	Борбордук Азия
БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
ЕККУ	Европадагы коопсуздук жана кызматташуу боюнча уюм
ДИМК	Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы
ЭЛМКАК	Экстремизмге жана легалдуу эмес миграцияга каршы аракеттенүү боюнча кызматы
ББИМ	Билим берүү жана илим министрлиги
ЖК	Жарандык коом
ӨЭУ	Өкмөттүк эмес уюмдар
ЖОЖ	жогорку окуу жайлары
ЧКП	чечимдерди кабыл алуу процесси
ЧКА	чечимдерди кабыл алуучу адамдар
УКО	укук коргоо органдары
ФТТ	фокус-топтук талкуу
МАБ	муниципалдык аймактык башкармалык

Таблицалардын жана диаграммалардын тизмеси

1-таблица. Ош шаарынын МАБдары боюнча респонденттеринин этникалык мүнөздөмөсү

2-таблица. Ош шаарынын МАБдары боюнча респонденттеринин жынысы боюнча мүнөздөмөсү

3-таблица. Ош шаарынын МАБдары боюнча респонденттеринин жашы боюнча мүнөздөмөсү

4-таблица. Ош шаарынын МАБдары боюнча сурамжылоонун %дык катышы

5-таблица. Коомчулуктун ИКАКка карата мамилесинин алардын улуттуна болгон көз карандуулугу

1-диаграмма. Ош шаарынын МАБ боюнча аялдар менен кыздардын диндарлыгынын деңгээли

2-диаграмма. ИКАКтын диндарлыгына таасир тийгизүүчү факторлор

3-диаграмма. Исламды карманбагандар менен ИКАКтын өз ара мамиле түзүү өзгөчөлүктөрү

4-диаграмма. Ош ш. бюджеттик угууларга ИКАКтын катышуусу

4.1.-диаграмма. Шаардык кеңешке шайлануу мүмкүнчүлүгү

4.2.-диаграмма. Мамлекеттик органдардагы бош орундарга катышуу мүмкүнчүлүгү

5-диаграмма. ИКАК үчүн УКОнун кызмат көрсөтүүлөрүнүн жеткиликтүүлүгү

5.1.-диаграмма. ИКАКка ар кандай мекемелердин кызмат көрсөтүүлөрүнүн жеткиликтүүлүгү

6-диаграмма. ИКАКты алгачкы жолу кабыл алуу

1-сүрөт. ИКАК ар кандай кырдаалдарда

Аннотация

КРнын Конституциясында жана тиешелүү тармактык ЧУАда (мисалы, “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө”, КРнын Кылмыш-жаза кодекси ж.б.) адам укуктарынын бузулушунун ар кандай түрлөрүнө жана басмырлоо формаларына тыюу салынат. Мыйзамдардын деңгээлинде “басмырлоо” деген түшүнүктүн өзүн, ошондой эле “көптүк же кайчылаш басмырлоо” деген терминди аныктоодо бирдиктүү мамиле жок. Кыргыз коомчулугунда басмырлоо проблемасы, анын ичинде бул изилдөөнүн объектиси болуп эсептелген ИКАКка тиешелүү басмырлоонун кайчылаш формасы (жынысы, тили, ар кандай ынанымдары жана социалдык ата-теги сыяктуу белгилер боюнча) негизинен актуалдуу экендигин моюнга алуу керек.

Изилдөөнүн натыйжалары, бир жагынан, ИКАКтын өзүн өзү идентификациялоосу шаардын коомдук жашоосуна интеграциялануу баскычына көрүнөө таасир этерин, экинчи жагынан, коом бул көрүнүштү мыйзам ченемдүү нерседей кабыл алып, бул көрүнүшкө карата белгилүү бир жактыруу, же каршы позицияны көрсөтпөөгө аракет кылгандыгын тастыктады.

ИКАКтын коомдук процесстердеги, аны менен бирге шаардык деңгээлде чечимдерди кабыл алуу процессиндеги укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн чектөөгө жана басмырлоого түрткү берген кандайдыр бир шарттар бар. Мисалы, бул себептерге ведомстволордун жана мекемелердин ички жоболору менен эрежелери, коомдо калыптанып калган стереотиптер жана шарттар, ошондой эле “дин аралашпагандык” терминин жакшы түшүнө бербөө ж.б. кирет.

Киришүү жана адабиятка сереп

Ислам кыргыз коомунда карама-каршы мүнөзгө ээ болуп, абдан олуттуу талкуу жараткан предметтердин бири болуп калууда. Бир жагынан, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары⁸⁵ бардык жарандарга дин тутуу жана дин ишенимдери маселелеринде эркиндикти, тең укуктарды жана милдеттерди камсыз кылып берет. Экинчи жагынан, буга байланыштуу көбүнчө ЖМКларда чагылдырылып, саны күндөн-күнгө өсүп жаткан кабарлар бул чөйрөдөгү бардыгынын теңдиги жөнүндө мыйзамдардын, жалпы адамзат баалуулуктарынын ченемдеринин бузулган фактылары бар экендигин билдирет. Бул төмөнкүдөй бир катар⁸⁶ себептер менен түшүндүрүлөт: биринчиден, алар калыптанып калган көз караштар, стереотиптер жана жергиликтүү каада-салттар менен шартталган Исламдын ченемдерин жана жоболорун колдонгон адамдарды куугунтуктоо⁸⁷ менен; экинчиден, адамдарды, анын ичинде Исламды карманган аялдар менен кыздарды, маргиналдаштыруу жана басмырлоо проблемалары коомдун социалдык-экономикалык жашоосунун белгилүү бир чөйрөлөрүндө бар деп болжолдоо менен. Мындай чөйрөлөргө иш менен камсыз кылган мекемелерди, ошондой эле кийим кийүү эрежелеринде чектөөлөрү бар жалпы орто билим берүүчү окуу жайларды⁸⁸⁻⁸⁹ кошууга болот. Өз кезегинде, аталган эки учур бирин-бири “кубаттап отуруп” ИКАКтарды басмырлоонун көптүк жана кайчылаш түрүнө келгенде аялуу болуп калышына алып келет. Учурдагы Кыргызстандын жарандарынын басымдуу бөлүгү (85%ы)⁹⁰ өзүн мусулман катары идентификациялаганын, ислам салттарын карманган коом жашагандыгынын, тарыхый келечегин эске алсак, эмне үчүн “мусулман” коомунда дал ушул диний таандыктыкка тиешелүү басмырлоо көрүнүштөрү орун алып жатканын түшүнүүгө аракет кылуунун өзү кызыктуу.

Изилдөө проблемасы катары каралып жаткан басмырлоону аныктоого өтүүдөн мурда социалдык жана исламдык теңдештиктин негизги аспектилерине токтоло кетүү маанилүү.

⁸⁵ Кыргыз Республикасынын Конституциясы, «Адам укуктары жана эркиндиктери» экинчи бөлүм;

⁸⁶ Азаттык «Кыргызстанда хижаб темасы эң жогорку деңгээлде талкууланууда». 2015. Жеткиликтүү: [\[https://bit.ly/2Pw1Ne1\]](https://bit.ly/2Pw1Ne1) (02.08.2019);

⁸⁷ CabarAsia «Хижаб – өзүңдү чектөөгө себеп эмес». 2018. Жеткиликтүү: [\[https://bit.ly/2EuaCUz\]](https://bit.ly/2EuaCUz) (02.08.2019);

⁸⁸ NewsAsia «Кыргызстандын Билим берүү жана илим министрлигинде окуу жайларда хижапты «диний атрибут» катары кийүү каралган эмес деп эсептешет». 2018. Жеткиликтүү: [\[https://bit.ly/2UFVAjr\]](https://bit.ly/2UFVAjr) (02.08.2019);

⁸⁹ ВВ. 2018. «Кыргызстанда жоолукчан кызды мектепке киргизбей жатат. Бул мыйзамдуубу?» Жеткиликтүү: [\[https://bit.ly/2CaaAPq\]](https://bit.ly/2CaaAPq) (03.08.2019);

⁹⁰ КР ДИМК. 2015. “Кыргызстандагы “Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат: мыйзамдуу негиздер, Концепция жана “салттуу ислам”. 14-бет.

Социология жагынан алып карасак, бирдейлик – бул индивид өзүн таандык деп эсептеген социалдык топ аркылуу белгилүү бир ченемдерге жана баалуулуктарга ээ болуучу категория.

Бул топто калгандары үчүн универсалдуу формуланы түзгөн лидерлердин чакан тобу бар⁹¹. Ошондой эле адамдын окшоштугу эки маанилүү аспектиден конструкциялангандыгы тууралуу ой-пикир бар⁹²: 1) бардык социалдык топторго тиешелүү болгон намысты, таандыктык сезимин камтыган психологиялык негизден; 2) бир топту башка топтордон айырмалаган өзгөчө тажрыйбалардан жана салттардан. Бирдейликти түшүнүүдө башка бир кыйла маанилүү мамиле – бул, факторлордун эки тиби бирдейликти түзгөндүгүндө. Биринчиден, адамдын өзүнүн жеке көз карашы ылайык мааниге ээ болгон факторлор; экинчиден, коомдун позициясы боюнча олуттуу деп эсептелген, бирдейликтин жеке жана социалдык деңгээлин бекемдеген факторлор⁹³. Жогоруда аталган бардык факторлор жалпы эле мусулмандардын, ошону менен катар ИКАКтын бирдейлиги деген түшүнүктү ачып берүүгө жардам берет. Мисалы, Финнинин психологиялык түзүүчүлөр жана өзгөчө тажрыйбалар тууралуу ой-пикирине таянып, мусулмандардын өзгөчө тажрыйбаларына намазга жыгылууну жана хаджды кошсок болот. Ал эми психологиялыкка, мусулмандар жамаатына, биздин коомдогу динге ишенгендердин оозунан түшпөгөн «*Альхамдулиллах, мусулманмын*»⁹⁴ деген таандыктык сезимин кошууга болот. Бул аспекттердин көзгө көрүнгөн элементтери, бир жагынан, айлана-чөйрөдөгү ой-пикирди түзүүдө, экинчи жагынан, өзүн мусулман катары көрсөтүүдө олуттуу ролду ойной тургандыгын белгилей кетүү керек. Бул жерде аялдар менен кыздардын хижаб кийүүсү мусулмандардын бирдейлигинин ачыктан-ачык элементинин анык көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат. Мындан тышкары, изилдөөчүлөр, учурда хижаб кийип жүрүү – бул тазалыктын, такыбалыктын жана диндарлыктын эле символикасы эмес,⁹⁵ көз карандысыздык жана сыймык менен коштолгон маданий жана саясий өзүнө ишенүүчүлүк экендигин⁹⁶ да, белгилешет. Жогоруда аталган ой-пикирлерге таянып, көптөгөн өлкөлөрдө, анын ичинде Ислам дини расмий түрдө бекитилген мамлекеттик дин болуп эсептелбеген КРда,

⁹¹Hogg M.A. and Reid S. A. 2006. Social Identity, Self-Categorization, and the Communication of Group Norms. *Communication Theory*, 16, 7–30;

⁹²Phinney, J.S. 1990. Ethnic identity in adolescents and adults: A review of research. *Psychological Bulletin*, 108, 499–514;

⁹³Бирдейлештирүүнүн чектери: жаматтык монография/А.А. Бучек [ж.б.]; Е.А. Кормочинин жалпы редакциялыгында. Петропавловск-Камчатский: КамМУ басмасы, 2014, 187;

⁹⁴Кыргыз тилинен орустилине «Алхамдулиллах, мен мусулманмын» деп которсо болот;

⁹⁵CAAN. «Элен Тибо: Борбордук Азиядагы хижабдар жана секуляризмдин ийгиликсиздиги». [https://bit.ly/2ZoifWM]. Жеткиликтүү (24.08.2019);

⁹⁶Droogsma R..A. 2007. Redefining hijab: American Muslim women’s standpoint on veiling. *Journal of Applied Communication Research*, 35, 294–319;

ИКАКты жөнөкөй эле динге ишенген адам катары гана эмес, башкалардын сый-урматына жана эркиндикке ээ болууга умтулган мусулмандар жамаатынын көбүрөөк бөлүгү катары кароого болот. Ошол эле убакта өлкөбүздөгү азчылыкты түзгөн диндар лидер аялдардын бири, Жамал Фронтбек кызы: “ДИМК аялдар менен системалуу иш жүргүзбөйт. Жоолукчан аялдар алсыз экендигин моюнга алуу керек”, - деп өкүнөт.⁹⁷

“Басмырлоо” деген түшүнүк тармактык ЧУАларда көп кездешет. Анда бул түшүнүк кандайдыр бир социалдык топко таандыктыгынын негизинде жарандардын укуктары менен эркиндиктерин чектеген укукка каршы көрүнүш катары түшүндүрүлсө⁹⁸, ал эми КРнын Жазык кодексинде басмырлагандык үчүн жазалоо каралган.⁹⁹

Көптүк менен кайчылаш басмырлоо аныктамасында кандайдыр бир бирдиктүү мамиле жок. Андыктан бул проблематиканы так түшүндүрүп берүү үчүн эксперттик жана жарандык коомдоштук изилдөөдө, ошондой эле академиялык чөйрөдө колдонулуучу аныктамаларга кайрылууга туура келет. Көптүк же кайчылаш басмырлоо түшүнүгүнүн маани-маңызын ачып берүүгө аракет кылган ар кандай мамилелер жана теориялык ойлор бар. Атап айтсак, БУУнун расизмге, расалык басмырлоого, ксенофобияга жана ага жол берилбестикке каршы күрөшүү боюнча дүйнөлүк конференциясында бул түшүнүктү концептуалдаштыруунун алгачкы аракети көрүлгөн. Расмий документтин 2-беренесинде “... адам басмырлоонун..., ага тиешелүү жынысы, тили, дини, саясий жана башка ынанымдары, социалдык теги... сыяктуу белгилери боюнча басмырлоонун көптөгөн ...түрлөрүнүн курмандыгы болушу мүмкүн...” – деп айтылат.¹⁰⁰ Көптүк басмырлоо түшүнүгүн аныктоо менен катар, инсан көптөгөн аспектилерге ээ болгон коркунучка кабылып калуусу - ар бир адам бир нече белгилер (расасы, жынысы, этникалык тобу жана жаш курагы) боюнча басмырлоонун курмандыгы болуп калуусу - мүмкүн экендиги белгиленет.¹⁰¹ Кезегинде, эл аралык укуктун көптүк жана кайчылаш басмырлоо түрлөрүнүн түптүү мүнөздөмөлөрү иштелип чыккан. Адам укуктары боюнча комитет: “аялдарды басмырлоо башка белгилер боюнча басмырлоо менен көп эле

⁹⁷CABARAsia. «Жамал Фронтбек кызы: Жамал Фронтбек кызы: динчил аялдар өз укуктары үчүн күрөшүүсү керек». 2018. Жеткиликтүү: [<https://cabar.asia/ru/zhamal-frontbek-kyzy-religioznye-zhenshiny-dolzny-borotsya-za-svoi-prava>] (24.07.2019);

⁹⁸Мисалы, 4.08.2008, №184 «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-бер.кар.;

⁹⁹2.02.2017, №19, КРнын ЖК 4-бер., жарым-жартылай 313-бер. кар.;

¹⁰⁰Miguel S. VallesMartínez et al. 2017. *Multiple Discrimination and Immigration: Traces from Institutional, Academic and Populational Discourse*, *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 159: p.138;

¹⁰¹Паола Учеллари, Көптүк басмырлоо: мыйзамдар реалдуулукту кандайча чагылдырышы мүмкүн, *The Equal Rights Review* журналы, № 1–7 (2008–2011), 11-12-бет;

айкалышарын...”¹⁰² белгилейт, ушуга окшош жоболор БУУнун Расалык басмырлоону жоюу боюнча комитетинин жалпы сунуштоолорунда дагы байкалат.¹⁰³ Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт мүмкүн болгон белгилердин тизмегин камтыйт жана ага ылайык: теринин түсү, жынысы, тили, дини, саясий жана башка ынанымдары, улуттук жана социалдык теги, мүлктүк абалы, туулгандыгы же үй-бүлөлүк абалынын башка жагдайлары, кесиптик статусу, майыштуулугу ж.б. боюнча басмырлоого жол берилбейт.¹⁰⁴

Басмырлоо маселелерин изилдөөнү улантуу менен катар, илимий мамилеге да токтоло кетүү зарыл. Анткени кандайдыр бир белгилер боюнча бөлүү жана чектөө эмне себептен болуп жаткандыгын түшүнүп алуу керек. Бул максатта этноборборчулук, каршылаштык жана күч менен таасир этүүнүн ар кандай деңгээлдери сыяктуу үч негизги фактордун¹⁰⁵ болушу басмырлоонун өнүгүшүнө көмөк көрсөтүшү мүмкүн экендигин белгилей кетүү зарыл. Белгилүү болгондой, этноборборчулук проблематикасы бир этникалык топ башка топко үстөмдүк кылгысы келгенден улам пайда болуп, каршылашуу чектелүү ресурстар үчүн күрөшүүнү туюнтат, ал эми күчкө жана таасир этүү чараларына ээ болуу бир топтон экинчи топко артыкчылыкты кепилдеп берет. Кезегинде, бул үч фактордун болушу, адамдардын белгилүү бир тобу социалдык байланыштардан¹⁰⁶ ажырай баштаганда, социалдык өзгөчөлүктүн проблемаларынын келип чыгышына түздөн-түз таасир этет. Ал жерде кандайдыр бир белгилер боюнча басмырлоо аныктоочу элемент катары чыгып, ал эми коомдун мүчөлөрүнүн бири-биринен айырмалоочу маданий жана тарыхый тажрыйбасы аны азыктандырып гана турушу мүмкүн. Аталган аспектилердин базасында мүмкүн болгон басмырлоо көрүнүштөрү өлкөнүн ар түрдүү социалдык жана этникалык топторунун өкүлдөрү чыккан региондордо өзгөчө байкалып турат. Белгиленген маселелердин мозаикасында кыздар менен аялдардын абалы изилдөөчүлөрдө өзгөчө кызыгуу жаратышы мүмкүн.

¹⁰²Адам укуктары боюнча комитет. Эркектер менен аялдар укуктарынын теңдиги жөнүндө №28 жалпы тартиптеги эскертүү

¹⁰³Адам укуктары жөнүндө келишимдердин негизинде уюшулган органдар тарабынан кабыл алынган Жалпы тартиптин жана жалпы сунуштардын эскертүүлөр жыйнагы, UNDoc.HRI/GEN/1/Rev.6, 2003, п. 30;

Расалык басмырлоону жоюу боюнча БУУнун комитети, расалык басмырлоо аспектилеринин гендердик проблематикасы менен жалпы байланышкан тиешелүү №25 жалпы сунуштоолор, 56-сессия, 2000-ж., 1-пункт;

¹⁰⁴Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт, БУУнун Башкы Ассамблеясынын резолюциясынын 26-беренеси, 16.12.1966.

¹⁰⁵Noel, Donald. 1968. «A Theory of the Origins of Ethnic Stratification. »Social Problems 16:157-72; Pyle, Ralph E., and James D. Davidson. 2003. «The Origins of Religious Stratification in Colonial America. » Journal for the Scientific Study of Religion 42:57-75;

¹⁰⁶Dewandre N. 1995. «Social Exclusion Indicator: Problematic Issues European Commission», DGXII, G-5 (Social Research), pp.191-199;

Бул изилдөө көптүк жана кайчылаш басмырлоо проблематикасын Ош шаарынын контекстинде, ар кандай аспекттерден карап чыгат. Алар төмөнкүдөй негизги үч категорияга топтолушу мүмкүн: 1) ИКАКтын коомдогу тең укуктуулугу; 2) алардын ар кандай кызмат көрсөтүүлөргө жана тейлөөлөргө жетүү мүмкүнчүлүгү; 3) ИКАКка карата калыптанып калган ой-пикирлер менен коомдук ишенимдер жана өз ара мамилелер көйгөйлөрү. Муну менен катар изилдөөдө респонденттер тууралуу маалымат жана Ош шаарынын ар кандай жамааттарындагы ИКАКтын кыскача мүнөздөмөсү берилет. Изилдөө жалпы эле аялдар менен кыздарды басмырлоо, анын ичинде алардын ислам дининин ынанымдык жоболорун сактаганы үчүн¹⁰⁷⁻¹⁰⁸ келип чыккан көптүк же кайчылаш басмырлоо, проблемаларын изилдөөгө өз салымдарын кошууга чакырат.

Изилдөө усулдары

Изилдөөнүн **максаты** - ИКАКты маргиналдаштырууга жана басмырлоонун кайчылаш формасына карата Ош шаарынын жарандардын түшүнүгүн жана ой-пикирин аныктоо.

Бул максатка жетүү төмөнкүдөй конкреттүү **милдеттерди** чечүүнү талап кылат:

- Ислам динин туткан аялдар менен кыздар басмырлоого көбүрөөк дуушар болгон, же тескерисинче, дуушар болбогон коомдук жашоонун чөйрөсүн аныктоо;
- жарандардын исламды карманган аялдар менен кыздардын идеалдуу мүнөзүн элестеткен кыялдарын аныктоо;
- Ислам динин туткан аялдар менен кыздардын шаардын коомдук жашоосунда өздөрүн маргиналдашкан топко кошору тууралуу ой-пикири;
- Исламды карманган аялдар менен кыздардын учурдагы абалы жөнүндө эксперттердин баа берүүсү жана аларга карата коомчулутун позициясы.

Ислам динин туткан жана шариятты карманган аялдар менен кыздар жана алардын учурдагы абалы, ошондой эле жөнөкөй жарандардын ИКАКты кабыл алуусу изилдөө **объектиси** болуп саналат.

¹⁰⁷Слово Кыргызстана. «Хижап кийүү – өткөндү карай кетүү». 2016. Жеткиликтүү: [\[https://bit.ly/2EjOETa\]](https://bit.ly/2EjOETa) (1.08.2019);

¹⁰⁸ЦППИ. «Ош облусунун аялдар коомдоштугунун проблемалары: көп аялдуулук жана никеге эрте туруудан баштап диний радикализмге чейин». 2017. [\[https://bit.ly/2NA74ng\]](https://bit.ly/2NA74ng). Жеткиликтүү (22.08.2019)

Изилдөөнүн **предмети** - адамдардын аталган категориясынын диний ишенимдерине жана тажрыйбаларына байланыштуу мүмкүн болгон кайчылаш басмырлоого жана маргиналдаштырууга дуушар болушу.

Изилдөө аралаш ыкмаларды колдонуу менен жүргүзүлгөн,¹⁰⁹ аларды пайдалануу бул изилдөөлөрдүн предмети жана объектиси жөнүндө плюралисттик ой-пикирлерди чагылдырган сандык жана сапаттык маалыматтарды абдан ийкемдүү форматта алууга көмөк көрсөттү. Изилдөө 2019 - жылдын мартынан тартып август айына чейин жүргүзүлдү.

Жалпысынан алганда, бул изилдөө диндар аялдар менен кыздарга карата болгон кайчылаш басмырлоо проблемасына токтолуп, ошону менен бирге ислам эрежелерин күнүмдүк жашоодо колдонгондорго багытталган. Ушуга байланыштуу төмөнкүдөй **изилдөө** суроолоруна жооп берүү максаты коюлган:

- *Жарандардын аялдар менен кыздардын диндардыгы жөнүндө түшүнүгү канчалык?*
- *Эмне үчүн коомчулуктун түшүнүгү, ишеними жана белгилүү бир аракеттери (реакциясы) аялдар менен кыздарга карата кайчылаш басмырлоону жаратышы мүмкүн?*
- *Диндар аялдар менен кыздардын ой-пикири боюнча басмырлоого, анын ичинде анын кайчылаш формасына, эмнелер кирет?*

Изилдөөнүн жогоруда айтылган суроолоруна негизденүү менен алдын ала төмөнкүдөй **божомолдор** келтирилди:

- Ош шаарынын коомчулугу Исламдын жоболорун карманган аялдар менен кыздарга карата жетиштүү эле жакшы мамиледе;

- коомдун дин аралашпаган бөлүгү диндар аялдар жана кыздар менен өз ара жакын мамиледе болууну каалабайт, себеби аларды коомдун ар кандай чөйрөлөрүнүн заманбап жана салттуу тартибине мүмкүн болгон коркунуч келтирүүчүлөр катары көрүшөт, ал эми болсо ИКАК бул аларга карата басмырлоонун ар кандай түрлөрүнө алып келет деп эсептейт;

- диндар аялдар менен кыздар кайда жана качан басмырлоого, анын ичинде анын кайчылаш түрүнө, дуушар болушкандыгынын ортосунда айырмачылык бар.

¹⁶ Ошол жерде эле, <https://bit.ly/2vOTnd7>;

¹⁰⁹ Creswell, J. Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches. (Thousand Oaks: Sage Publications, 2003), p.18-19;

Изилдөөнүн негизги этаптары

Биринчи этапта Ош шаарынын алты муниципалдык аймактык башкармалыгынын: Курманжан - Датка, Сулайман - Тоо, Амир - Тимур, Манас - Ата, Туран жана Керме - Тоо калкына сурамжылоо жүргүзүлгөн. 200 респондент, максималдуу плюралисттик ой-пикирлерди аныктоо үчүн, калктын ар кандай социалдык топторун толук камтуу максатында, максаттуу жана квоталанган тандоону колдонуу менен сурамжыланган. Изилдөө инструментарийи, ИКАКты басмырлоо проблематикасы боюнча Ош шаарынын тургундарынын коомдук ой-пикирин абдан толук ачып берүү үчүн, иштелип чыккан. Ошондой эле тексттик материалдардан тышкары ИКАКка учурда жана келечекте тиешелүү ар кандай кырдаалдарды элестүү кылып берген сүрөттөрү бар суроолор дагы болгондугун белгилей кетүү керек. Кандай гана объект болбосун алгач элестүү изилденүүгө болбой тургандыктан, респонденттер сүрөттөрдүн мисалында кабыл алып жатты. Сүрөттөр изилдөө командасынын мүчөлөрү тарабынан адамдарды ыктыярдуу түрдө тартуу менен даярдалган.

Изилдөөнүн экинчи этабында көбүнчө ачык суроолордон турган 6 эксперттик жана элиталык интервью¹¹⁰ өткөрүлдү. Бул проблеманы изилдеген укук коргоо, академиялык, руханий, укук коргоо чөйрөсүнүн өкүлдөрү изилдөөнүн эксперттери болуп эсептелишет. Үчүнчү этап иш-аракеттин эки түрүнөн турат.

Биринчисинде биз 2 фокус-топтук талкуу өткөрдүк. ФТТнын катышуучулары максаттуу тандоону колдонуу менен тандалып алынды. Анын катышуучуларынын биринчи тобу – Исламдын жоболорун колдонгон кыздар. Экинчи тобу – жашоонун диний мүнөзүн карманып, бирок аны толугу менен үйрөнбөгөн, заманбап жана салттуу (улуттук-маданий) көз карашта болгон жаш эркектер менен аялдар.

Экинчисинде, кайчылаш басмырлоо көрүнүштөрүнө байланышкан проблемаларды картировкалоо ыкмасын колдонуп, 20 ИКАКтын катышуусунда маалымат топтолгон. Бул ыкманын жардамы менен биз ИКАКка карата кайда жана качан басмырлоо учурлары катталышы мүмкүн деген суроонун жоопторун элестүү формада ала алдык.

Бул изилдөөдө техникалык жаңылыктарды изилдөөнүн жана алгачкы маалыматтарды сапаттык дагы, сандык дагы булактардан алуу мүмкүнчүлүгүнүн аралаш ыкмалары пайдаланылды.

¹¹⁰Бул жерде «элита» деп сурамжылануучунун статусу эмес, анын изилденүүчү тематика боюнча маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгү тууралуу сөз болууда. Кененирээк төм.кар.: Manheimetal., Empirical Political Analysis, Chapter 21, p.372-373;

Адатта буга «QUANT+qual+qual» аналитикалык-чечмелөөчү үлгүнү кошууга болот, ага ылайык сандык ыкма негиз салуучу, ал эми сапаттык ыкма – көмөктөшүүчү, тактоочу ыкма болуп эсептелет. Сапаттык жана сандык маалыматтар өзүнчө чогултулат жана талдоо жүргүзүлөт, андан кийин ар кандай натыйжалар чечмелөөнүн жүрүшүндө салыштырылат жана теңештирилет. Маалыматтарды триангуляциялоо изилдөөчүлөр жана ар кандай булактардан алынган маалыматтар аркылуу верификациялоо жолу менен жүргүзүлгөн. Маалыматтарды иштеп чыгууда жана анализ жүргүзүүдө MAXQDA жана SPSS компьютердик программалар пайдаланылган, бул бизге аналитикалык иштин ачыктыктыгынын, айкындуулугунун жана сапатынын жогорку даражасына жетүү мүмкүнчүлүгүн берди.

Анкетирлөөнүн респонденттери райондор боюнча тандап алуунун негизинде төмөнкүдөй социалдык-демократиялык көрсөткүчтөр боюнча бөлүштүрүлдү:

1-таблица. Ош шаарынын МАБдар боюнча респонденттеринин этникалык мүнөздөмөсү (%да)

МАБ	Кыргыздар (саны)	Өзбектер (саны)	Орустар (саны)	Бардыгы (саны)
Амир –Тимур	32,1	67,9	0	100,
Керме – Тоо	51,5	36,4	12,1	100,
Курманжан – Датка	60,9	30,4	8,7	100,
Манас	48	52,0	0	100
Сулайман – Тоо	9,7	83,9	6,5	100
Туран	44,4	52,8	2,8	100
Бардыгы	42,7	51,8	5,5	100

2-таблица. Ош шаарынын МАБдар боюнча респонденттеринин жынысы боюнча мүнөздөмөсү (%да)

МАБ	Эркектер	Аялдар	Башка	Бардыгы
Амир – Тимур	39,3	60,7	0	100
Керме – Тоо	63,6	36,4	0	100
Курманжан – Датка	41,3	56,5	2,2	100

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

Манас	40	56,0	4,0	100
Сулайман – Тоо	48,4	51,6	0	100
Туран	52,8	47,2	0	100
Бардыгы	47,7	51,3	1	100

3-таблица. Ош шаарынын МАБдар боюнча респонденттеринин жаш курактагы тобу боюнча мүнөздөмөсү (маалыматтары %да берилди)

МАБ	18-28	29-45	45 +	Бардыгы
Амир – Тимур	25	60,7	14,3	100
Керме – Тоо	36,4	45,5	18,2	100
Курманжан – Датка	39,1	30,4	30,4	100
Манас	60	16	24	100
Сулайман – Тоо	29	32,3	38,7	100
Туран	50	38,9	11,1	100
Бардыгы	39,7	37,2	23,1	100

4 - таблица. Шаардын МАБдары боюнча сурамжылоонун жыйынтыктарынын %дык ара катышы

МАБ	Сурамжылоо аяктады	Респондент токтотту	Интервью алуучу токтотту	Бардыгы
Амир - Тимур	85,7	14,3	0	100
Керме - Тоо	97	0	3	100
Курманжан - Датка	95,7	4,3	0	100
Манас	92	8	0	100
Сулайман - Тоо	90,3	9,7	0	100

Туран	100	0	0	100
Бардыгы	94	5,5	0,5	100

Анкетирлөө баракчаларынын 4 – 12 – таблицаларындагы маалыматтарга таянып, алардын толук бүтпөгөндүгүн эске алып, кемчиликтер алынып, изилдөө жыйынтыктарына анализ жүргүзүүгө катыштырылды.

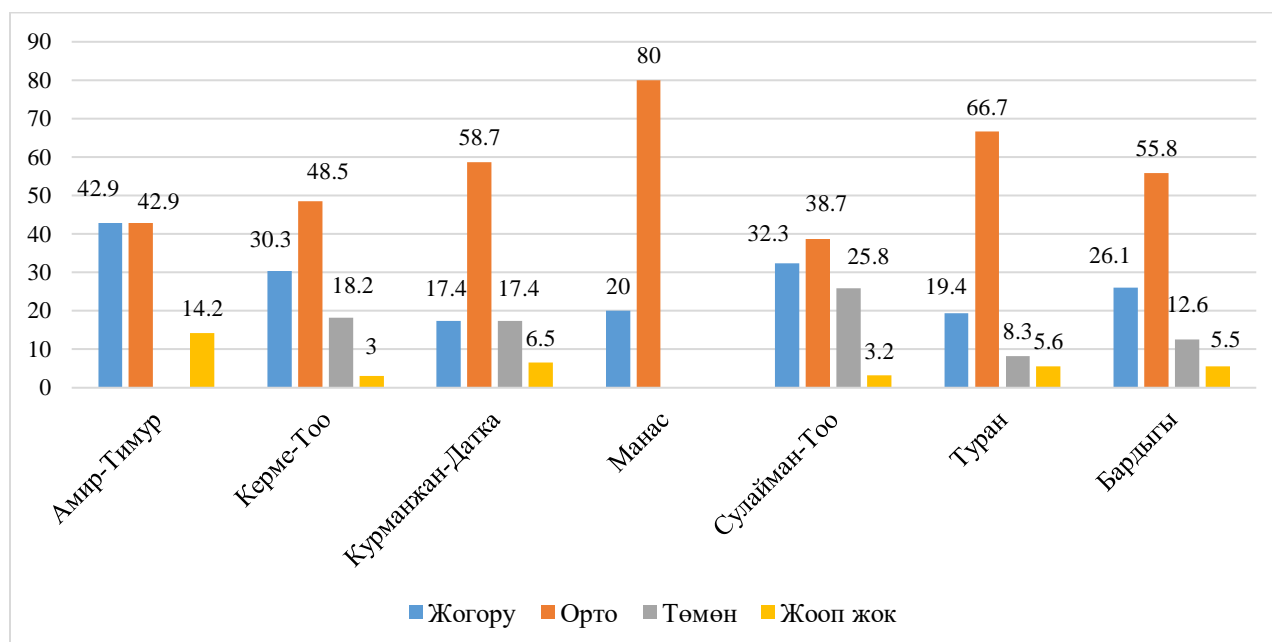
Сурамжылоо жүргүзүүдө изилдөөчүлөр командасы респонденттерге анонимдүүлүктү кепилдеп берген. Ошондой эле ар кандай социалдык-демографиялык топтор менен иштөөдө чыр-чатактык сезимтал жана гендердик сезимтал мамилелер сакталган. Аталган мамилелерди сактоонун маанилүүлүгү Ош шаары 1990 – жана 2010 – жылдары этностор аралык чыр-чатактардын очогу болгондугу менен жана өзүнүн жашоо шартына жараша шаардын кичи райондорунун көптөгөн жашоочулары консервативдик көз карашта экендиги менен шартталат. Белгилүү бир параметрлерге ылайык, мисалы, маселе этностукка тиешелүү болсо, моноэтникалык жана сезимтал катары кабыл алынган айрым аймактарга кирүү жергиликтүү жамааттын өзгөчөлүктөрү менен тааныш болгон адамдардын катышуусунда гана мүмкүн болуп жатты. Изилдөөнүн жүрүшүндө чогултулган бардык маалыматтар изилдөөнүн авторлору мүчө болгон Тынчтыкты орнотууну жана өнүктүрүүнү изилдөө борборунда кагаз жана электрондук форматта сакталат, алардын бардыгына атайын аталыштары бар коддор (шифрлер) коюлуп чыгат. Жогоруда белгилеп кеткендей, изилдөөнүн географиялык алкагы болуп Ош шаары эсептелет. Бул аймакты тандап алуу респонденттерди изилдөөчүлөр үчүн жеткиликтүү болгондугу менен шартталат.

Изилдөө жыйынтыктарына анализ жүргүзүү

Изилдөө объектисинин жалпы мүнөздөмөсү

Изилдөө объектиси — коомчулуктун ИКАКка берген мүнөздөмөсүн жана алар жөнүндө ой-пикирин жана түшүнүгүн аныктоо. Респонденттердин ой-пикирине жана тиешелүү адабияттарга, анын ичинде популярдуу интернет-сайттардагы макалаларга, сереп салуунун негизинде Ош шаарында ИКАКтын абалы активдүү деген мүнөздөмө берүүгө болот. Алар, жергиликтүү калктын позициясы жана түшүнүгү, жалпысынан алганда, бир беткей эмес жана өтө эле карама-каршы экендигине карабастан, коомдук процесстерге катышууга аракеттенишет. Шаардын ар кайсы МАБдарынын респонденттери өздөрүнүн аймактарындагы Исламды карманган аялдар менен кыздардын диндарлыгынын деңгээлине баа бергендигине байкоо жүргүзүү кызыктуу болду.

1 - диаграмма. Ош шаарынын БАМдары боюнча аялдар менен кыздардын диндарлыгынын деңгээли (%да)

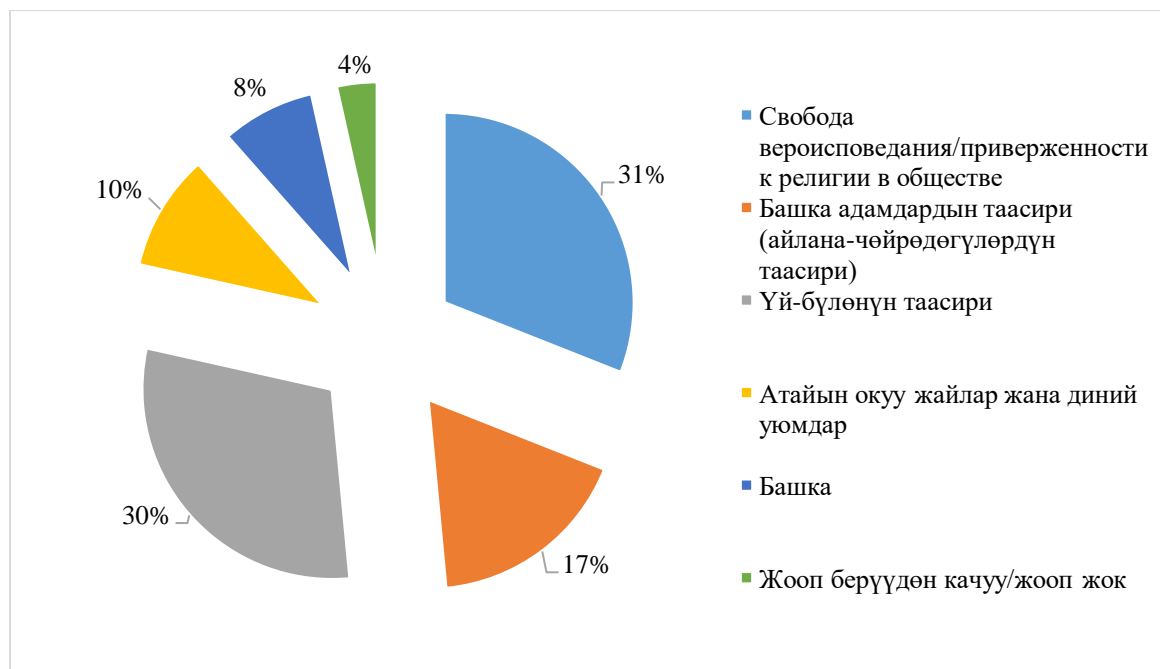
Эгерде аймактык башкармалыктарды өзүнчө алып карасак, анда Амир-Тимур башкармалыгынын тургундарынын көпчүлүгү жергиликтүү өз жамаатындагы аялдар менен кыздар Исламды жогорку же орто деңгээлде карманат деп эсептешет. Кызыгы, респонденттердин бири дагы “төмөн” деген баа бербегендигин байкоого болот. Амир-Тимурдун калкынын басымдуу бөлүгүн өзбектер түзгөндүгүн белгилей кетүү зарыл. Эксперттердин биринин ою боюнча, Ош

шаарынын калкынын өзбектер түзгөн бөлүгүндө Ислам динин тутуу маданияттын олуттуу негизи болуп эсептелет, ошол эле учурда кыргыздар улуттук дагы, диний дагы ырым-жырымдарды бирдей эле карманышат.¹¹¹ Башкача айтканда, өзбектер бөлүгү диний, улуттук жана маданий каада-салттарды аралаштырбоого аракет жасашса, ал эми мусулман кыргыздардын көпчүлүгү улуттук салттар менен дин тутууну өз-өзүнчө бөлүнгөн жана Исламдын жоболору менен ченемдерине карата карама-каршы келген нерсе катары карабоону кадимки көрүнүш деп эсептешет. Жалпысынан, респонденттер акыркы жылдары динге кызыгуу күн санап өсүп жаткандыктан, өлкөнүн түштүгүндө, анын ичинде Ош шаарында, Исламды карманган үй-бүлөлөр абдан көп экендигин моюнга алышат. Ачык байкалган көрүнүштөрдүн бирине аялдар менен кыздардын сырткы келбеттерине тиешелүү хижаб кийүүнү, ал эми айрым учурларда никаб¹¹² кийүүнү кошууга болот.

Бир катар факторлор аялдар менен кыздар Исламды кармана баштагандыгы менен шартталат. Мисалы, аларга мусулмандар жамаатынын салттуу эрежелери, үй-бүлө, белгилүү бир таасирдүү адамдар, анын ичинде туугандар жана адистештирилген окуу жайлар менен ийримдер кирет. Шаар тургундарынын бул боюнча ой-пикирлери төмөнкүчө бөлүнөт:

2 - диаграмма. ИКАКтын динчилдигине таасирин тийгизүүчү факторлор

¹¹¹ИКАКтын ичинен укук коргоочу М.Абдураупова менен интервью, 12.07.2019;

¹¹²Эксперт Р.Абазбеков менен болгон интервью, 12.07.2019;

Өз кезегинде ИКАК жогоруда көрсөтүлгөн фактылар менен макул болду, мында алар ар биринин салыштырмалуу бирдей маанисин белгилеп өтүштү. Өзгөчөлүктү үй-бүлө мүчөлөрүнүн таасири гана түзөт, анткени алар диний көз караштар менен ишенимдерди калыптандырууда олуттуу роль ойношот:

«...мен бул дин жөнүндө маалыматты ата-энемден алгандыктан, бул динди кабыл алдым. Менин ата-энем чыныгы Ислам дининин тутуп калгандыгыма өтө чоң таасир этишкен. Атам, бир туугандарым дааватка чыгышкандыктан, мен хижра кийип калдым» (ИКАК, 21 жаштагы өзбек кызы).¹¹³

Ошол эле убакта өлкөдө жарандарга тигил же бул динди, анын ичинде Ислам динин, тутууга мүмкүнчүлүк берген тандоо эркиндиги бар. Бул жерде чөйрөнүн, өзгөчө, Ислам маселелерин жакшы билет деп эсептелгендердин ролу абдан жогору.

Ошондой эле жамааттардын мүчөлөрү бул нерсени кабыл алууга жана сабырдуулук менен мамиле жасоого аракет кылышат, мында анын кичирээк бөлүгүндө (7,5%) ИКАК тарабынан жүзөгө ашырылуучу ченемдер менен тажрыйбаларга карата шектенүүлөр бар. Кичирээк бөлүктүн ичиндеги айрым респонденттер чөйрөдөгү коомчулук аларды сыйлагандай, же сабырдуу мамиле жасагандай “түр көрсөткөнү” менен, чындыгында, көпчүлүгүндө ИКАК жөнүндө күмөн саноолор жана ар кандай маанидеги ой-пикирлер бар деп эсептешет.¹¹⁴

Кыргыз коомчулугунда дин тутуунун диний тажрыйбаларынын эрежелери жөнүндө так түшүнүк жок, мамлекет тарабынан дин жана дин тутууга жетиштүү эле эркиндик берилгендигине карабастан, мындай көрүнүштөр болуп турат. Бул проблематиканы түшүнүү үчүн бул кырдаалды жараткан бир нече факторлорду карап көрүү зарыл. Биринчи факторго көпчүлүктүн дин жана мамлекет кызматташпоого тийиш, себеби КРда дин аралашпаган режим түзүлүп калган деген пикирлерин кошууга болот. Экинчи фактор бул чөйрөнү контролдоочу ар кандай демилгелер менен программалар көпчүлүктү бекинүүгө мажбур кылып, ал коомдун диний менен дин аралашпаган катмарынын ортосундагы бириктирүүчү топтун жоголуп кетишин шарттаган деп божомолдойт. Үчүнчү факторго өзүн Ислам динин тутуучу деп

¹¹³ ИКАК ФТТнын катышуучусу, 14.05.2019

¹¹⁴ ИКАК ФТТнын катышуучусу, 14.05.2019

эсептегендер дин жөнүндө жетиштүү деңгээлде билбей, ошону менен бирге калктын түшүнүгүн калыптандырган коомчулуктун көзүнө динге ишенүүчүнүн карама-каршы мүнөзүн түзгөн учур кирет:

“... калк дин жана дин аралашпаган коом жөнүндө жетиштүү эмес маалымдалганы көрүнүп турат. Ошондой эле өлкөдө мыйзамдар аткарлыбагандыгын жана жарандар өздөрүнүн укуктарын билбегендигин белгилей кетүү керек...” (24 жаштагы кыргыз аял).¹¹⁵

Жогоруда аталган бардык факторлор ИКАК жана коомдун калган башка бөлүгүнүн ортосундагы мамилелерди шарттуу түрдө ишенимдүү деп баалоо мүмкүн экендигин көрсөтөт. Шарттуу түрдө ишенимдүү деп жатканыбыздын себеби ал тең укуктуулукка, кызмат көрсөтүүлөргө жетүүгө жана ИКАКка карата адатка айланган көз караштардын, стереотиптердин таасирине тиешелүү проблемалардын айланасындагы талаш-тартыш учурлардын келип чыгышынын негизги себептеринин бири болуп калууда.

Изилдөө объектисинин тең укуктуулук маселелери

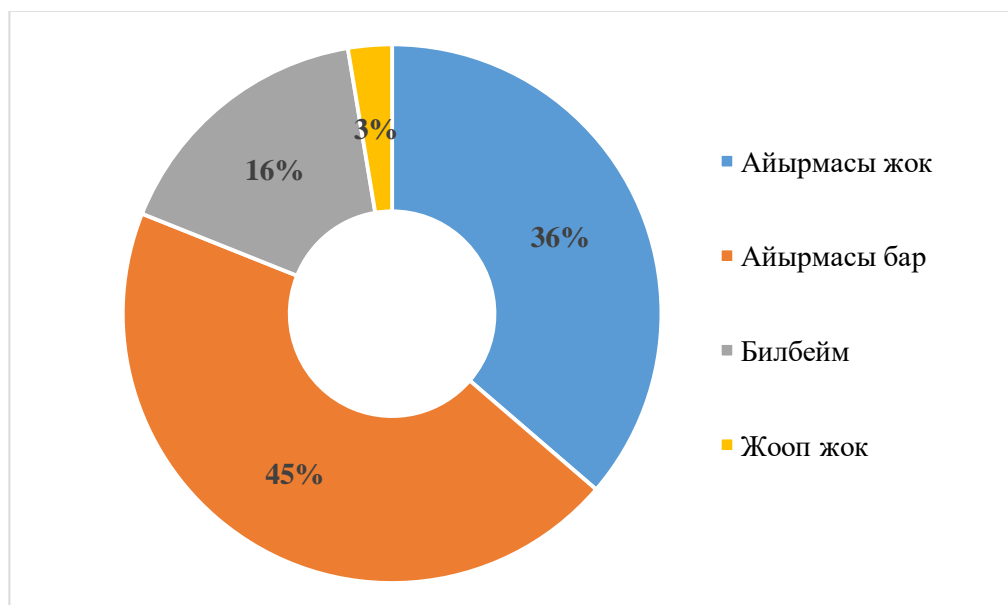
КРнын Конституциясына жана жалпы кабыл алынган адамзат баалуулуктарына ылайык бардыгынын укуктары бар жана эч ким туткан дининин негизинде басмырлоого алынышы мүмкүн эмес. Бул тезис өлкөнүн бардык жарандарына тиешелүү. Бирок ИКАКты басмырлоо фактылары жана көрүнүштөрү дагы деле байкалып келүүдө, себеби алар өздөрүнүн укуктарын жана эркиндиктерин коргоо үчүн, коомдук жана укук коргоо уюмдарына даттанып, кайрылууга аргасыз.¹¹⁶ Тең укуктуулук маселеси татаал мүнөзгө ээ экендиги талашсыз, анын үстүнө тең укуктуулукка жетүү диний идеологиянын элементтерин алып жүрөт. Ушул себептерден улам ИКАК өз укуктарын жетиштүү деңгээлде жүзөгө ашыра албаган жана өз эркиндиктери үчүн күрөшкөн объект катары кабыл алынууда жана бул изилдөөбүздүн жыйынтыктарында тастыкталууда. Сурамжылангандардын 43,5%ы ИКАК кандайдыр бир себептер менен ар кандай тармактарда өз

¹¹⁵Проблемаларды картировкалоо көнүгүүлөрүнүн катышуучулары, 21.05.2019;

¹¹⁶ Kloop.kg. “Хижап кийгич келеби – медреседе билим ал”. Эмне үчүн кыргыз мектептер жоолуктарга каршы. 2018. Жеткиликтүү: [<https://kloop.kg/blog/2018/11/26/hochesh-hidzhab-uchis-v-medrese-pochemu-kyrgyzskie-shkoly-protiv-platkov-i-pochemu-oni-ne-pravy>] (5.08.2019);

укуктарынан толугу менен пайдалана албайт деген ойдо, 28%ы мындай көрүнүш орун алганын ырастаса, калган бөлүгү мындай көрүнүштөрдү жокко чыгарат, ал эми айрымдары жооп берүүдөн баш тартышты. Бул маалыматтар №3 диаграммада берилген. Мындан тышкары, респонденттердин: “Исламды карманган кыздар (аялдар) менен динди тутпагандардын өз ара мамилелеринде айырмачылыктар барбы?” – деген суроого берген жооптору чоң кызыгууну жаратты. Көпчүлүгү айырмачылык сөзсүз бар жана анын эң эле жайылтылган себеби диндарлык адамга ишеним жараткандыгында деп эсептешет.

3-диаграмма. ИКАК менен Исламды карманбагандардын өз ара мамилесинин өзгөчөлүктөрү

Исламды кармангандар менен өз ара мамиле түзүүдө кандайдыр бир айырмачылыктар байкалгандыгы шексиз. Ислам жана анын ченемдери тууралуу кабардар болгондор аларга негизи эле урмат менен жана жашоонун мындай мүнөзүн кубаттоону билдирген оң мамиле жасашат.¹¹⁷ ИКАК мындай адамдар менен өз ара мамиле түзүү алар үчүн бир кыйла оңтойлуу деп эсептейт, анткени алар баарлашууда жана биргелешкен иштерде толук ачылуу мүмкүнчүлүгүн алышат, ал эми башкалар менен кыйынчылыктар пайда болот. Себеби конкреттүү маселелерге келгенде мамилелер абдан айырмаланып турат. Негизинен, ИКАКты тышкы параметрлерине кабыл алуу - айланадагыларга таандык сапат. Бул диндар адамдар менен мамиле курууда да байкалат. Респонденттердин жооптору адамдар диндар аялдарга же урматтоо менен, же болбосо булардын

¹¹⁷Аралаш ФТТнын катышуучулары, 14.05.2019

бардыгы кыргыз коомчулугуна жат маданият жана жат каада-салт деген таризде мамиле жасарын көрсөтөт. Эгерде үйрөнчүктөр карманган диний ченемдердин өзгөчөлүктөрүн эске албасак, анда өз ара мамиле түзүүдө негизи эле принципалдуу айырмачылыктар жок.

Кийинки маселе басмырлоонун кайчылаш формасына, тактап айтканда, коомчулуктун ИКАК жөнүндө ой-пикири алардын этникалык таандуулугунан, ден соолугунун абалынан (мүмкүнчүлүгүнүн чектелген – чектелбегенинен), жаш курагынан, экономикалык абалынан жана регионунан канчалык көз каранды экендигине тиешелүү. Респонденттер, жалпысынан алганда, бардык эле категориялар боюнча коомдук ой-пикир ИКАКтын ар кандай мүнөздөмөлөрүнөн көз каранды эмес деп жооп беришти. Төмөндө ар кайсы улуттун өкүлдөрүнүн ИКАКтын улуту боюнча категорияны камтыган суроого жоопторун кароо сунушталат.

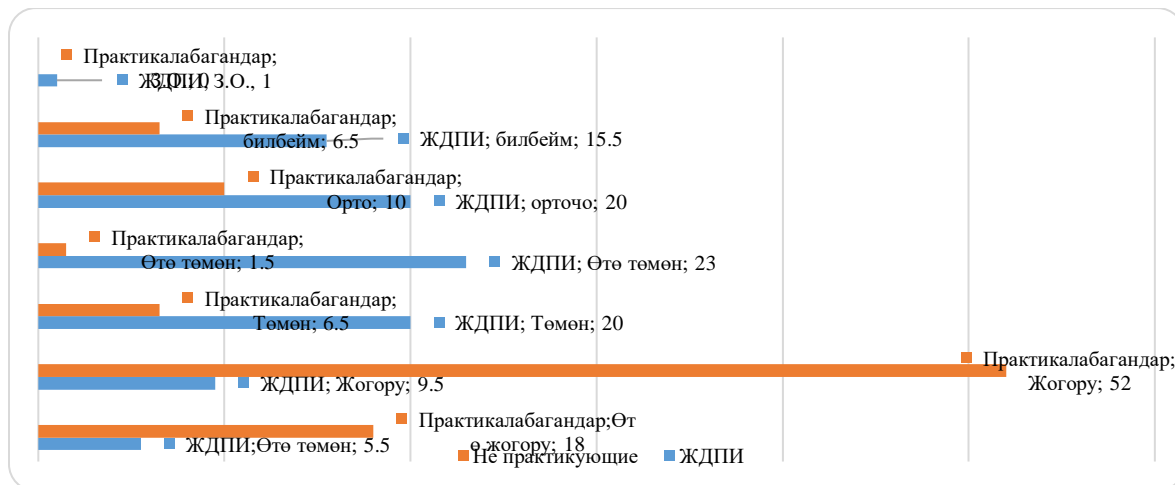
5-таблица. Коомчулуктун ИКАКтын улуттук таандуулугуна карата мамилеси

Респонденттердин улуту	Ооба	Жок	Башка	Жооп жок
Кыргыз	32,9	54,9	7,3	4,9
Өзбек	25,8	67,0	2,1	5,2
Орус	36,4	45,5	18,2	0,0
Бардыгы	29,5	60,5	5,3	4,7

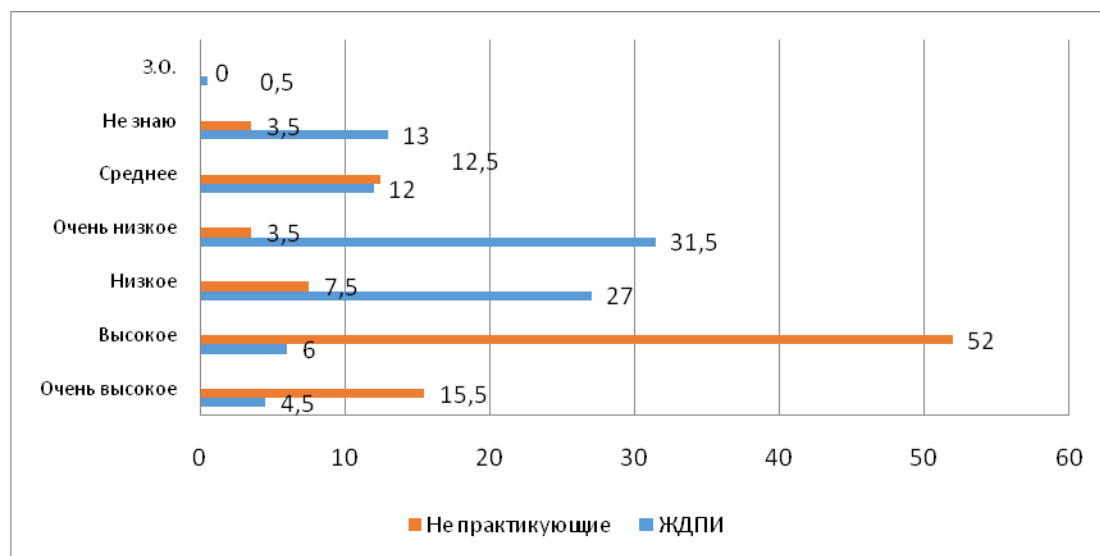
Мындай мүнөздөгү жооптор, шаардагы улуттук маселе абдан курч болуп саналгандыктан, шаар тургундары бул маселе дагы бир жолу көйгөйлүү жана бөлүп-жаруучу аспект катары каралышын каалабагандыгын билдиришти. Бирок таблицанда кандайдыр бир этникалык топко таандуулуктун негизинде басмырлоо учурлары болушу мүмкүн деген ой-пикирлер баары бир орун алгандыгы көрүнүп турат.

ИКАКтын шаардык деңгээлде чечимдерди кабыл алуу процессине катышуу проблемаларын изилдөө ачык бойдон калууда. Бардык чөйрөдө ИКАКтын ЧКАга катышуусуна (мисалы, бюджеттик угууларга катышууга, шаардык кеңешке шайланууга ж.б.) эч ким жана эч нерсе каршы тура албаган сыяктуу көрүнөт. Бирок респонденттердин ИКАК менен Исламды карманбагандардын шаардык деңгээлдеги, ар кайсы тармактагы ар түрдүү чечимдерди кабыл алуу процесстерине тартылууларын салыштырып, баа берүүсү (%дык катнашта) ИКАКтын аталган маселелер боюнча ЧКАга жетиштүү эмес деңгээлде катышкандыгын аныктайт:

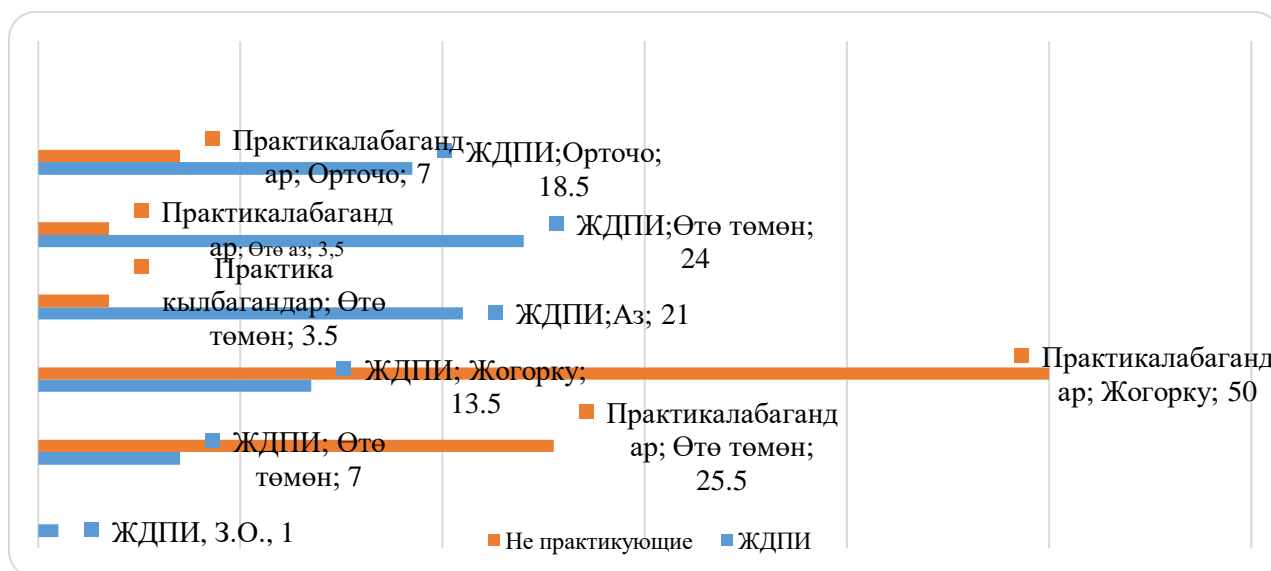
4-диаграмма. Ош шаарынын бюджеттик угууларына катышуу

4.1-диаграмма. Шаардык кеңештин депутаты катары шайлануу мүмкүнчүлүгү

4.2-диаграмма. Мамлекеттик уюмдардагы бош кызмат орундарын ээлөөгө катышуу мүмкүнчүлүгү

Диаграммаларда көрүнүп тургандай, ИКАКтын көптөгөн маселелер боюнча ЧКАга катышуу үлүшү динди тутпагандарга караганда бир топ эле төмөн. Көптөгөн респонденттер мунун себептеринин бири катары аялдын динге ишенип туруп, коомдук иштерге да активдүү катышканы ИКАКтын көпчүлүк бөлүгү тарабынан шариятка туура келбеген факт катары кабыл алынарын жана алардын пикири боюнча, аялдар биринчи кезекте өз үйүнө кам көрүүсү керек экендигин белгилешкен. Муну менен катар Сирияда болуп жаткан окуялар коомду калктын диндар бөлүгүнө бир аз шектенүү менен кароого мажбур кылат, муну да ИКАКтын ЧКАга абдан аз катышуусун коштогон факт катары эсептөөгө болот.

Укуктарды ишке ашыруу проблемалары (тактап айтканда, диний тажрыйбаларга карабастан мамлекеттик түзүмдөрдө иштөө) эркектерге караганда ИКАКта көбүрөөк пайда болот. Бирок мамлекеттик органдар тарабынан бул чөйрөнү, ошону менен бирге ИКАКка тиешелүүсүн жөнгө салуу боюнча эффективдүү чаралар көрүлбөй келет.¹¹⁸ Динди туткандарга карата турмуш-тиричиликтин белгилүү бир чөйрөлөрүндөгү басмырлоо ар кандай формаларга ээ экендигин таануу керек. Мисалы, басмырлоо объектиси чектөөлөргө диний ынанымдарынын базасында гана дуушар болбостон, көп кездешүүчү этникалык таандыктык, жаш курагы жана экономикалык абалы сыяктуу белгилер боюнча дагы кабылып калышууда. Диндарлык айрым учурларда улуттук таандыктыкка таңууланып калууда. Мисалы, шаар тургундары кыргыз болуп төрөлгөндөн кийин арабдарды ээрчибей, аларды туурап, кийимин кийип жүрбөө керек деп айткан учурлар көп эле

¹¹⁸ИКАКтын ичинен укук коргоочу М.Абдраупова менен болгон интервью, 12.07.2019;

кездешет. Мындан тышкары, ар кандай тармактагы көптөгөн мекемелерде (башкаруу, финансылык-экономикалык билим берүү, билим берүү мекемелеринде) жумушка кабыл алууда тышкы келбетине жана тигил же бул улутка таандыктыгына карап артыкчылык берүүдөн улам баш тартып коюшууда. Респонденттер республикалык да, жергиликтүү да деңгээлде жогорку мамлекеттик кызматта отуруп, диндин сырткы да, руханий да жоболорун карманган жана бул проблематиканы козгоп, анын пайдасына өз сөзүн айта алган бир дагы адамды кезиктирүү мүмкүн эмес экенин белгилешкен. Эркектердин бардыгы аялдарды башкарат деген калыптанып калган аң-сезим ал жерде ИКАК өз дараметин толук ишке ашыра ала турган тең укуктуу коомдуу түзүүдө терс ролду ойноодо. Эксперттер маалыматтын жетишсиздигинен көптөгөн ведомстволор менен мекемелер ИКАКка жумушту көңүлдөнбөстөн бергендигин жана муну алардын укуктарын чектөө катары баалоого боло тургандыгын белгилешти. Бул багытта тематикалык изилдөөлөрдү жүргүзүүнү улантуу зарыл, изилдөөлөрдүн жыйынтыктары түздөн-түз чечимдерди кабыл алуучу тиешелүү мамлекеттик түзүмдөргө жана институттарга берилүүгө тийиш.¹¹⁹ Мыйзамдын укуктун үстөмдүгүнө тиешелүү көйгөйлөр көбүнчө жарандык коомдун уюмдары тарабынан көтөрүлүп, аны чечүү боюнча сунуштарды чечимдерди кабыл алган адамдарга ошолор жеткиргендиктен, көпчүлүгүбүз ошолордун гана аракетине көнүп калганбыз. Бирок дин маселелеринде, анын ичинде ИКАК маселелеринде, Ислам динин үгүттөөчүлөрүнүн жана ишмерлеринин ой-пикири жана кадыр-баркы башкалардын арасында талашсыз экендигин моюнга алуу керек. Мисалы, респонденттер менен эксперттердин жоопторунан дин ишмерлери Абдушүкүр ажы Нарматов менен Чубак ажы Жалиловдун адамдарды тынчсызандырган ар түрдүү суроолору боюнча үгүттөрү жана сабактары өзгөчө урмат жана кадыр-баркка ээ экендигин байкоого болот. Аны менен бирге дин аралашпаган мамлекеттин эрежелеринде мыйзамдарды кабыл алуу жана аткаруу процесстерине дин аралашпоого тийиш экендиги каралган. Мисалы, эгерде мектептин уставында окуучулар бирдей форманы кийип жүрүүгө тийиш деп так жазылган болсо, анда аны сактоо зарыл:

«...дин аралашпаган мамлекет – бул дин мамлекеттин мыйзам чыгаруу ишине эч бир деңгээлдерде катышпагандыгы. Мисалы, мектептердин өздөрүнүн уставдары бар. Ал жерде эмне деп жазылса, ошону колдонуу зарыл. Эгерде устав хижаб кийбөөнү талап кылса, анда ошондой кылуу керек. Мектеп формасы ошол үчүн арналган да...» (44 жаштагы кыргыз, эркек).¹²⁰

¹¹⁹Эксперттер З.Ажимаматов, Р.Абазбеков менен интервью, 12.07. жана 14.07.2019

¹²⁰УКО өкүлү менен болгон интервью, 16.07.2019

ИКАКтын ЧКАга жетиштүү деңгээлде катышпоосу алардын коомдун маргиналдашкан катмары болуп калуусуна, өз дараметин толук ишке ашыра албаганга алып келет. Бул болсо алардын басмырлоонун ар кандай формаларынын алдында алсыз болуп калуусун шарттайт. Бул боюнча Ош шаарында коомчулуктун ИКАКты кайсыл жерде ким катары кабыл алуусун түшүнүү максатта, респонденттерге шаардагы чыныгы реалдуулукту чагылдырган тиешелүү сүрөттөрдү тандоо берилген:

1-сүрөт. ИКАК ар кандай кырдаалдарда

1-за чтением религ-й литературы

3-подвергается ограничениям

2-активно участвует в общественных делах

5-за работой в офисе

4-в окружении семьи и близких

Респонденттердин көбү ИКАК өзүн динге арнайт деген пикирге кошулуп, 1-сүрөттү белгилешти. Ошондой эле көптөр үйдү жана үй-бүлөнү Ош шаарындагы ИКАКтар абдан тыгыз байланышкан объекттер деп эсептешет. Катышуучулар ИКАК кандайдыр бир чектөөлөргө дуушар болгон (28,5%), бирок бул проблемаларды эске алуу менен ИКАК толук тең укуктуулукка жетүүгө аракеттенүүсү жана акыркы жылдарда алар ЧКАга жана расмий иш-чараларга толук тартылбаса да, коомдук иштерде активдүүлүктү көрсөтүп келүүсү мүмкүн деп эсептешкен.

ИКАКтын арасындагы респонденттер учурда биздин коомдо динди туура тутуу жөнүндө так түшүнүк жок экендигин, бул дин жана дин тутуу чөйрөсүндө мамлекет эркиндикти кепилдеп бергендигине карабастан, ушундай болуп жаткандыгын белгилешкен. Динди кармангандардын көбү өздөрүн Исламдын ченемдерине ылайык чектөөгө аракеттенишүүдө.¹²¹ Бул, биринчи кезекте,

¹²¹Аралаш ФТТнын катышуучулары, 14.05.2019;

эркектер менен өз ара мамиле түзүүгө жана көпчүлүк болгон жерлерге барууга тиешелүү. Бул мамиле “*Өздөрү диндар катары кийинишип, диндар катары позициялап, ошол эле учурда өздөрүн башкалардай алып жүрүшөт*” деген сыяктуу айыптардын тагылбагандыгы менен шартталат. Бирок Ислам дини жайыла баштаган мезгилден тартып айланада көп нерсе өзгөрдү, ага ылайык адамдар шариаттын ченемдерин эске алуу менен адаптацияланышы керек деп эсептеп, “жашоонун” эрежелерин диндин алкагында кайрадан карап чыккандар да бар.

Диний ишенимдердин негизинде укуктарды бузуу жана басмырлоо ар кандай ракурстардан каралышы керектиги да актуалдуу болуп саналат. Эрезеге жеткен адам динди толук бойдон карманууну каалайт, бул - анын жеке тандоосу. Бирок жашы жете электер ата-энесинин же туугандарынын камкордугунда болушат жана алар өз тандоосу менен динди тутушат деп божомолдоо туура эмес. Алар өз ата-энелеринин же айланадагыларынын таасири алдында болушат. Бул ой-пикирге негизденип, дин тутуу эркиндиги кулчулуктан жана кыйноолордон кутулууну өз ичине алган абсолюттук түшүнүктөргө кирбейт деп тыянак чыгаруу керек. Дин тутуу эркиндиги адам эрезеге жеткенде жана аны ага түшүндүрүү менен жеткирген учурда, ыктыярдуу болуп эсептелет. Мында белгилей кетчү жандай, укуктун бузулган жана башкаларды дискриминация боюнча айыптоо учурларында ИКАКка объективдүү мамиле кылуу шарт. Бул маселелерде бардык кызыкдар тараптарды, анын ичинде адам укуктарынын бузулушун аныктап, белгилей алуучу УКО менен укук коргоочулардын ой-пикирлерин жана позицияларын эске алуу менен абдан тыкан мамиле жасоо керек.¹²²

Азыркы учурда бул чөйрөдө эффективдүү оң натыйжалар байкалбайт, мыйзамдарда басмырлоо маселелери, анын ичинде ИКАК проблемалары так каралган эмес. Ошону менен бирге казыят¹²³ «Ош шаарындагы ИКАКка көбүрөөк көңүл бөлө баштады. Казыяттын алдында түзүлгөн аялдар менен иштөө боюнча бөлүм проблемаларга системалуу жана уюшкандык менен мамиле жасоого аракет кылышат,» - деп белгиледи муфтияттын өкүлү.¹²⁴

Ошентип, ИКАКтын шаардын жашоосуна тең укукта катышуусу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү аныктоо жана түзүү боюнча иштер бир кыйла маанилүү ролду ойнойт. Бул өз кезегинде басмырлоо учурларын идентификациялоого жана алардын ар бирине реакция кылууга жардам берет, бул келечекте системалуу өзгөрүүлөргө алып келиши мүмкүн. Өзгөчө, ИКАКтын проблемаларына

¹²²Укук коргоочу А.А. менен болгон интервью, 16.07.2019;

¹²³Муфтияттын аймактык бөлүмчөсүн (Мусулмандардын дин башкармалыгы) казы башкарат жана түздөн-түз муфтийге баш ийет.

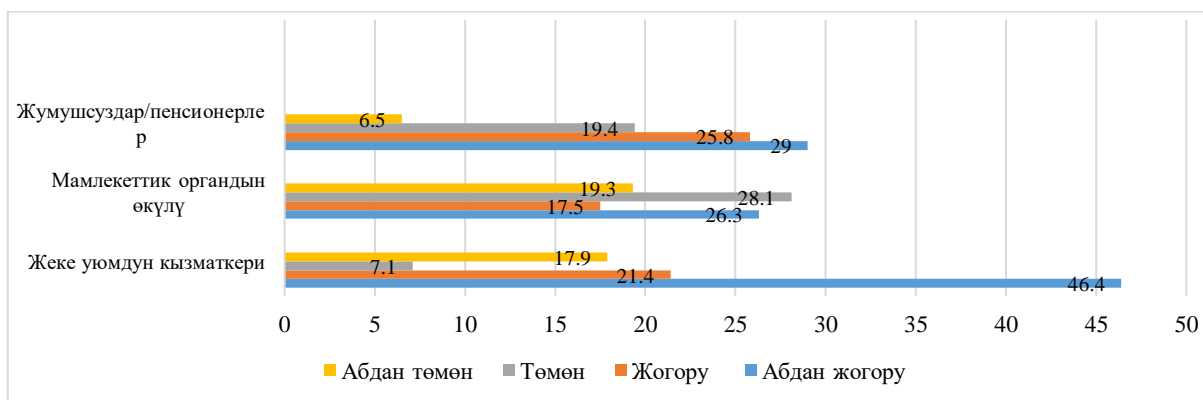
¹²⁴Дин өкүлү менен болгон интервью, 15.07.2019

казыяттын жана ага ылайык ЖӨБдүн деңгээлиндеги жаңы башкаруу мамилелери, өзүн өзү өстүрүү механизмдери жана коомдук процесстерге жарандардын башка категориялары менен бирге катышуусу үчүн ИКАКтын дараметин өстүрүү ж.б.

Изилдөө объектисинин ар кандай коомдук кызмат көрсөтүүлөргө жана тейлөөлөргө жетүүсү

ИКАКтын тышкы келбети (кийими) коомчулук тарабынан ар түрдүүчө кабыл алынат. Бул, өзгөчө, ИКАК кандайдыр бир кызмат көрсөтүүлөргө кирүү укугун пайдаланган, же иш берүүчүлөр менен эмгектик мамилеледе болгон учурларда байкалат. Анкетирлөө процессинде респонденттерге: “Исламды карманган аялдар менен кыздардын ар кандай уюмдардын жана мекемелердин кызмат көрсөтүүлөрүнө жетүүсүнө кандай баа бересиз?” - деген суроо берилген. Буга ар кандай жумуштарда иштегендер жооп берген, ал жооптор бири-биринен айырмаланып турат:

5-диаграмма. ИКАК үчүн УКО кызмат көрсөтүүлөрүнүн жеткиликтүүлүгү

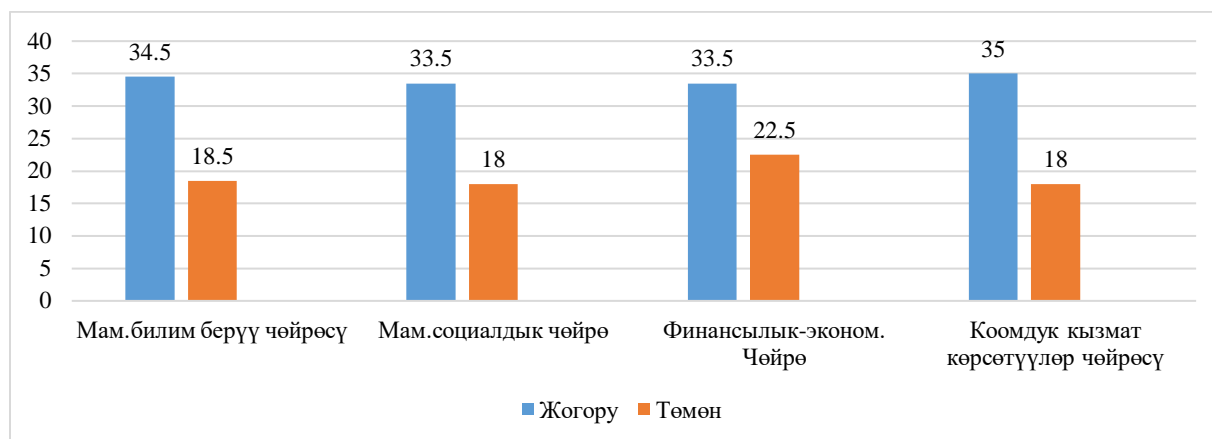

Диаграммадан көрүнүп тургандай, жеке уюмдардын кызматкерлери ИКАКтын УКО кызмат көрсөтүүлөрүнө жетүүсү жетиштүү деңгээлде деп эсептешет. Муну ушуга окшогон уюмдар ИКАК менен өз ара мамиле түзүүдө кандайдыр бир чектөөлөр жок болгондугу менен түшүндүрүү жана алар мындай дискурскка негизделген деп божомолдоо туура болот. Мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнүн көз карашы башкача, алар ИКАКта УКОго жетүүнүн жетиштүү деңгээли жок деген пикирди карманышат. УКОнун кызмат көрсөтүүлөрүнүн жеткиликтүүлүгүн өзүнчө сапта сыпаттап берсе, маанилүү болмок, анткени дал ушул тармак адамдын, анын ичинде ИКАКтын, укуктарынын бузулушун табуу, аны алдын алуу жана фактыларга каршы күрөшүү боюнча түздөн-түз иш алпарат.

Ошону менен бирге укук коргоо органдарынын өкүлү 2019 – жылдын биринчи кварталына анын дин ишениминин, же диний тажрыйбасынын негизинде кемсинтүүнүн, же басмырлоонун бир

да учуру катталбагандыгы тууралуу маалыматты бөлүшкөн. Укук коргоо органдары бул чөйрөгө дайыма мониторинг жүргүзүп келет. Анткени ушул тапта ар кандай диний топтор, мисалы, дааватчылар, ж.б. абдан популярдуу.¹²⁵ Сириядагы жана дүйнөнүн башка бөлүктөрүндөгү баарына белгилүү окуяларга байланыштуу Ислам коомдун бир бөлүгү тарабынан өзүнчө “экстремисттик” деп чечмелене баштады. Анын айынан динди кармангандардын, анын ичинде аялдар менен кыздардын, өз ара мамиле түзүүсүндө жана белгилүү бир кызмат көрсөтүүлөргө жетүүсүндө ыңгайсыздыктар пайда боло баштады.¹²⁶ Көрнөктүү салыштыруу үчүн мындан ары респонденттердин ИКАКтын ар кандай кызмат көрсөтүүлөргө жетүүсү жөнүндө ой-пикирлери келтирилет:

5.1-диаграмма. ИКАК үчүн ар кандай мекемелердин кызмат көрсөтүүлөрүнүн жеткиликтүүлүгү

Ар кандай кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүнө баа берүү үчүн бул диаграммада “жогору” жана “төмөн” деген баалар гана пайдаланылган, алар респонденттердин ой-пикирин так көрсөтүп бере алышат. Жалпысынан, респонденттердин көпчүлүк кызмат көрсөтүүлөрдүн негизги чөйрөлөрү ИКАК үчүн жеткиликтүү эле деп эсептешкени жакшылыктан үмүт берет. Бирок айрым катышуучулар жетүү проблемасы ал жерде белгилүү бир ички эрежелер жана кызматкерлердин жеке мамилелери себептүү ИКАКка жогоруда аталган кызмат көрсөтүүлөр анчалык деле жеткиликтүү болбой жатканын моюнга алуу керек деп белгилешкен. Калган: “абдан жогору”, “өтө төмөн” жана “билбейм” - деген жооптордун пайызы көрсөткүчтөрдү салыштырууда анчалык деле олуттуу айырмачылыкты бербегендиктен, киргизилген эмес.

Айрым ведомстволор менен мекемелер тышкы белгилерге гана шылтай салып, көптөгөн жеке жана кесипкөйлүк сапаттарды этибарга албастан, басмырлоо мүнөзүндөгү мамилелерди жасап келишет. Мисалы, айрым респонденттердин ой-пикири боюнча, шаардагы мамлекеттик органдардын, банктардын ички жобосу

¹²⁵УКО өкүлү менен болгон интервью, 16.07.2019

¹²⁶ИКАКтын ичинен укук коргоочу М.Абдраупова менен болгон интервью, 12.07.2019;

жана дресс-код хижаб кийип жүрүүгө мүмкүнчүлүк бербейт. Чынында, дин туткандар диний ченемдерге тыюу салынгандыктан банкка барып иштешпейт.¹²⁷ ИКАК, коомдун башка мүчөлөрү сыяктуу эле ошондой эле укуктар менен эркиндиктерге ээ. УКОнун өкүлү бул контексте диний артыкчылыктардын негизинде басмырлоо проблемалары жок экендигин эскерте кетүү керектигин белгилейт.¹²⁸

Ошондой эле ИКАК, өзгөчө кыздар, өздөрүн жогорку окуу жайларында жана маданий борборлордо ыңгайлуу сезишерин белгилей кетүү керек. Бул мындай мекемелер жеке өнүгүү үчүн мүмкүнчүлүк бергени жана калктын ар кандай топторунун, өзгөчө жаштардын, өз ара мамилеси үчүн аянтчаларды түзүп бергени менен түшүндүрүүгө болот.¹²⁹ КРнын дин жана дин тутуу эркиндиги жөнүндө мыйзамдарынын ченемдерине таянуу менен,¹³⁰ тиешелүү ведомстволор дин туткан аялдардын укуктарын башкалар менен теңдөөнүн үстүндө иштөөгө тийиш. Өзгөчө, бул кийимдин стили жана дин ишенимдери өздөрүнүн фундаменталдык укуктары менен эркиндиктерин өлкөнүн башка бардык жарандары сыяктуу эле толук кандуу жүзөгө ашырууда тоскоолдук болгон учурларга тиешелүү.

Изилдөө объектисине карата калыптанып калган ой-пикирлер, коомдук ишенимдер жана өз ара мамилелешүү маселелери

Кыргыз коомчулугунун негиздери элдердин көптөгөн турмуштук кырдаалдарда жана өз ара мамилелесинде белгилүү бир стереотиптерге таянып калгыдай болуп түзүлүп калган. Адамдардын турмуш-тиричилигинде түшүнүктөр менен стереотиптер аркылуу белгилүү бир чечимдер кабыл алынып, жыйынтыктар чыгарыла тургандай болуп байырлап калган. ИКАК коомдун мүчөлөрү тарабынан мындай мамилелерден корголбогондугун да баса белгилей кетүү зарыл. ИКАКтын өзүнүн ой-пикири боюнча, ар кандай стереотиптер жана түшүнүктөр ИКАКты терс жагынан стигматизациялайт. Дин туткандар көбүнчө коомдун башка мүчөлөрүнүн стереотиптик ой жүгүртүүлөрүнө дуушар болушкандыгын белгилей кетүү зарыл. Сакал жана кийим сыяктуу тышкы келбетке таянып, алар муну радикалдуу жана чечкиндүү көз караштын белгилери деп ойлошу мүмкүн.¹³¹ Айрым улутчул маанайдагылар Ислам боюнча кийим нормалары арабдардын салттарына тиешелүү деген стереотиптерди карманышат. Ушуга шылтоолоп, диндар кыздар жана аялдар биздин коомго жат салттарды жана маданиятты киргизишүүдө деген ойдо болушат.¹³² Башка

¹²⁷ФТТнын катышуучулары, 14.05.2019;

¹²⁸УКО өкүлү менен болгон интервью, 16.07.2019;

¹²⁹Проблемаларды картировкалоо көнүгүүлөрүнүн катышуучулары, 21.05.2019

¹³⁰2008-ж.31-декабрындагы № 282"Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, кар.: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202498>

¹³¹ИКАКтын ичинен ФТТ катышуучулары, 14.05.2019;

¹³²Проблемаларды картировкалоо көнүгүүлөрүнүн катышуучулары, 21.05.2019;

түшүнүктөр да бар, ага ылайык элдер ороону жүргөн аял, же кыз чынчыл, арам ою жок жана адилет деп эсептеген стереотиптерде камтылган. Дин туткандардын жүрүш-турушу, же алар жөнүндө фактылар алардын жарымынан көбү бул жашоодо өздөрүн таба электер жана мындай стилдеги кийимди жөн эле кийип жүрүшөт жана жашоонун мындай стили менен жөн эле жашап жүрүшөт дегенге өбөлгө түзөт. Респонденттердин айткандары боюнча, кара кийимге ороону дагы бул жашоодо терс нерселери бар экендигин жана сыртынан бул алардын кийиминде чагылдырылары тууралуу билдириши мүмкүн. Дагы бир башка түшүнүк боюнча, эгерде аял динди карманса, анда ал өзүн бардык жактан чектеген болот:

«...эгерде чектөөлөр жөнүндө айта турган болсок, анда алар өздөрүн көп жактардан чектешет. Мисалы, алар шарият боюнча тыюу салынгандыгын белгилеп, үйлөнүү тойлорунда бийлешпейт. Айрымдары бийлегиси келгендери сезилип турат, бирок алар оронгон да ...» (27 жаштагы эркек, кыргыз).¹³³

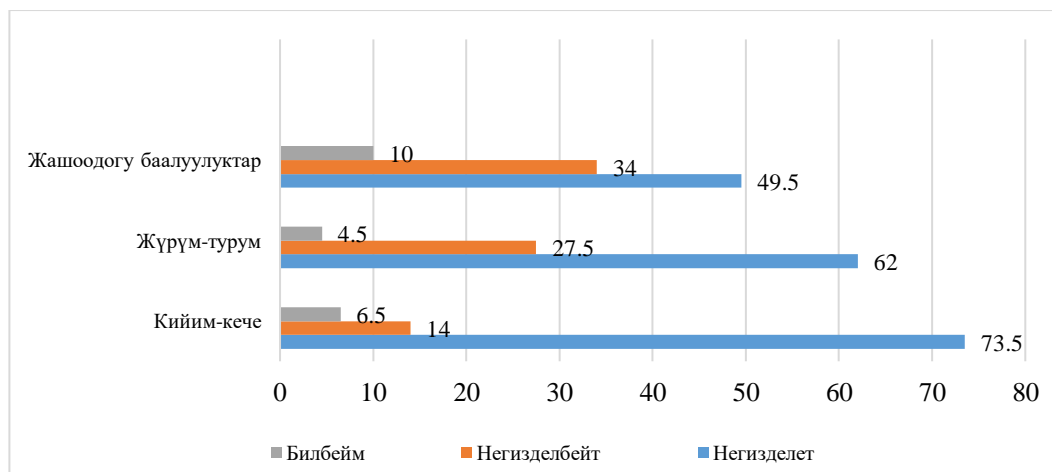
Муну менен катар төмөнкүдөй бир топ кызыктуу стереотиптер да орун алган: «ИКАК, өзгөчө жаш кыздар, чынында, “динчил болумуш болуп”, күйөөгө тийүү мүмкүнчүлүгүн издешүүдө». Бул жерде Исламды кармангандарга, өзгөчө оронгон кыздарга, карата эң эле жайылтылган стереотип – бул, конкреттүү кыздын же аялдын өткөн турмушунун маселелерине тиешелүү. Адамдар хижап аларды сүттөн ак кылып көрсөтө албайт, алар өздөрүн ыңгайсыз алып жүрүшү мүмкүн, же Исламдын жолуна түшпөшү мүмкүн дешет. Башкача айтканда, хижапчан өзүн диндар жана таза көрсөтүп, субъекттин өзүнүн моралдык-психологиялык оң сапаттары жөнүндө маселелер экинчи планга жылдырылып калат деп ойлошот. Кызыгы, мындай көз караш менен ИКАКтын айрым өкүлдөрү да макул. Алар хижапты күйөөгө тийүү, же болбосо башкалар аларды диндар жана ыймандуу деп ойлосун деп да, кийип жүрүшү мүмкүн деп белгилешет ФТТнын катышуучулары.¹³⁴

Стереотиптер боюнча көз караштардагы айырмачылык: - Мындай түшүнүктөр кандай шарттарда түзүлүп калган, же бул адамдардын субъективдүү түшүнүгүнөнбү? - деген ойго салат. Бул диспутту стереотиптер темасынын уландысы катары таркатуу коюу үчүн, респонденттерге төмөнкү мүнөздөгү суроо берилди: «Исламды карманган кыздарга, аялдарга карата биринчи көз караш, ой-пикир эмнеге негизделет?».

¹³³ Аралаш ФТТнын катышуучулары, 14.05.2019

¹³⁴ Аралаш ФТТнын катышуучулары, 14.05.2019

6 - диаграмма. ИКАКты алгачкы жолу кабыл алуу

Жооптордун көпчүлүгү тышкы белгилер, баары бир, ИКАК жөнүндө биринчи ой-пикирди түзүүдө аныктоочу ролду ойнорун айгинеледи. Ал эми элестүү көрүнүштүн элементи болгон жүрүш-туруш респонденттерде экинчи орунду кантип ээлеген? Респонденттердин азыраак бөлүгү ИКАКтын жашоосундагы баалуулуктар тууралуу билгенден кийин, мамилесин өзгөрттү. Мындан Ош шаарындагы ИКАКтын элесин “долбоорлоо” үчүн кийим менен манералар жетиштүү экенин билүүгө болот.

ИКАКтын элеси тууралуу айтып жатып бизге респонденттер ИКАКтын келечектеги көрүнүшү жөнүндө сүрөттөр аркылуу кантип жооп берери кызыктуу болду:

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

12%

1-за чтением религ-й литературы

3%

3-подвергается ограничениям

35%

2-активно участвует в общественных делах

8,5%

5-за работой в офисе

29%

4-в окружении семьи и близких

Респонденттер жакынкы келечекте ИКАК Ош шаарынын коомдук жашоосунда башкалардай эле активдүү ролду ойноп калышат деп эсептешет. Ошону менен бирге алар чыныгы диндар адамдар сыяктуу үй-бүлө күтүшөт, жакындарынын жанында болушат, ал эми диний таандыктыгы боюнча чектөөлөр жана басмырлоо учурлары азайып баштайт дешет.

Корутунду

Негизинен, ИКАКка карата басмырлоо алардын дин ишениминен жана диний тажрыйбаларынын айынан гана келип чыкпастан, ар кандай маселелер боюнча ЧКАга катышуунун жана тартылуунун төмөн деңгээли сыяктуу башка бир катар коштоочу факторлордун, стереотиптер менен адатка айланган жалган көз караштардын жайылтылышынан улам келип чыгууда. Кыргыз коомчулугу өз ара мамилелешүүдө өзүнүн өзгөчөлүктөрү жана адаттары менен салттуу болуп эсептелет. Бул изилдөөбүздүн объектиси катары каралып жаткан коом тарабынан ар түрдүүчө чечмеленген белгилүү бир стереотиптерди жаратат. ИКАКтын интеграциясы абдан жай темптер менен жүрүүдө. Бул жерде ИКАК КРнын мыйзамдарында кепилденген дин тутуу эркиндигине ылайык өз укуктарын жүзөгө ашырарын түшүнүүсү зарыл. ЧУАда басмырлоо терминологиясын пайдалануу боюнча тиешелүү ченемдердин жана жоболордун жоктугу адам укуктарын жана эркиндиктерин бузуу учурларын белгилөөдө жана мониторинг жүргүзүүдө проблемаларды жаратат. Иштин мындай абалы, мисалы, ИКАКка терс психологиялык таасир этүүчү стереотиптердин жайылышын, же ИКАКтын ЧКАга катышуусунун төмөн деңгээлин мыйзамдаштырган сыяктуу. Этникалык таандуулук, жаш курактык топ жана иш чөйрөсү сыяктуу кошумча элементтер ИКАКтын абалын изилдөөдө жана анализдөөдө эске алынууга тийиш, себеби так ушул факторлор респонденттердин кабыл алуусун жана ой-пикирлерди калыптандыруунун объективдүү себептери болуп калууда.

Негизинен, бул изилдөө ИКАКты басмырлоо проблемасы Ош шаарынын тургундары үчүн актуалдуу экендигин көрсөттү. Бүгүнкү күндө ИКАКтын Ош шаарында эле эмес, бүтүндөй өлкө боюнча абалына байланыштуу маселелер толук кандуу жана объективдүү изилдөөнү талап кылат. Биздин оюбузча, укуктарды жана эркиндиктерди чектөөнүн себептерин алдын-алуу, ошондой эле басмырлоонун кандай гана формасы болбосун Кыргызстандын азыркысы менен келечегинин негизги чакырыктары болуп саналат. Өлкөдө мыйзамдын үстөмдүгүн жана жарандардын эркиндиктерин талаптагыдай камсыз кылуу эскертүү механизмдери канчалык тез жана эффективдүү иштелип чыгарынан көз каранды. Биздин оюбузча, төмөнкүдөй суроолор абдан курч бойдон калууда:

- **Кызыкдар адамдар ИКАКты басмырлоо учурларын алдын алууда жалпы жана макулдашылган мамилелерге кандайча жетет?** Мисалы, учурда диндарлыктын жана дин аралашпагандыктын көптөгөн талаш-тартыш маселелери жана ал боюнча калктын айрым

бөлүгүнүн ар түрдүү принципалдуу позициялары бар. Бир тараптуу кызыкчылыкты жылдыруунун кандай гана аракети болбосун ишенимдүү өз ара мамилелердин кыйрашына алып келиши мүмкүн.

- Дүйнөдөгү Исламга байланыштуу жалпы тенденциялардын фонунда динге ишенгендин образы калк арасында жана УКОнун бул динди туткандарга карата терс маанайы көз көрүнөө эле күчөөдө. **Бул жаатта калк ИКАКтын образын кандайча элестетери, коомдук процесстерде аларга кандай кошумча ролдор ыйгарылары азырынча белгисиз.**
- Жалпы социалдык-экономикалык жана саясий толкундоолордун фонунда элдер жашоонун жаңы маани-маңыздарын жана түркүктөрүн издеп келишүүдө. Көптөр бул нерселерди диний уюмдардын күн санап өсүп келе жаткан лидерлеринин идеологияларынан табышууда, алардын таасири калк арасында, анын ичинде ИКАКта, өзгөчө күчкө ээ. **Чынында, дин аралашпагандык менен динчилдиктин ортосунда балансты колдоо боюнча мамлекеттик механизмдер бар, бирок алар эффективдүү эместигин моюнга алуу керек. Мындан улам ИКАК менен коомдун башка өкүлдөрүнүн ортосунда тең укуктуулукту, бирдей мамилелерди камсыз кылуу үчүн кандай альтернативаларды сунуш кылса, болот деген суроо ачык бойдон калууда.**

Корутунду

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын кыскача корутундулап жатып, төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

- ИКАК менен коомдун калган бөлүгүнүн ортосундагы айырмачылыктарда коомчулук жетиштүү эле сабырдуу мамиле жасап, ИКАКтын шаардын коомдук жашоосуна интеграцияланышына көмөк көрсөтүүгө аракет жасашат;
- эгерде ИКАК жөнүндө терс пикирлер бар болсо, бул - көп учурларда Исламдын жоболору жана ченемдери тууралуу жетиштүү маалыматтардын жана билимдин жоктугунун натыйжалары;
- басмырлоо учурларын танууга болбойт, өзгөчө, эгер анын көптөгөн формалары жүз берген болсо: ИКАКтын ой жүгүртүүлөрү, чектелүүлөрү улутуулук, жаш курак, эмгек майданы сыяктуу категориялар менен чырмалышкан кезде.
- коом ИКАКты обочолонтуу аракетин жасабайт, бирок күнүмдүк жашоодогу, жумуштагы жана башка коомдук жайлардагы өз ара мамиле түзүү ИКАК менен динди карманбаган жарандардын

ортосундагы белгилүү бир айырмачылыктардын айкындалуусунун себеби болуп калууда. Бул айырмачылыктар тараптардын өз ара мамиле түзүүдөгү кыйынчылыктарды жеңүү үчүн белгилүү бир аракеттерди жана механизмдерди иштеп чыгуу зарылчылыгын шарттайт;

- ИКАК басмырлоону жана аярлуулукту сезген конкреттүү жерлер жана жагдайлар бар экендигин белгилөө керек. Биринчи кезекте, бул иш берүүчү менен болгон эмгек мамилелерине тиешелүү;

- ИКАКка тиешелүү адатка айланган көз караштар жана стереотиптер алардын абалын стигматизациялайт. Бул көрүнүш жана адатка айланган бул көз караштар, стереотиптер өлкөдө ИКАКтын терс бейнесин түзбөшү керек. Ушул маселенин үстүнөн да ойлонуу зарыл.

Пайдаланылган адабияттын жана булактардын тизмеси

КРнын ЧУА жана эл аралык документтер:

- 1) Кыргыз Республикасынын Конституциясы, “Адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери” экинчи бөлүм;
- 2) Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт, БУУнун Башкы Ассамблеясынын резолюциясынын 26 - беренеси, 16.12.1966.
- 3) 4.08.2008, №184, «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1 - бер.;
- 4) 2.02.2017, №19, КРнын ЖК 4 - бер., жарым-жартылай 313 - бер.;
- 5) Адам укуктары боюнча комитет. Адам укуктары жөнүндө келишимдердин негизинде уюшулган органдар тарабынан кабыл алынган Жалпы тартиптин жана жалпы сунуштардын эскертүүлөр жыйнагындагы Эркектер менен аялдар укуктарынын теңдиги жөнүндө №28 жалпы тартиптеги эскертүү, UNDoc.HRI/GEN/1/Rev.6, 2003, 30-п.;
- 6) Расалык басмырлоону жоюу боюнча БУУнун комитети, расалык басмырлоо аспектилеринин гендердик проблематикасы менен жалпы байланышына тиешелүү №25 жалпы сунуштоолор, 56 - сессия, 2000 - ж., 1 - пункту.

Адабият

- 7) Hogg M. A. and Reid S. A. (2006.) Social Identity, Self-Categorization, and the Communication of Group Norms. *Communication Theory*, 16, 7–30;
- 8) Phinney, J.S. (1990) Ethnic identity in adolescents and adults: A review of research. *Psychological Bulletin*, 108, 499–514;
- 9) Бирдейликтин чектери: жамааттык монография / А. А. Бучек [ж.б.]; Е.А. Кормочинин жалпы редакциялыгында. Петропавловск-Камчатский: КамМУ басмасы, 2014, 187;
- 10) Droogsma, R.A. (2007). Redefining hijab: American Muslim women’s standpoints on veiling. *Journal of Applied Communication Research*, 35, 294–319;
- 11) Miguel S. Valles Martínez et al. (2017). *Multiple Discrimination and Immigration: Traces from Institutional, Academic and Populational Discourse*, *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 159: p.138;
- 12) Паола Учеллари, Көптүк басмырлоо: мыйзамдар реалдуулукту кандайча чагылдырышы мүмкүн, *The Equal Rights Review* журналы, № 1–7 (2008–2011), 11-12-бет;
- 13) Miguel S. Valles Martínez et al. 2017. *Multiple Discrimination and Immigration: Traces from Institutional, Academic and Populational Discourse*, *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 159: p.138;

Жаңылыктар порталы

- 14) Азаттык. «Кыргызстанда хижаб темасы эң жогорку деңгээлде талкууланууда». 2015. Жеткиликтүү: [<https://bit.ly/2Pw1Ne1>] (02.08.2019);

- 15) Cabar Asia. “Хижап – өзүңдү чектөө үчүн шылтоо эмес”. 2018. Жеткиликтүү: [<https://bit.ly/2EuaCUz>] (02.08.2019);
- 16) News Asia. “Кыргызстандын Билим берүү жана илим министрлиги окуу жайларда хижапты «диний атрибут» катары кийүү каралган эмес деп эсептешет”. 2018. Жеткиликтүү: [<https://bit.ly/2UFVAjr>] (02.08.2019);
- 17) VB. 2018. “Кыргызстанда жоолукчан кызды мектепке киргизбей жатат. Бул мыйзамдуубу?” Жеткиликтүү: [<https://bit.ly/2CaAPq>] (03.08.2019);
- 18) SAAN. “Элен Тибо: Борбордук Азиядагы хижабдар жана секуляризмдин ийгиликсиздиги”. [<https://bit.ly/2ZoifWM>]. Жеткиликтүү (24.08.2019);
- 19) Kloop.kg. “Хижап кийгич келеби – медреседе билим ал». Эмне үчүн кыргыз мектептер жоолуктарга каршы”. 2018. Жеткиликтүү: [<https://kloop.kg/blog/2018/11/26/hochesh-hidzhab-uchis-v-medrese-pochemu-kyrgyzskie-shkoly-protiv-platkov-i-pochemu-oni-ne-pravy>] (5.08.2019);
- 20) Слово Кыргызстана. «Хижап кийүү - өткөндү карай кетүү». 2016. Жеткиликтүү: [<https://bit.ly/2EjOETa>] (1.08.2019);
- 21) ЦППИ. «Ош облусунун аялдар коомдоштугунун проблемалары: көп аялдуулук жана никеге эрте туруудан баштап диний радикализмге чейин». 2017. [<https://bit.ly/2NA74ng>]. Жеткиликтүү: (22.08.2019)
- 22) CABAR Asia. «Жамал Фронтбек кызы: диндар аялдар өз укуктары үчүн күрөшүүсү керек». 2018. Жеткиликтүү: [<https://cabar.asia/ru/zhamal-frontbek-kyzy-religioznye-zhenshhiny-dolzheny-borotsya-za-svoi-prava>] (24.07.2019).

5. Ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсү

Изилдөөчүлөр: Асылбекова Айпери, Бакыт уулу Тынчтык

Жетекчи: Эсенаманова Нургүл

Аннотация

Бул отчет ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүн изилдөө боюнча талаа иштеринин жыйынтыктарына негизделип түзүлдү. Изилдөө ишинде социалдык өз ара мамиле түзүшүнө жана анын ар кандай дин ишенимин карманган жаштар арасындагы чыр-чатактарга таасир берүүсүнө анализ жүргүзүү аракети жасалды. Изилдөөдө ар кандай дин ишениминдеги жаштардын дүйнө таанымы, ошондой эле жергиликтүү органдардын чыр-чатактарды алдын алууга көмөк көрсөтүүдөгү ролу изилденди. Ошону менен катар эле өз ара мамиле түзүүдөгү негиз салуучу факторлор катары билим жана маалымат алуу маселелерин дагы изилдеп көрдүк. Иштин аягында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктары боюнча сунуштар берилди. Бул изилдөөнүн натыйжалары изилдөөчү маселени толук камтыбайт жана Кыргызстандагы International Alertтин көз караштарын жана саясатын билдирбейт. Изилдөөнүн жыйынтыктары бул багыттагы кийинки тереңдетилген изилдөөлөр үчүн негиз болуп бериши мүмкүн.

Диаграммалардын тизмеси:

- 1 - диаграмма. Респонденттердин диний мүнөздөмөсү.
- 2 - диаграмма. Титулдук улуттун диний таандыктыгы.
- 3 - диаграмма. Башка диндердин өкүлдөрүнүн мусулмандарга көз карашы.
- 4 - диаграмма. Башка дин өкүлдөрүнүн протестанттарга көз карашы.
- 5 - диаграмма. Православдардын башка дин өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзүүсү.
- 6 - диаграмма. Чыр-чатактык кырдаалдар.
- 7 - диаграмма. Чыр-чатактык кырдаалдардын аймактык мүнөздөмөсү.
- 8 - диаграмма. Протестанттар арасында диний маалымат булактары.
- 9 - диаграмма 1. Мусулмандар арасында диний маалымат булактары.
- 10 - диаграмма. Диний сабырдуулук.
- 11 - диаграмма. Диндарлыктын булактары.
- 12 - диаграмма. Дин лидерлеринин башка диндин өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзүүсүндөгү ролу.

Глоссарий

Ар кандай диний көз караштагы жаштардын өз ара мамиле түзүү тенденциясын аныктоо үчүн төмөнкүдөй негизги индикаторлор жана түшүнүктөр пайдаланылат: диний ишенимдер, прозелитизм, конфессия, сабырдуулук, социалдык өз ара мамиле түзүү, социалдык өз ара мамиле түзүүнүн түрлөрү, коомдук мамилелер, чыр-чатак (чыр-чатактык кырдаал);

Динге ишенүү – белгилүү бир конфессиядагы динге ишенген адамдын таандыктыгын чагылдырган иш-аракети, кылык-жоругу же көз карашы.¹³⁵

Прозелитизм (от греч. *proselutos* – жаңы динди кабыл алган, жаңы жана кызыл кандуу жактоочу, бир нерсенин тарапташы) – бул белгилүү бир конфессиянын жактоочуларынын өзүнүн динине башка дин ишениминдеги адамдарды киргизүү максатын койгон иш-аракети, алгач теңирчилерди бир кудайга ишендирүү аракети болгон.¹³⁶

Прозелитизм – башка дин окууларын туткандарга таңуулоо, же аларды өз динине киргизүүгө умтулуу.¹³⁷

Конфессия жана дин тутуу – салттуу табынуу тажрыйбасы бар кайсы бир динге таандык диний окуу.¹³⁸

Сабырдуулук – жарандык коомдун бардык индивиддеринин ар кандай болушун, ар кандай конфессиялардын, саясий, этникалык жана башка социалдык топтордун ортосундагы туруктуу гармонияны, ар кандай дүйнөлүк маданияттарды, цивилизацияларды жана элдерди урматтоону; өңү-түсү, тили, ынанымдары, каада-салттары жана ишенимдери боюнча айырмаланган элдерди түшүнүүгө жана кызматташууга даярдыгын камсыз кылуучу жарандык коомдун баалуулуктары жана социалдык ченемдери¹³⁹;

Социалдык өз ара мамиле түзүү – кызыкчылыктарды ишке ашырууда индивиддердин, социалдык топтордун, же бирдейликтердин бири-бирине өз ара таасир этүү процесси. Мында социалдык түзүлмөлөр өз ара кызыкчылыктардын түздөн-түз да, кыйыр да түрдө объектилери

¹³⁵ [Linda J. Skitka, Moral and religious convictions: Are they the same or different things? //https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6013213/28; \(Кирүү күнү: 28.03.2019, 20:08\)](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6013213/28)

¹³⁶ С.К. Кимпаев, С.К. Кимпаев, С.И. Измайлова, Исламдагы прозелитизм. Дагестан мамлекеттик университети; Ислам социологиясы. <https://cyberleninka.ru/article> (кирүү күнү: 04. 04.2019, 21.09) 6-бет.

¹³⁷ «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө» (2011-жылдын 15-июнундагы № 46, 2012-жылдын 7-декабрындагы № 196 КРнын Мыйзамынын редакциясында).

¹³⁸ «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө» (2011-жылдын 15-июнундагы № 46, 2012-жылдын 7-декабрындагы № 196 КРнын Мыйзамынын редакциясында).

¹³⁹ ЮНЕСКОнун сабырдуулук принциптери жөнүндө декларациясы.

болуп бериши мүмкүн. Биринчисинде бир жагынан индивиддердин, социалдык топтордун же түзүлмөлөрдүн сапаттары менен шартталса; экинчисинде өзүнүн муктаждыктарын ишке ашыруу каражаттары катары алардын ишинин натыйжаларынын мазмуну менен шартталат.¹⁴⁰

Социалдык өз ара аракеттенүүнүн түрлөрү

Социалдык өз ара аракеттенүүлөр ар кандай категориялар боюнча классификацияланышы мүмкүн. Мисалы, П.А.Сорокин аларды төмөнкүдөй кылып ажыратып чыккан:

- өз ара мамиле түзүү субъектилеринин саны боюнча: эки индивиддин; бир жана андан ашык; көп жана көптөгөн индивиддердин өз ара мамиле түзүүсү;
- узактыгы: кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү;
- мүнөзү: бир кырдуу жана көп кырдуу;
- уюштуруучулугу: уюшулган жана уюшулбаган;
- аң-сезимдүүлүгү: аң-сезимдүү жана баш-аламан;
- алмашуу «материясы»: интеллектуалдык (идеялык), сезимталдуу-эмоционалдуу жана кайраттуу.

Социалдык байланыштын бардык түрлөрү сыяктуу эле социалдык өз ара мамиле түзүү дагы түздөн-түз жана кыйыр түрдө болушу мүмкүн.

Биринчилер өз ара жеке баарлашууда пайда болсо, экинчилери адамдардын оор системага биргелешип катышуусунун натыйжасында пайда болот.¹⁴¹

Коомдук мамилелер элдердин ортосундагы социалдык жактан маанилүү татаал системаны элестетет. Алар мааниси боюнча өтө эле ар түрдүү, адамдардын жеке да, эл алдындагы да жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүнөн өтөт. Аларды жөнгө салуу өз ара мамилелер предметине негизделүү менен ар кандай укуктук ченемдер менен жүзөгө ашырылат.¹⁴²

Чыр-чатак – бул каршы туруу, эки же бир нече субъекттин карама-каршылыктары, алардын кызыкчылыктарынын, муктаждыктарынын, баалуулуктар системасынын же билимдеринин туура келбестиги менен шартталган кагылышуусу.¹⁴³

¹⁴⁰ О.А. Врублевская, илимий изилдөөлөрдөгү ««Социалдык өз ара аракеттенүү» түшүнүгүнүн маани-маңызы жөнүндө», <https://cyberleninka.ru/article> (кирүү күнү: 16.09.2019, 16:58) 4-бет.

¹⁴¹ О.А. Врублевская, илимий изилдөөлөрдөгү ««Социалдык өз ара аракеттенүү» түшүнүгүнүн маани-маңызы жөнүндө», <https://cyberleninka.ru/article> (кирүү күнү: 16.09.2019, 16:58) 6-бет.

¹⁴² Конституциялык укуктун жалпы мүнөздөмөсү, <https://studopedia.su> (кирүү күнү: 17.09.2019, 12.03) 2-бет.

¹⁴³ В.А. Боженко, ««Чыр-чатак» түшүнүгүн аныктоо», <https://cyberleninka.ru> (кирүү күнү: 16.09.2019, 17.45) 2-бет.

Киришүү

Кыргыз Республикасы – ар кандай динди тутунуп жашаган элдердин көп улуттуу өлкөсү. Бүгүнкү күндө Кыргызстандын аймагында ар кандай диний конфессиялары өкүм сүрүп келет. Бул тенденцияга Советтер Союзу урагандан соң мамлекеттин дин чөйрөсүндөгү либералдуу саясаты өбөлгө түзүп берди. Мамлекеттик-диний мамилелерде тоталитардык-атеисттик үлгүнү либералдык үлгүгө, коомдук-саясий жана социалдык-маданий чындыкка механикалык түрдө алмаштыруу болгонун, анын натыйжасында, чет өлкөлүк диний уюмдардын, негизинен, протестанттык жана исламдык багыттагы уюмдардын миссионердик иш-аракети активдешкенин, өлкөгө батыштан жана чыгыштан чыккан жаңы диний кыймылдардын кирип келгенин, ошондой эле Кыргызстандагы мурдагы салттуу диндерди кеңири жайылтуу үчүн шарттардын түзүлүшүн белгилей кетүү керек.

Диндин өнүгүшүнүн негизги көрсөткүчтөрүнүн бири болуп диний уюмдардын кескин өсүп кетиши саналат. Мисалы, эгерде СССРдин жоюлуусунан алдын, 1990 – жылы, республикада 39 мечит жана бир нече христиан дин объектилери болгон болсо, азыркы учурда Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясына расмий түрдө 2 989 диний уюму, анын ичинде 2 595и исламий жана 380ни христиандык диний уюму, бирөөсү буддисттик жана дагы бирөөсү еврей жамаатына таандык, 12си бахаи жамаатына таандык диний уюмдары катталган.¹⁴⁴

Изилдөөнүн актуалдуулугу Кыргызстан коомунда ар кандай дин ишениминин өкүлдөрү биргелешип гармониялуу өкүм сүрүшүнө көмөк көрсөтүүгө тийиштиги, жана ал диний көп түрдүүлүктүн калыптанып калгандыгы менен шартталат.

Акыркы жылдарда динди карманган адамдардын саны туруктуу өсүп жаткандыгын тажрыйба өзү көрсөтүп келет. Диний практика өзгөчө жаштар арасында актуалдашууда, ошол эле учурда улгайган курактагы адамдар анчалык динге берилген эмес. Бул өтө атеисттик, динге каршы үгүттөө менен мүнөздөлгөн Советтер Союзунун тарбиясы менен жарым-жартылай түшүндүрүлүшү мүмкүн.¹⁴⁵

Ошону менен бирге биз башка диний ишенимди карманган башка конфессиялардын өкүлдөрүнө карата жаштар арасындагы кастыктын өсүп жаткандыгын да байкап жатабыз.

ЖМКларда вандализмдин ар кандай фактылары көп жарыяланып, жаштардын ортосундагы

¹⁴⁴А.Б. Элебаева. Кыргыз Республикасындагы дин менен мамлекеттин өз ара мамилелери. – Бишкек: КОСУ Жарчысы. 2017. 17-том. № 2, 206-б., <https://www.krsu.edu.kg/> (кайрылуу күнү: 04.04.2019, 15.35).

¹⁴⁵Е.Насридинов, З.Урманбетова, К.Мурзахалилов, М.Мырзабаев, «Кыргызстан жаштарынын радикалдашуусунун жагымдуу жана жагымсыз факторлору», Бишкек: Ислам таануу илимий-изилдөө институту. Бишкек, 2017. 15-бет.

диний ынанымдарды басмырлоонун негизинде пайда болгон зордук-зомбулук дагы байкалууда. Мисал үчүн, 2018 – жылдын 16 – октябрында Кыргызстандын Ысык-Көл облусунун Тамчы айылында 25 жаштагы жигит мас абалындагы үч тургун тарабынан сабалгандыгы катталган. Жергиликтүү тургундар анын күндүзү христиан ырларын ырдап жатканын угуп калып, ошол үчүн сабашкан. Алар андан динден баш тартуусун талап кылышкан. Ал, Иисус Христостон баш тартууга макул болбой койгондон кийин сабалган.¹⁴⁶ Бул окуя жаштардын белгилүү бир бөлүгү башка дин ишениминин өкүлдөрүн кабыл албаганын айгинелейт.

Ар кандай дин ишениминин өкүлдөрүнүн өз ара терс мамилелерин көрсөткөн башка окуя 2016 – жылдын октябрында болуп өткөн. Жалал-Абад облусунун Ала-Бука районунун Сары-Талаа айылынын тургундары жана жергиликтүү имамдар алардын айылдашы маркум Каныгүл Сатыбалдиева христиан-баптисттик ишенимин карманганы үчүн анын сөөгүн жергиликтүү көрүстөнгө коюуга туугандарына уруксат бербей коюшкан. Бул жаңжалдан кийин аны коңшу Өрүктү деген айылга коюшат, бирок ал жердин да жергиликтүү тургундары каршы чыгат. Экинчи жолу сөөктү ошол эле райондогу православ дининдегилердин көрүстөнүнө коюуну чечишет, бирок ал жерден да аялдын сөөгүнө жай табылбайт. Аны кайрадан көмүшөт, бирок бул сапар көрүстөнгө эмес, эки тоонун ортосундагы айылдардын бирине кетчү жолдун боюна коюшат.

2017 – жылдын январында райондук сот аялдын сөөгүн казып алууга катышкан 5 жаш балага карата чечим чыгарат. Аларды бир жылдык шарттуу мөөнөтү менен үч жылга эркинен ажыратууга өкүм чыгарылат. Бирок маркум аялдын үй-бүлөсү кодулоого түрткөндөр жазаланган жок деп эсептешет. Алар сөөктү эксгумациялоого көрсөтмө берген райондун акимин, айыл өкмөтүнүн башчысын жана имамдарды дагы жоопкерчиликке тартууну каалашат.¹⁴⁷

Ошентип, жогоруда келтирилген мисалдардан ар кандай диний конфессиялардын өз ара терс аракеттенүү тенденциясы жана жаштарды чыр-чатакка катышуусу бар экендиги жана аларды өнүккөн деп жыйынтык чыгарууга болот. Ар кандай диний көз караштагы жаштардын өз ара оң мамиле түзүү тажрыйбасы жок. Бүгүнкү күндө өлкөдөгү ар кандай дин ишениминдеги жаштардын өз ара мамиле түзүүсү боюнча проблемалар жетиштүү изилдене элек. Бирок жаштар жана диний

¹⁴⁶Бермет Уланова, «Прозелит-кыргыздардын тагдыры: уруп-согулгандар, үч жолудан кайрадан көмүлүп чыккандар»; <https://reporting.cabar.asia/ru/sudba-kyrgyzov-prozelitov-izbitye-perezahoronennye-trizhdy/> 23.10.2018. (кирүү күнү: 04.04.2019, 17.21)

¹⁴⁷Бермет Уланова, «Прозелит-кыргыздардын тагдыры: уруп-согулгандар, үч жолудан кайрадан көмүлүп чыккандар»; <https://reporting.cabar.asia/ru/sudba-kyrgyzov-prozelitov-izbitye-perezahoronennye-trizhdy/> 23.10.2018. (кирүү күнү: 04.04.2019, 17.21)

ынанимдар маселесин жарым-жартылай козгоп өткөн изилдөөлөр да бар. Мисалы, Сейферуорлд өкмөттүк эмес уюмунун «Дин – тынчтыкка көмөктөшүүнүн, же болбосо келише албастыктын пайда болуу фактору» деген изилдөөсү. Бул изилдөөлөрдүн натыйжалары жаштар арасында дин ар дайым бириктирүүчү күч катары аракеттенет деген гипотезаны талдоого алып, бул көз караштардын полярдүүлүгүн далилдеди. Чындыгында, изилдөөчүлөр маектешкен жаштардын дээрлик көпчүлүгү башка дин ишениминдеги адамдарга карата күн мурунтан ойлонулган жана чыдамсыз көз карашты карманышат.¹⁴⁸

Улуттук мыйзамдар дин тутуу эркиндигин кепилдеп берет жана бул ченемдин коомдо ишке ашырылышына анализ жүргүзөт. Мисалга, «Кыргызстандагы дин жана ишенимдер эркиндиги», “Конфессиялар аралык макулдашууга жана укук үстөмдүгүн камсыз кылууга көмөк көрсөтүү» деген макалалардын тематикалык жыйнагында Кыргызстандагы дин жана ишенимдер эркиндигин камсыз кылуунун актуалдуу маселелери каралат. Тактап айтсак, дин чөйрөсүн козгоп өткөн адам укуктары жана эркиндиктери жөнүндөгү макалалар жыйнагында динге ишенген адамдын универсалдуу укуктарга жана эркиндиктерге ээ болуусу жана бул укуктардын универсалдуулугу кеңири берилген. Мисалы, ой жүгүртүү, уят-сыйыт жана дин эркиндиги ар бир адамга өзү жалгыз же башкалар менен бирге жүзөгө ашырыла турган динге же ишенимдерге ээ болуу, тандоо жана кабыл алуу эркиндигин берет. Дин ишенимин жайылтуу (миссионердик иш-аракет же прозелитизм) маалымат издөө, алуу, сактоо эркиндигине негизделген. Таат-ибадат кылууда ар ким ой-пикирин билдирүү жана тынчтык жыйынын куруу эркиндигинен пайдаланат. Макалада диний көп түрдүүлүктүн жана ар кандай диний конфессиялардын бирге тынчтыкта жашоосунун укуктук кепилдиктери баяндалат.¹⁴⁹

Ошону менен бирге мамлекет тарабынан конфессиялар аралык мамилелерди ыңгайлаштыруу үчүн зарыл чаралар көрүлүүдө. Тактап айтканда, улуттук биримдикти жана диний саясатты бекемдөө боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Эксперттик кеңеш иштейт. Бул Кеңеш Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу консультативдик-кеңешүүчү орган болуп саналып, ал этникалар аралык өнүгүүнү жана улуттук биримдик жана динди

¹⁴⁸«Дин – тынчтыкка көмөктөшүү же келише албастыктын пайда болуу фактору» Сейферуорлд.//www.saferworld.org.uk. (кирүү күнү: 04.05.2019, 11.25)

¹⁴⁹Кыргызстандагы дин жана ишенимдер эркиндиги. Конфессиялар аралык макулдашууга жана укук үстөмдүгүн камсыз кылууга көмөк көрсөтүү /Д.Кабактын редакциясында. – Бишкек: 2015. – 84-бет./ www.osce.org (кирүү күнү: 05.04.2019, 12.02)

бекемдөө чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу боюнча ишке эксперттик коомдоштукту тартуу максатында уюштурулган.

Мыйзам чыгаруу негиздерин алып карасак Кыргыз Республикасынын Конституциясында ар бир жарандын диний жана башка ишенимдерди эркин тандоо жана ага ээ болуу, жеке же башкалар менен бирге каалаган динди тутуу, же тутпоо укугун чагылдырган дин тутуу эркиндиги көрсөтүлөт. Ошону менен бирге Кыргыз Республикасынын 2008 – жылдын 31 – декабрындагы «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө» мыйзамы Кыргыз Республикасынын жарандарынын динге жана диний, же болбосо атеисттик ынанымдарына карабастан, жарандык, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий турмуштун бардык тармактарында мыйзам алдында теңдигин жөнгө салат жана кепилдик кылат.

Мындан тышкары 2014 – 2020 – жылдарга карата Кыргыз Республикасынын диний тармактагы мамлекеттик саясатынын концепциясы кабыл алынган. Диний тармактагы мамлекеттик саясаттын максаты – жарандардын жана мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуу, конфессиялар ортосундагы ынтымакты жана диний сабырдуулукту бекемдөө, диний радикализмге жана экстремизмге каршы күрөшүү боюнча диний жана коомдук институттардын ишин адам укуктарынын жана дин тутуу эркиндигинин принциптеринин негизинде натыйжалуу мамлекеттик деңгээлде жөнгө салуу аркылуу мамлекеттин дин аралашпаган мүнөзүнө негизделген мамлекеттик-конфессиялык кызматташтыгынын оптималдуу үлгүсүн түзүү.

Конфессиялар ортосундагы өз ара мамилелерди бекемдөө боюнча акыркы окуялардын бири болуп 2018 – жылдын 5 – декабрында болуп өткөн «Кыргызстандагы конфессиялар аралык пикир алышуу» конференциясы эсептелет. Конференция учурунда 17 диний уюмдун өкүлдөрү кирген Конфессиялар аралык кеңештин жумушчу тобунун иш-аракети талкууланган. Бардык чакырылган тараптар конфессиялар аралык кеңешти түзүүнү жактап чыгышты. Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешовдун пикиринде «динге ишенген кыргызстандыктардын көпчүлүгү башка конфессиялар жөнүндө эч нерсе билбегендиги, бул нерсе аларды чочутуп, мамилелер ортосунда кошумча тоскоолдук жаратуу ыктымалдыгынан конфессиялар аралык кеңешти түзүү зарылдыгы чыгууда»... Кеңешти түзүүнү андан-ары улантуу жана жеткире иштеп чыгуу

конференциянын логикалык аягы болду. Кеңештин максаты болуп конфессиялар аралык пикир алышууну калыптандыруу жана диний сабырдуулукту күчөтүү болуп эсептелет.¹⁵⁰

Ошентип дин жана конфессиялар аралык мамилелер чөйрөсүндөгү мыйзамдар бардык диний конфессиялар чогуу бирдей жашаш үчүн жагымдуу шарттарды түзүп берет. Эксперттик жана конфессиялар аралык кеңештерди түзүү жана алардын болушу конфессиялар аралык пайда болуучу көйгөйлөрдү жөнгө салуу үчүн мамлекеттик деңгээлдеги аянтча болуп эсептелет.

Бул изилдөөнүн зарылчылыгы жана актуалдуулугу ар кандай диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамилелерине анализ жүргүзүүгө багытталат, ал конфессиялардын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн сапаттуу көрсөткүчтөрүн табууга, жүз берген проблемалардын себептерин аныктоого жана алардын жеке көз караштарын аңдап-билүүгө жардам берет.

---

¹⁵⁰Кыргызстанда конфессиялар аралык кеңеш түзүлөт.

https://kaktus.media/doc/383484_v_kyrgyzstane_sformiryut_mejkonfessionalnyy_sovet.html. (кирүү күнү: 05.04.2019, 13,40)

Биринчи бөлүм. Изилдөө усулдары

Дин чөйрөсүндөгү улуттук мыйзамдар адам укуктары жана эркиндиктери жөнүндө эл аралык конвенциянын стандарттарына жана келишимдерине ылайык келет. Ушуга байланыштуу бул изилдөөнүн концепциясы жана усулдары колдонулуп жаткан мыйзамдарга жана Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаттын концепциясына негизделген.

Бул изилдөөнүн алкагында жаштардын конфессиялар аралык өз ара мамиле түзүүсү анализделип чыккан.

Кыргыз Республикасындагы ар кандай диний ынанымдардагы жаштардын өз ара аракеттенүүлөрүнүн негизги тенденцияларын табуу изилдөөнүн максаты болуп саналат.

Изилдөөнүн милдеттери:

- ар кандай диний көз караштагы жаштардын социалдык өз ара мамиле түзүүсү кандай турмуш-тиричилик шарттарда, факторлордо жана эмне себептен болорун изилдөө;

- социалдашуунун жеке жана топтук стратегиясына социалдык өз ара аракеттин тийгизген таасирин аныктоо;

- мүмкүн болуучу кыйынчылыктарды жана өз ара аракеттенүүнү жакшыртуу, түшүнбөстүктөрдү жок кылуу ыкмаларын анализдеп чыгуу;

- ар кандай диний ынанымдардагы жаштарды кандайдыр бир аракеттерди жасоого түрткү берген, же андан четтеткен кайсы ынанымдар жана түшүнүктөр экенин аныктоо.

Кабинеттик изилдөөлөрдүн натыйжасында төмөнкүдөй маселелер изилденди:

1. Ар түрдүү диний ынанымдардагы жаштардын ортосунда социалдык өз ара мамиле түзүүнүн кандай түрлөрү бар?
2. Ар түрдүү диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүнүн мүнөзү (терс жана оң) кандай?
3. Ар түрдүү диний ынанымдардагы жаштар коомдук мамилелердин кандай чөйрөлөрүндө өз ара мамиле түзүшөт?
4. Мамлекеттик органдар жана өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан өткөрүлүүчү ар түрдүү диний ынанымдардагы жаштар арасында өз ара мамиле түзүү аянтчасын түзүү боюнча иш-чаралар канчалык эффективдүү?
5. Ар түрдүү диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсү жөнүндөгү түшүнүктөрү кандай?

Изилдөөнүн негизги гипотезалары:

1. Ар түрдүү диний ынанымдардагы жаштардын социалдык өз ара мамиле түзүүсүнүн жоктугу коомдогу чыр-чатактарга алып келет. Белгилүү бир конфессиянын өкүлдөрүнүн башка диндерге карата сабырдуулук жөнүндө маалыматынын жана билимдеринин жоктугу чыр-чатактык кырдаалдарга алып келет.
2. Кыргыз коомчулугунда диний бирдейлик этникалык таандыктык аркылуу кабыл алынат, бул өз ара мамиле түзүүдө терс түшүнүктөрдү жана чыр-чатактарды жаратат.

Изилдөө усулдары

Изилдөө иштин максаттарын аныктоого багытталган бир нече ырааттуу кадамдардан түзүлгөн. Андыктан ар бир усул кийинки этапка карата даярдык жана ага негиз болуп берет.

Төмөнкүдөй төрт негизги усул/этап сунушталат:

1. Мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнөн, диний лидерлерден жана жаштардан алынган тереңдетилген интервью;
2. Эксперттик сурамжылоо;
3. Фокус-топ менен талкуулоо;
4. Кейс-стади.

Изилдөөнүн географиялык аймагы

Изилдөө төмөнкүдөй шаарларда жүргүзүлдү:

1. Бишкек;
2. Ош;
3. Жалал-Абад;
4. Баткен;
5. Талас;
6. Нарын;
7. Каракол.

Изилдөөнү камтууга Кыргызстандын бардык 7 административдик шаары киргизилген. Көптөгөн диний конфессиялар так эле административдик шаарларда жайгашып, бул изилдөөнү жүргүзүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү жана шарттарды түзүп берди.

Жаштардан, жергиликтүү бийлик органдарынан алынган тереңдетилген интервью.

Тереңдетилген интервьюнун негизги милдети ар кандай диний көз караштардагы жаштардын социалдык өз ара мамиле түзүүсүнүн мүнөзүн жана түрлөрүн аныктоодо камтылган. Бул социалдык өз ара мамиле түзүүнүн көрсөткүчтөрүнө баа берүү үчүн суроолору бар жарым-жартылай түзүмдөштүрүлгөн интервью болгон.

Респонденттер «кар бүртүгү» ыкмасынын жардамы менен тартылып келген. Эксперттерден интервью Бишкек жана Ош шаарларында алынган. Шаарлар боюнча интервью төмөнкүдөй таблицкага ылайык пландаштырылган:

1 - таблица. Интервьюнун аймактар боюнча берилиши

Локация	Мамлекеттик органдар	Дин лидерлери менен интервью	Диний уюмдардын өкүлдөрү (жаштар) менен интервью	Экспеттер менен интервью	Бардыгы
Бишкек ш.	3	3	4	2	12
Ош ш.	3	3	4	2	12
Баткен ш.	3	3	4	-	10
Жалал-Абад ш.	3	3	4	-	10
Нарын ш.	3	3	4	-	10
Каракол ш.	3	3	4	-	10
Талас ш.	3	3	4	-	10
Бардыгы	21	21	28	4	74

Тереңдетилген интервьюнун катышуучуларынын жалпы саны 74 респондентти түздү:

- 1) 28 интервью ар кандай диний конфессиялардын өкүлү болгон жаштардан (ар бир административдик шаар боюнча 4 респонденттен);
- 2) 21 интервью мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнөн (ар бир административдик шаар боюнча 3 респонденттен):
  - А) Айыл өкмөттөрүнүн өкүлдөрүнөн;
  - В) Жергиликтүү укук коргоо органдарынын өкүлдөрүнөн;
  - С) Жаштар иштери боюнча мамлекеттик органдардан;
- 3) 21 интервью диний лидерлерден.
  - А) Мечиттердин имам-хатибдери жана пасторлор же чиркөө епископторунан;

3) 4 интервью эксперттерден: дин жана коопсуздук жаатындагы окумуштуулар, изилдөөчүлөр жана адистерден алынган (2 – Бишкек ш. жана 2 – Ош ш.).

Респонденттерге алар ээн-эркин айтып берүүлөрү үчүн анонимдүүлүк, купуялуулук жана коопсуз айлана-чөйрө кепилдик кылынат. Интервьюнун жүрүшүндө эске салынган адамдарга же жерлерге шилтемелер жарыяланбайт.

ФТТдагы пикир алышуу

Фокус-топтук талкуудагы (ФТТ) пикир алышуулар жалпы максаты менен жеке тереңдетилген интервьюлардын жалпы максаты окшош. Ошондой болсо да, ФТТнын алкагында ар кандай диний ынанымдардагы жаштардын өз ара Мамилелешүү проблемалары, өзгөчө көңүлдү жеке тажрыйбага эмес, топтук динамикага, ченемдерге жана практикаларга буруп, жамааттардын көз карашы көбүрөөк изилденген. ФТТ ар кандай диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүндө эмнени кабыл алса, болот, эмнени болбойт дегенге байкоо жүргүзүүгө жардам берди.

Ошентип, ФТТ жаштардын өз ара аракеттенүүсүнүн социалдык жана жамааттык аспектилерин түшүндүрүү мүмкүнчүлүгүн берди.

7 фокус-топтук талкуу (ФТТ) жүргүзүү пландалган. Ар бир административдик шаарда бирден ФТТ. Ар бир фокус-топ 7 - 8 адамдан тургандыктан катышуучулардын жалпы саны 46 - 48 адамдын ортосунда вариацияланышы мүмкүн. Топтун курамы конструктивдүү пикир алмашууну түзүү максатында жетиштүү деңгээлде ар түрдүү болгон. Бирок сезимтал диний маселелерге тиешелүү чыр-чатактардан качуу үчүн, өтө эле карама-каршылыктуу түзүлгөн эмес.

Фокус-топтук талкуунун катышуучулары ар кандай диний ынанымдардагы жаштар болгон, айрым локацияларда мамлекеттик органдардын жана диний уюмдардын өкүлдөрү катышкан.

Бардык ФТТлар диктофонго жаздырып алынып, андан кийин сапаттуу маалыматтарды анализдөө үчүн программалык камсыздоону колдонуу менен анализ жүргүзүү үчүн транскрипцияланган.

Кейс-стади

Изилдөөнүн алкагында өз ара мамиле түзүүнүн ар кандай сценарийлерин жана алардын «оң» жана «терс» кесепеттерин сүрөттөгөн алтыдан баштап онго чейинки кейс-стадилерди даярдоо болжолдонгон. Кейс-стади бир жаш адамдын (же жаштардын тобу) башка диний ынанымдардын өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзгөндүгү жана андан кийин алардын жашоосу кандайча өнүккөндүгү тууралуу баяндаманы билдирет. Биз топтук талкууларды өткөрүүдө жана тереңдетилген интервьюларды алууда конкреттүү учурларды изилдөө үчүн респонденттерди табууну пландаганбыз. Ар кандай диний ынанымдагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүнө алып келүүчү ар кандай үй-бүлөлүк, коомдук драмалар, ар кандай негизги проблемалар жана позитивдүү мисалдары бар, мүмкүн болгон сценарийлерди иллюстрациялаган баяндамаларды алуу биз үчүн маанилүү эле. Кейстер өз ара мамиле түзүү процессинде конкреттүү шарттардын, үй-бүлөлүк шарттардын жан ар кандай катышуучулардын (диний лидерлердин, ата-энелердин, мугалимдердин, укук коргоо органдарынын, достордун ж.б.) ролун иллюстрациялоого жардам берди.

Кейстер ар кандай диний ынанымдардагы жаштардын белгилүү бир мамиле түзүүсүнүн мисалдары катары берилген. Биздин кейстерде белгилүү бир өз ара мамиле түзүү болуп өткөн чөйрө түшүнүктүү болуш үчүн анын баштапкы тарыхы сүрөттөлүп берилет. Биздин оюбузча, өз ара мамиле түзүүнүн хронологиясын, динамикасын оң жана терс мүнөздөмөлөргө өзгөчө басым жасоо менен изилдөө зарыл эле. Акырында практикалык кейстер ар кандай диний ынанымдагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүн жакшыртууга кызыкдар жактар үчүн негизги жыйынтыктарды жана сунуштарды камтыйт.

Эксперттик сурамжылоо

Изилдөөдө факт жүзүндө 49 адам сурамжыланган. Сурамжылангандардын дээрлик көпчүлүгүн кыргыздар түзгөн. Сурамжыланган респонденттердин арасында орустар, өзбектер, азербайжан, немец, татар жана поляк бар. 49 респонденттин ичинен 24тү ар кандай диний конфессиялардын диний лидерлери болуп эсептелип, 25ин жаштар түзгөн.

2 - таблица. Катышуучулардын улуттук мүнөздөмөсү

Улуту	Саны
Кыргыз	35
Орус	8

Өзбек	2
Азербайжан	1
Немец	1
Татар	1
Поляк	1
Жалпы саны	49

Сурамжыланган респонденттердин арасынан 35и – кыргыз улутунун өкүлдөрү. Алардын 20сы – протестантизмдин жактоочулары, 14ү – ислам дининин жактоочулары жана бир адам – Бахаи дининин жактоочусу.

Ошондой эле интервью ДИМКнын өкүлүнөн, укук коргоо органдарынын 6 өкүлүнөн, ар кандай мамлекеттик түзүмдөрдүн 4 өкүлүнөн жана Бишкек менен Ош шаарларынын 4 эксперттен алынган.

3 - таблица. Эксперттердин аймактар боюнча өкүлдөрү

Облустар	ДИМК	Укук коргоо органдары	Ар кандай мамлекеттик органдардын өкүлдөрү	Эксперттер
Бишкек	1	1	Жаштар иштери жана дене тарбия боюнча мамлекеттик агенттик (1)	2
Талас	1	1	-	-
Нарын		1	1	-
Каракол	1	2	-	-
Баткен			Жаштар иштери жана дене тарбия боюнча мамлекеттик агенттик (1)	-
Ош	1	-	-	2
Жалал-Абад	1	1	Мэриядагы социалдык бөлүм (1)	-

Баары:	5	6	4	4
--------	---	---	---	---

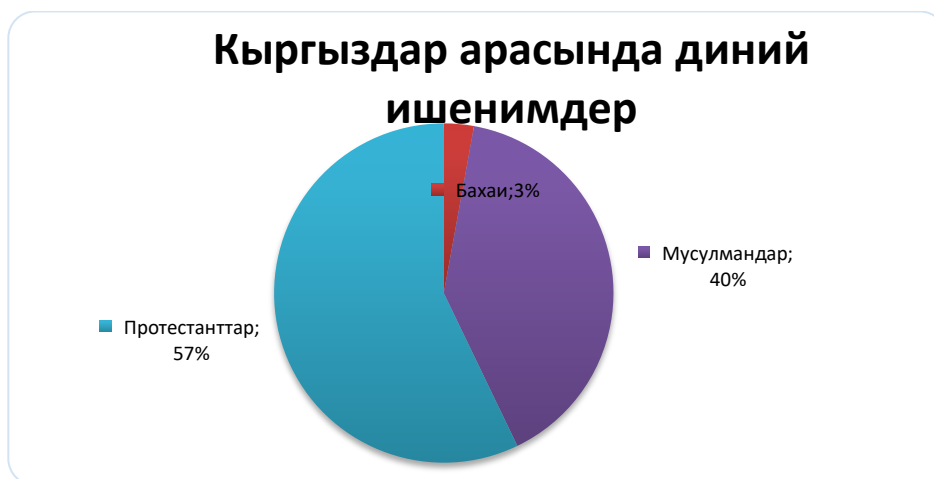
Сурамжыланган респонденттердин көпчүлүк бөлүгүн (51%ын) протестанттар түзөт, алар өздөрүн протестант-евангелисттерге жана протестанттарга кошот. Мындан ары протестантизмдин ар бир агымын өзүнчө көрсөтө бербей, бардык статистикалык маалыматтарды, диаграммаларды анализдөө жана түшүнүү ыңгайы үчүн протестанттар деп жалпыланып берилет.

1 - диаграмма. Респонденттердин диний мүнөздөмөсү

Төмөндө кыргыздардын динге ишенүүсүнүн пайыздык катнашын көрүүгө болот.

2 - диаграмма. Титулдук улуттун диний таандыктыгы.

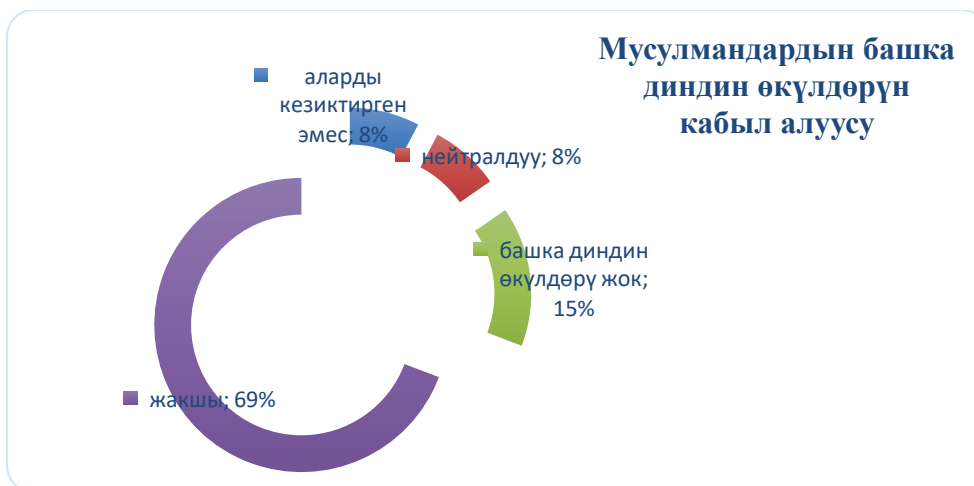
Изилдөө темасы сезимтал болуп саналгандыктан, жер-жерлерде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, күч органдары, Мусулмандардын диний башкармалыгы, ар кандай диний конфессиялардын өкүлдөрү, ошондой эле изилдөөнүн максаттуу аудиториясын камсыз кылып бере алган жергиликтүү жаштар уюмдары негизги өнөктөштөрдөн болуп беришти.

2 - бөлүм. Ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүндөгү негизги тенденциялар

2.1. Түшүнүүлөр, мамилелер жана өз ара кызматташуулар

«Башка диндердин өкүлдөрү менен кандайча өз ара мамиле түзөсүз?» деген суроого жалпы эле сурамжыланган мусулмандардын башка диндердин өкүлдөрүнө карата мамилеси бардык облустар боюнча «оң». Жооптор төмөнкүдөй болуп бөлүндү: «жакшы» деп мусулмандардын 69%ы жооп берди, калган 23% мусулман кезиктирбегендиги жана респонденттер (мусулмандар) жашаган аймакта башка диндин өкүлдөрү жок экендиги тууралуу жооп беришкен, өзгөчө мындай жооптор моноэтникалык локацияларда көп кездешкен. Калган 8% мусулман башка диний ынанымдардын өкүлдөрүнө нейтралдуу мамиле жасашары тууралуу жооп беришти.

3 - диаграмма. Башка диндердин өкүлдөрүнүн мусулмандарды кабыл алуусу.

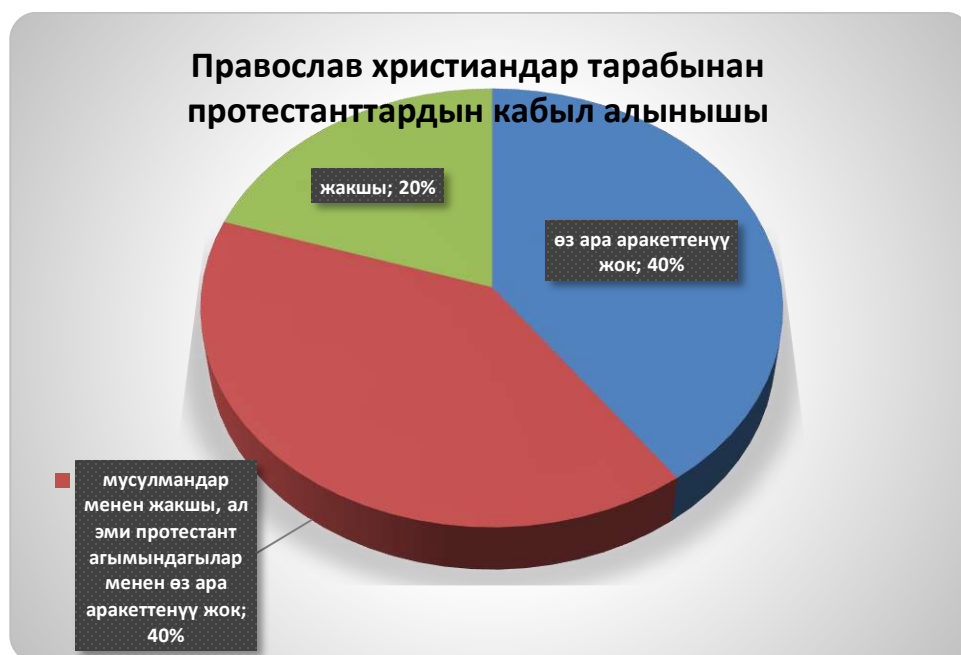
Башка диндин өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзүү жөнүндөгү суроого 70%дан ашуун протестант «жакшы» деген канааттандырарлык жоопту беришти. Калган 25% респондент өз ара мамиле түзүү түшүнүгү чектелүү: алар дин жана диний ынанымдар жөнүндөгү теманы козгобосо өз ара жакшы мамиледе болушат.

4 - диаграмма. Башка дин өкүлдөрүнүн протестанттарды кабыл алуусу.

Талаа иштерин жүргүзүүдө православтар тарабынан протестанттар терс кабыл алынары аныкталган. Көпчүлүк православ христиандарынын 80%ы «терс» мамиле жасашарын айтышты, башкача айтканда, өз ара мамиле түзүүнү каалашпайт, айрымдары мусулмандарга «жакшы» мамиле жасашарын, ал эми протестанттар менен «эч кандай өз ара мамиле түзүү жок» деп тактап беришти. Сурамжыланган православ христиандарынын 20%ы протестанттарга «жакшы» мамиле жасай тургандыгын айтышты.

5 - диаграмма. Православтардын башка дин өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзүүсү.

Бул маалыматтар чоң кызыгууну жаратат, себеби кыргыз коомчулугунда христиан дининин өкүлдөрү бир тектүү, бирдиктүү жамаат катары кабыл алынат жана православ христиандары протестанттык багыттагы христиандарга жакшы мамиледе деген пикир бар. Бирок православ христиандарынын диний лидерлери протестанттарды өзүнүн дининин өкүлү катары тааныбай, аларды сектант катары кабыл алышат. Изилдөөбүздө респондент катары жекшемби күнү кызмат кылган, диний лидерлерден билим алган дин кызматчылары жана православ өкүлдөрү чыгышты.

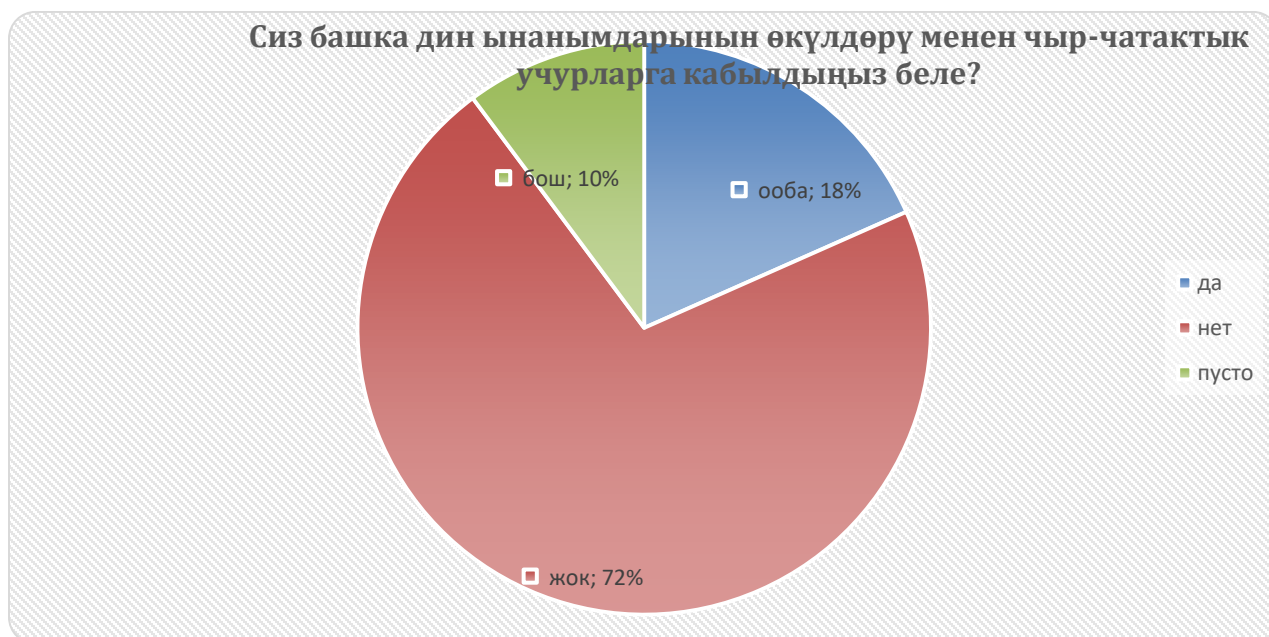
Православ христиандарынын диний лидерлеринин биринин эң таамай айтылган жообун төмөндө келтиребиз: «христиандык конфессиялар... биз алар менен өз ара мамиле түзбөйбүз, себеби алар....» (№6 интервью, Баткен, Кызыл-Кыя ш.).

«Мусулмандар менен өз ара жакшы мамиледебиз, секталар менен, б.а., христиандык конфессиялар менен - алар православ эмес, алар секта деп аталат, биз алар менен өз ара кызматташпайбыз» (№3 интервью, Ош ш.).

Православ христиандарынын башка диний лидеринин жообу: «Өз ара мамиле түзүү турмуш-тиричиликте деңгээлде да, диний деңгээлде да болгон эмес, болбойт дагы» (№4 интервью, Ысык-Көл, Каракол ш.).

Башка диндердин өкүлдөрү менен болгон чыр-чатактык учурлар жөнүндөгү суроого төмөнкүдөй жыйынтыктар алынды (№6 диаграмма). Мисалы, сурамжылангандардын 72%ы чыр-чатактык жагдайларга туш келбегендигин, ал эми 18%ы басмырлоодон тартып каза болгон адамды жерге көмүүгө уруксат бербей, коркутууларга чейин ар кандай мүнөздөгү чыр-чатактарга дуушар болушкандыгын белгилешти. Калган 10%ы бул суроого жооп беришкен жок. «Ооба» деп жооп берген респонденттер протестанттын өкүлдөрү болуп эсептелет.

6 - диаграмма. Чыр-чатактык кырдаалдардын болушу.

«Жок» деп жооп берген респонденттер бардык диндин өкүлдөрү болуп эсептелет. Ислам, православ христиандары жана иудаизм сыяктуу салттуу диндердин өкүлдөрүнүн ортосунда чыр-чатактар жок. Бул жерде протестанттын өкүлдөрү да бар.

Бүт шаарлардагы чыр-чатактардын табияты бирдей эле. Нарын, Жалал-Абад жана Каракол шаарларынын кадимки жашоосунда чыр-чатактар жаңы динди кабыл ала баштаганда болуп турган. Туугандары респонденттерди кабыл алышпай, өгөйлөшкөн, бирок убакыттын өтүшү менен көнүп, мамилелерин оңдой баштаган. Чыр-чатактар көбүнчө жергиликтүү тургундар жана жергиликтүү имамдар менен ошол диндин жактоочуларын көмүүдө пайда болот.

Интервью алуунун жүрүшүндө айрым респонденттер төмөнкү фактыларды ырастап беришти:

«Р: 2002 – жылы бизге бир аксакал келди, ал рак менен ооруп, кийин сакайып кеткен. Ал өзүнүн айылына барганда ал жердегилер аксакалдын өзүнүн динине кыянаттык кылгандыгы тууралуу айта башташат, ошонун таасиринен улам ал иче баштайт. Акыры ошентип жүрүп ал киши өлгөндөн кийин аны көмүүгө жай бербей койгондуктан, мен барып жай издеп баштагам, ортодо уруш чыгып, акыры барып коюп келдик» (№10 интервью, Жалал-Абад ш.).

Интервьюдан келтирилген бул үзүндү чыр-чатактар процесси кандайча жүрүп жаткандыгын ачык эле көрсөтөт:

Респондент: - Көбүнчө бизде эч кандай чыр-чатактар жок. Чыр-чатактар сөөктү жерге берүүдө башталат. Малик байкенин (аты өзгөртүлдү) баласы өлгөндө аны бир айылга коёлу дегенбиз, бирок бизге уруксат бербей коюшту. Ал жерде биздин мыйзамдуу жерибиз боло турган, бул участок үчүн акчабызды да берип койгонбуз. Бардыгы мамлекеттик каттоодо жол-жоболоштурулган, мыйзамдын бардыгы сакталып, көмүү үчүн өзүнчө жерибиз болгон. Биз жергиликтүү депутаттарга да кирип чыкканбыз. Бирок баары бир бизге уруксат бербей коюшту. Биз болбой эле көрүстөндү казып киргенибизде, айылдын эли келип, бизге уруксат бербей коюшту. Биз облустун администрациясына (кызмат орду өзгөртүлдү) бардык, бирок алар кайра бизди күнөөлөп салышты. Силер буга өзүңөр күнөөлүсүңөр дешти. Ошентип биздин мыйзамдуу жерибизди тартып алышты.

Интервью алуучу: - Мыйзамдуу жер бир адам үчүн берилгенби же сиздин диниңизди жактоочулар үчүнбү?

Р: - Иисуска ишенген бардык жактоочуларга. Көмүү үчүн өзүнчө жер берилген. Биз документтерибизди көрсөтүп, бул биздин жер, бул жерге көр казууга толук укугубуз бар дедик. Алар бизди күнөөлөп, эгерде кандайдыр бир баш аламандыктар чыга турган болсо, силер күнөөлүү болосуңар дешти. Ошентип биздин жерибизди тартып алышты. Биз айылдан Нарын шаарына алып келип, ошол жерге койгонго аргасыз болдук. (№20 интервьюдан үзүндү, Нарын ш.).

Карама-каршылыктарга катышкан респонденттер чыр-чатактын негизги себеби деп «сөөк коюу» маселесин аташты. Бул проблемаларды чечүү үчүн көбүнчө облустук деңгээлдеги дин лидерлеринин кийлигишүүсүнө туура келет. Бул чыр-чатактар көбүнчө моноэтникалык калк үстөмдүк кылган жана ар кандай диндердин ортосундагы өз ара мамиле түзүүнүн төмөн деңгээли болгон чет жактарда жана айылдарда пайда болуп турган. Шаардын өзүндө чыр-чатактар болгон эмес. Изилдөөнүн жүрүшүндө чыр-чатактар мас адамдар, ошондой эле дин жөнүндө кандайдыр бир билими жок адамдар тарабынан пайда болуп, ошолор чагымчылдык кылгандыгы айгинеленди. Респонденттер чыр-чатакташкан адамдарды номиналдык (этникалык) мусулмандар катарында идентификациялашкан. Алар «номиналдык мусулмандарды» Исламды карманбаган адамдар деп түшүндүрүштү. Р: “Ооба так эле сөөк коюуда, атеисттерди көмүшөт да, бирок бизге уруксат бербейт. Эмне үчүн экендигин мен билбейм, алар баарын жокко чыгарышат, ал эми биз ишенебиз, бул бизди бириктирген жалгыз нерсе.”

(№19 интервью, Каракол ш.).

Талас шаарындагы сурамжыланган протестант респонденттеринин бардыгы «Башка диндин өкүлдөрү менен чыр-чатактык кырдаалдарга туш болдуңуз беле?» - деген суроого «жок» деген жоопту беришкен. Андай кийин Ош жана Баткен шаарлары келет. Каракол жана Жалал-Абад шаарларында жергиликтүү эл менен протестанттардын ортосунда чыр-чатактар жок, бирок бул облустардын чет жактарында, айылдарда чыр-чатактар күнүмдүк турмушта да, сөөк коюу маселелеринде да мезгил-мезгили менен пайда болуп турат.

Изилдөө үчүн Талас шаарынан алынган маалыматтар кызыгууну жаратты. Жогоруда белгиленгендей, бул локацияда сурамжылангандардын бардыгы, анын ичинде протестанттар дагы ар кандай диний ынанымдагылардын ортосунда эч кандай чыр-чатактар болгон эмес деп жооп беришкен. Респонденттерде күнүмдүк турмушта дагы, сөөк коюуда дагы, ошондой эле облустун администрациясы менен дагы чыр-чатактар болгон эмес. Ар кандай диний ынанымдардагы респонденттердин жана мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнүн жоопторунун анализи бул шаар биримдиктүү жана ынтымактуу экендигин ачыктады. Бардык диний мекемелердин биримдиги облустун жана шаардын жалпы проблемаларын чечүүдө билинет, ал эми тынч убакта ар бир диний конфессия өзүнүн уюмунун ичинде биримдиктүү болуп саналат.

Элдин ынтымагы жана биримдиги жергиликтүү тургундардын өздөрүнүн дагы, ар кандай ӨЭУ менен мамлекеттик органдардын дагы демилгелери боюнча ар кандай аянтчаларда өткөрүлгөн иш-чаралардын натыйжасы болушу мүмкүн. Ошондой эле чыр-чатактарынын нөлдүк көрсөткүчү – Талас шаарында ар кандай улуттун өкүлдөрү жашагандыгынын натыйжасы.

Респонденттердин интервьюсунан сөөк коюу проблемалары ар кайсы диндин жактоочуларынын демилгелери боюнча чечилгендиги аныкталды. Ар кандай диний ишенимдердин өкүлдөрү: протестанттар, православ христиандары жана мусулмандар биргелешкен аракеттер менен көрүстөндү жыйнаштырып, тегерек-чекелерин курчап чыгышты. Талас шаарынын респонденттеринин жоопторунан, көрүстөндү абаттоого катышпаган Иегова күбөлөрүнөн тышкары, бардык диний агымдардын биримдиги бар экендиги байкалып турду.

Респонденттер бардыгы «ар кандай диний ынанымдардын өкүлдөрү» менен биргеликте демилге көтөрүп чыгып, революция учурундагы талкалоолордон кийин административдик объектилерди иретке келтирүүгө жардам беришкендигин айтышты. Бул окуя диний агымдарга карата мамлекеттик органдардын дагы мамилесине оң таасирин тийгизди.

Ошондой эле «Кызыл Крест» эл аралык уюму тарабынан футбол боюнча спорттук мелдеш өткөрүлдү. Бул мелдешке ар кандай диаспоралардын өкүлдөрү катышты. Ал эми ар бир диаспорада

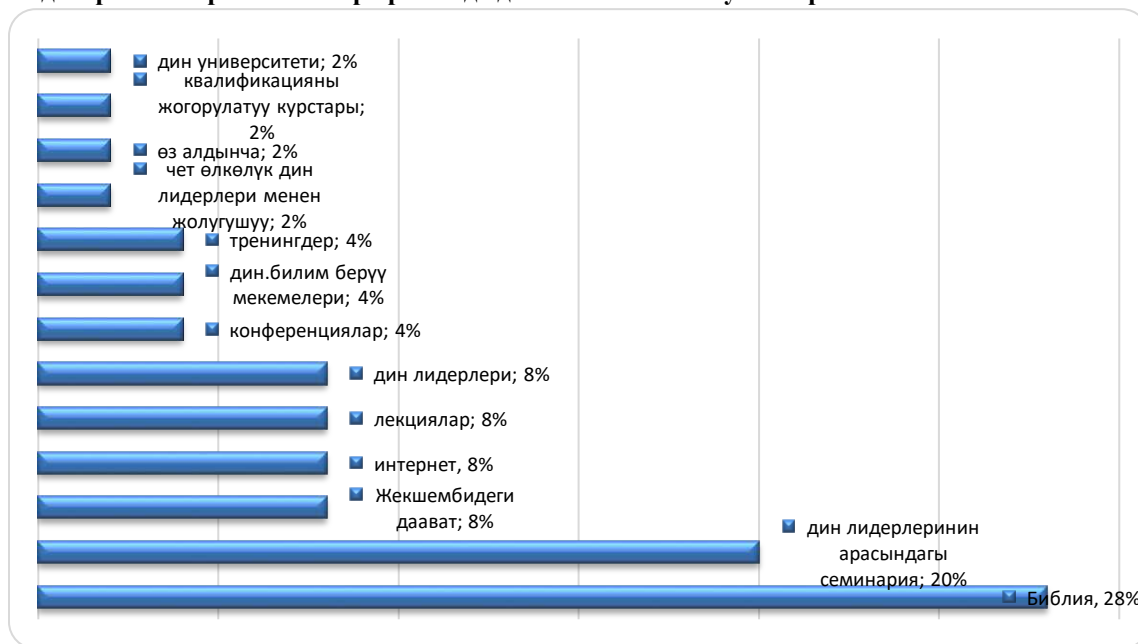
ар кандай диний ынанымдардын өкүлдөрү бар. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия жана ЮСАИД менен биргеликте бардык улуттун өкүлдөрү үчүн балдар лагерлери уюштурулган.

Баткен жана Ош шаарларында жооп бергендердин бардыгы чыр-чатактар жок деп айтышты. Бирок ошондой болсо да, алардагы жагдай белгилүү бир себептерден улам Таластагыдай деп айтууга болбойт. Баткен шаарында протестантизмден респонденттерди табуу кыйын болду. Болгону 2 респондент сурамжыланды, алар менен байланышууга Бишкек шаарында турган «Кыргызстандын Евангелие Альянсынын» жетекчисинин жардамы аркылуу гана мүмкүнчүлүк ала алдык. Респонденттер башында интервью бергенден коркуп жатышты. Биз жаштарды фокус-топтук талкуулоого катышууну өтүнгөндө, бул кооптуу болушу мүмкүн деп баш тартып коюшту. Чыр-чатактар жөнүндө суроо бергенде, бардыгы Жалал-Абад шаарындагыдай сөөк коюу проблемаларына шылтоо кыла беришти. Биздин ой-пикирибиз боюнча, жогоруда аталган бардык фактылар өз ара мамиле түзүүнүн терс тенденцияларынын көрсөткүчтөрү болуп чыгат.

2.2. Диний билим жана кабардар болуу өз ара мамиле түзүүдө негиз салуучу фактор катары

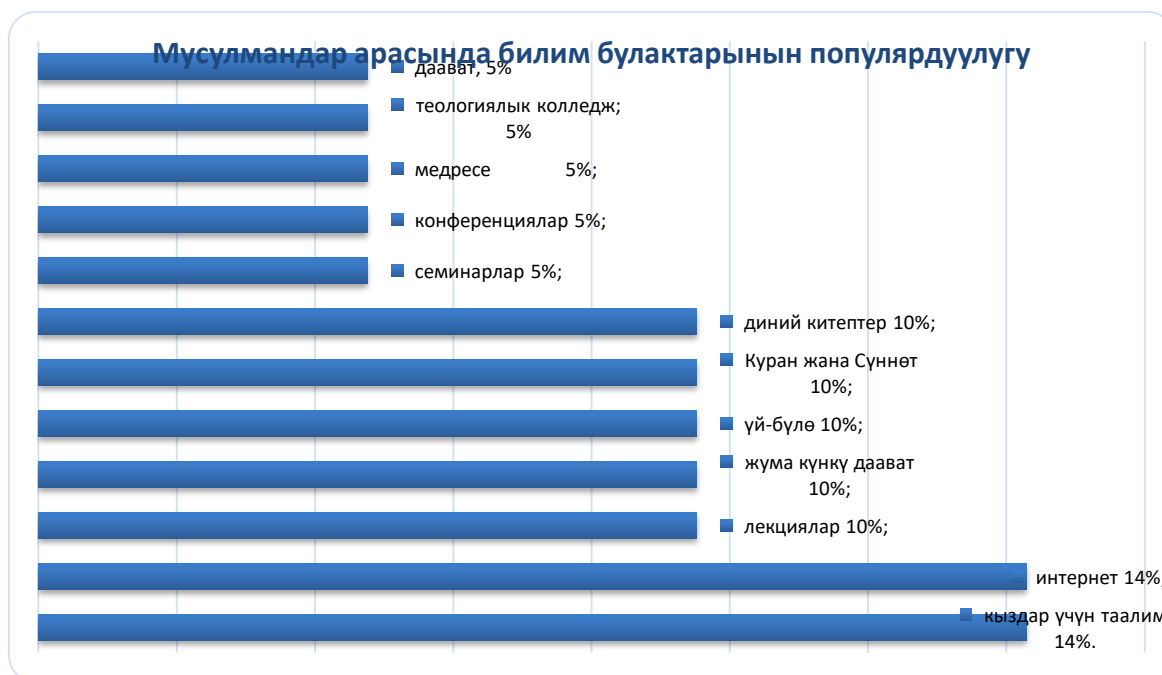
Диний лидерлер менен жаштардан турган 49 сурамжыланган респонденттин 96%ы диний билим алуу үчүн ар кандай лекцияларга катышкандыгы тууралуу айтып беришти. Алар тууралуу маалыматтын негизги булактары төмөнкүчө берилет:

8 - диаграмма. Протестанттар арасында диний маалымат булактары.

Ошентип протестанттар билимди Библиядан, андан кийин жекшемби күнкү дааваттар жана чогулуштардан, айрымдары кошумча лекциялардан да алышат. Протестант дин ишениминин пастырлары диний билимди дин семинарияларында алгандыгын белгилешти. Ал эми сурамжыланган православ христиандарынын сөзү боюнча билим булагы болуп Библия жана дин кызматкеринин дааваттары эсептелет.

9 - диаграмма. Мусулмандар арасында диний маалымат булактары.

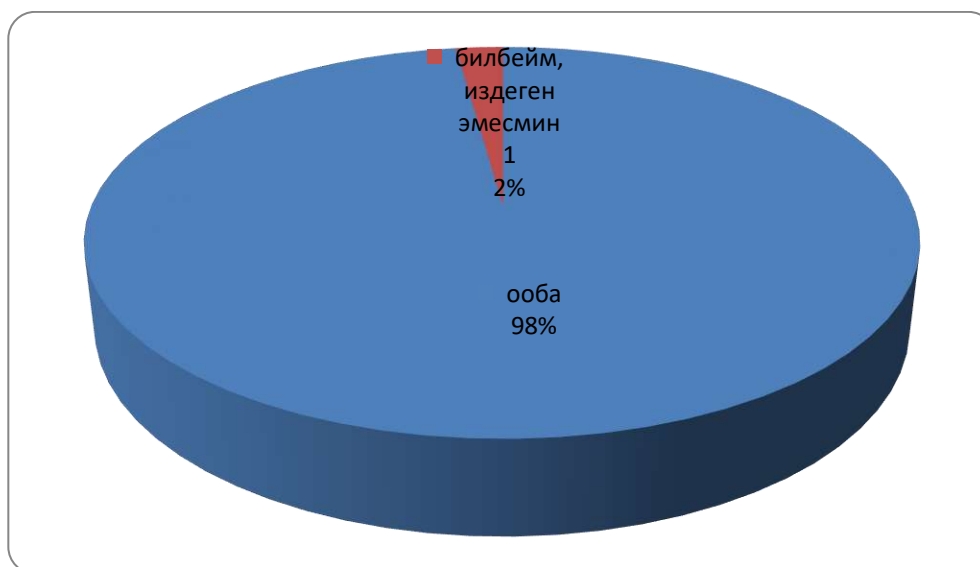

Мусулмандар Куран менен Сүннөткө жана кандайдыр бир иш-аракеттерди аткарууну талап кылган диний принциптерге таянат. Ошондой эле мусулмандар арасында диний билимдерди интернет булактардан алган дагы актуалдуу. Диний билимдерди алууда үй-бүлө менен жума күнкү дааваттар дагы олуттуу ролду ойнойт. Кыздар тууралуу айтсак, алар билимди аймактарындагы «таалимдерге» катышып алышат.

Бардык диний конфессияларда диний билимдердин лидерлери тарабынан да жайылтылат. Диний билим берүүдө лидерлердин ролу абдан чоң, себеби алар өздөрүнүн жактоочуларынын арасында кадыр-баркка ээ, алардын билимдеринин олуттуу мааниси бар.

«Сиздин диний ынанымыңыз башка диндин өкүлдөрүнө карата сабырдуу мамилени талап кылабы?» - деген суроого бардык респонденттер оң жооп беришти. Протестанттар Библиядагы «жакыныңды өзүңдү жакшы көргөндөй жакшы көр» деген жерине шилтеме жасашты. Ошондой эле Иисус Христос адамдарга кандай жакшы көрүү жана жакшылык жасоо менен мамиле кылгандыгын мисал катары келтиришти. Ош шаарынын православ чиркөөсүнүн дин кызматчысы: «Динге ишенүүнүн негизи болуп сүйүү эсептелет,» - деп белгиледи.

10 - диаграмма. Диний сабырдуулук.

«Сиздин диний ынанымыңыз башка диндин өкүлдөрүнө карата сабырдуу мамилени талап кылабы?» - деген суроого респонденттердин баары тең диний ишенимдери бардык адамдарга карата сабырдуу мамилени талап кылат деп ишендирсе да, алардын кээ бирлери айрым диний конфессияларды, же салттуу диндердин ынанымдарын кабыл албагандыгы байкалып турду.

Ошентип салттуу диндер бири-бирине урматтоо менен мамиле жасашат, мында протестанттык дин ишениминин өкүлдөрүнө сабырдуулук менен мамиле жасоого аракеттенишет. Протестанттар, өз кезегинде, бардык диндерге сабырдуу мамиледе. Алардын негизги позициясы – динди тандоонун негизинде басмырлоолор жана чыр-чатактар болбошу керек. Ар ким динди өз көз карашы боюнча тандоого укуктуу.

Бардык дин окуулары башка диндин өкүлдөрүнө карата сабырдуулук жана урматтоо менен мамиле жасоого үгүттөйт деп жыйынтык чыгарууга болот. Бул баалуулуктар жана принциптер менен сурамжылангандардын 98%ы тааныш болгонуна карабай, кээ бирлеринин айрым диний ишенимдегилерге карата терс жана шектүү мамилеси сакталууда.

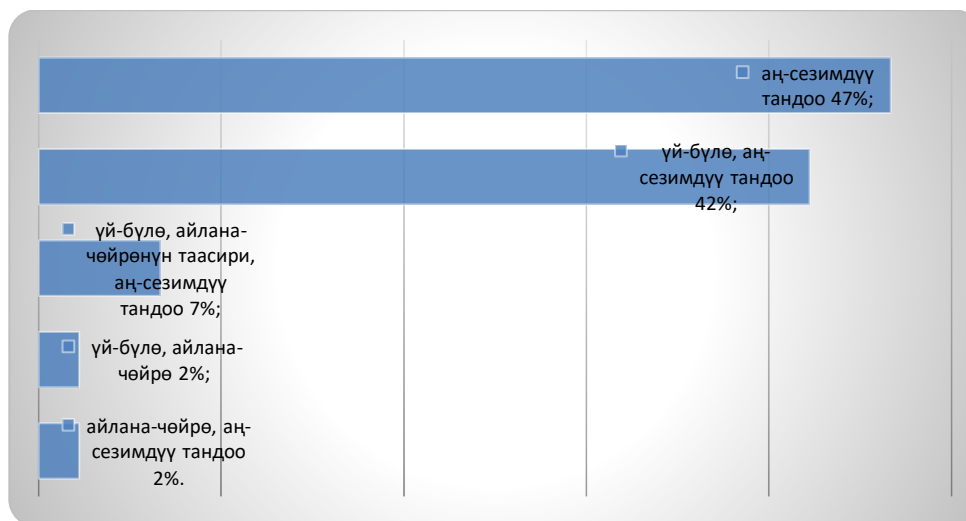
Этникалык таандыктык жана диний бирдейлик проблемалары (маселелери).

Этникалык таандыктык жаштарды диний идентификациялоодо олуттуу мааниге ээ. Жаштар үй-бүлөдөгү тарбияга, билим алуусуна жана динчилдигине жараша этникалык таандыктык менен диний бирдейликти ар түрдүү салыштырат. Мисалы, протестанттык конфессиядагы жаштар этникалык таандыктык динди тандоодо мааниге ээ эмес, себеби бул үй-бүлөлүк таасирге же тарыхый тамырларга карабаган ар кандай жаш курактагы аң-сезимдүү тандоо деп эсептешет. Алар

этникалык таандыктыкты диний бирдейликке теңдеген коомдук пикир, дайыма моралдык жактан басынтып, өзүндүн дининди тынч жана ачык тутууда чоочуркоону жаратат деген пикирде. «Адам дини менен кошо жаралабы, же бул аң сезимдүү тандообу?» - деген суроого алар төмөнкүчө жооп беришти.

11 - диаграмма. Диндарлык булактары.

Бир респондент: «Конституция боюнча бизде дин тутуу эркиндиги бар, бул деген динди тандоо эркиндигин мыйзам чегинде колдонуу дегенди түшүндүрөт» - деп жооп берди. (№18 интервью, Нарын ш.).

Жалпы эле сурамжыланган респонденттердин 40%ы кандай гана жаш курак болбосун адам динди өзү тандайт, же ага аң-сезимдүү келет деп белгилешкен. Мында сурамжыланган респонденттердин 23%ы үй-бүлө диний таандыктыкты аныктоочу негизги фактор экендиги моюнга алышат. Башкача айтканда, динди тандоого оболу үй-бүлө таасир этиши мүмкүн, андан соң адам өз дүйнө таанымы аркылуу белгилүү бир динди изилдеп көрүп, ага ыктап, кийин ошол динди тутуп калышы мүмкүн.

Ошентип «Адам дини менен кошо жаралат, же кандай гана жаш куракта болбосун ал аң-сезимдүү тандайт» деген суроого жалпысынан “Адам үй-бүлөдө дин жөнүндө биринчи базистик түшүнүктү алса, андан соң айлана-чөйрө менен ар кандай факторлор адамдын белгилүү бир динди кабыл алуусуна таасир этет” деген жооп берилди деп бүтүм чыгарсак, болот.

3 - бөлүм. Ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамилесиндеги мамлекеттик органдардын жана диний лидерлердин орду жана ролу

3.1. Мамлекет жана ар кандай диний көз караштардагы жаштар

Мамлекеттик органдардын берген интервьюларына анализ жүргүзсөк, бардык облустардагы мамлекеттик органдар, ошону менен катар Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы ар кандай дин ишенимдеринин өкүлдөрүнүн өз ара мамиле түзүүсүн күчөтүү боюнча зарыл иш-чараларды өткөрүп турат деп бүтүм чыгарууга болот.

Мисалы, Бишкек, Каракол, Талас жана Ош шаарларында ДИМК тарабынан ар кандай диний конфессиялардын ар түрдүү аянтчаларда өз ара мамиле түзүүсү боюнча түрдүү иш-чаралар активдүү өткөрүлүп жатат. Аларга дин лидерлери дагы, жаштар дагы катышып турушат. Бул иш-чаралар ДИМК тарабынан эле эмес, ошондой эле ар кандай мекемелер, жада калса министрликтер тарабынан да өткөрүлүп келүүдө. ДИМКнын Бишкек шаарындагы өкүлү бул боюнча мындай дейт: «Албетте, ал жерде бир топ министрликтер менен мекемелер бул маселе менен алектенип, иш-чаралар өткөрүлүп жатат, жаштар менен иштеп жатабыз, программалар түзүлүүдө, министрликте эл аралык донорлорду тартуу аркылуу жаштар менен иштеген ведомстволор көп. Өткөндө «Жаш Булак» лагери уюштурулган, былтыркы жылы да, быйыл да ал жерде динге окутуп, либералдуулукка үйрөтүүдө».

Мындан тышкары, эл аралык уюмдар жана ар түрдүү ӨЭУлар ар кандай диний конфессиялардын ортосундагы мамилелерди бекемдөөгө жана өз ара мамиле түзүүнү өнүктүрүүгө зор салымдарын кошуп келишүүдө. Жергиликтүү коммерциялык эмес уюмдар жер-жерлерде ар кандай конфессиялардын өз ара аракеттенүүсү үчүн ар түрдүү аянтчаларды түзүп беришүүдө. ДИМКнын Караколдогу өкүлүнөн алынган төмөнкү интервьюдан мамлекеттик түзүмдөрдүн эл аралык уюмдар менен кызматташуусунда кандай иштер жүрүп жаткандыгын билүүгө болот:

«Мага мамлекет шарттарды түзүп берип жаткандай сезилет, бирок кептин баары бизде финансылык ресурстар жок болгондугуна барып такалат, мен, мамлекеттик кызматтын өкүлү катары, бизге эч ким жардам бербегендигин айта алам. Мамлекеттик органдарды дагы түшүнсө болот, финансылык ресурстар жетишпейт жана айрым нерселер эффективдүү эмес. Ошону менен бирге эл аралык өкүлдөр ассамблеясы менен бизде гана тыгыз байланыш бар. Биз конференцияларды уюштуруп, алардын ой-пикирлерин билүүгө кызыктарбыз, бизде идеялар абдан көп, бирок, өзүңүз көрүп тургандай каржы жок. Негизинен, бизге БУУ жана БУУӨП жардам берет. Сентябрьда Т.Усубалиевдин 100 жылдыгына байланыштуу башка этникалык топтордун өкүлдөрү

менен иш-чараларды өткөрүүнү пландап жатабыз, бири-бири менен өз ара мамиле түзүүлөрү үчүн аянтчалар түзүлүп берилүүдө. Мында бул жаштардын, топтун арасында ар кандай диний ынанымдардын өкүлдөрү барбы деген суроо пайда болот.

ДИМК спорттук мелдештер, бардык диаспоралар үчүн балдар лагерлери сыяктуу ар кандай иш-чараларды өткөрүп турат. Бюджетте каражаттар жетишпегендиктен, ДИМК мындай иш-чараларды өткөрүү үчүн жергиликтүү донордук уюмдардын жардамын колдонот.

Баткен шаарындагы ДИМКнын өкүлү өз иш-аракетин жакында эле баштагандыгына байланыштуу биз ДИМКнын жана ар кандай конфессиялардын жаштарынын өз ара мамиле түзүүсү жөнүндө кеңири жана олуттуу маалымат ала алган жокпуз».

Негизинен Баткендин жаштары абдан активдүү, алар ар кандай иш-чараларды өз алдынча өткөрүп турушат.

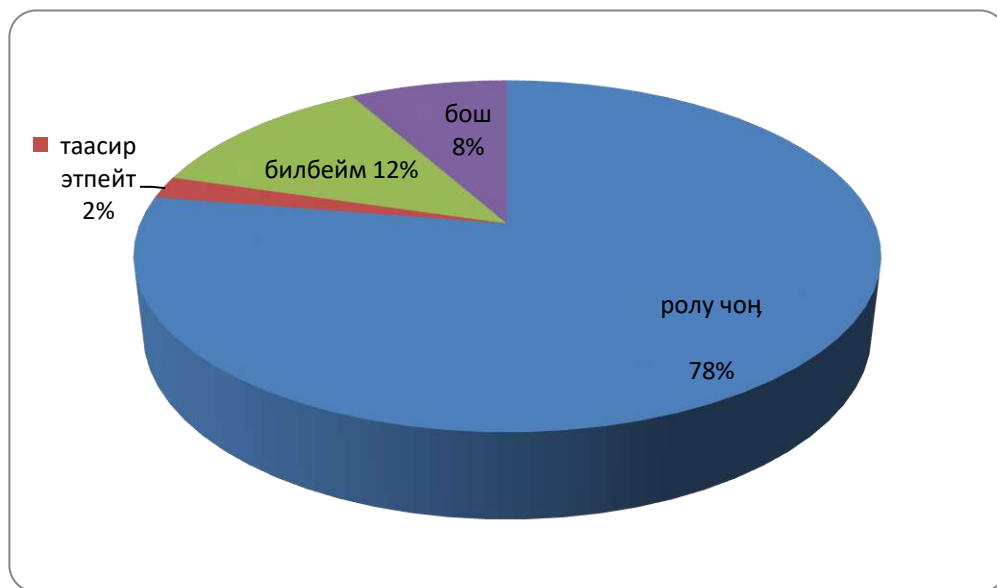
Нарын шаарында ар кандай конфессиялардын бири-бири менен өз ара мамиле түзүүсү үчүн иш-чараларды өткөрүү приоритет болуп саналбайт. Администрация ар кандай диндердин бири-бири менен өз ара мамиле түзүүсү үчүн кандайдыр бир иш-чараларды өткөрүү зарылчылыгы жок, анткени бул шаар моноэтникалык болуп саналат деп эсептейт.

Биз мамлекет тарабынан ар кандай конфессиялар үчүн ар түрдүү иш-чаралар өткөрүлүп тургандыгын аныктадык. Бул иш-чаралар дин лидерлери үчүн өткөрүлгөндүктөн, жаштар аларга көп деле катыша бербейт.

3.2. Дин лидери жана ар түрдүү диний көз караштагы жаштар

Дин лидери ар түрдүү диний көз караштагы жаштар арасында маанилүү ролго ээ. Респонденттердин сөзү боюнча, эл дин лидерлеринин сөзүн угат, алардын айткандарын жасашат. Протестанттардын пастыры мындай дейт: «Жаштар чеги жок суудай, аларды кайда бурсаң, ошол жакка агып жөнөйт». Бул ой-пикирди жаштар дагы колдойт, алар дин лидерлери өзүнүн айлана-чөйрөсү үчүн жана өзүнүн жактоочулары үчүн авторитет болуп келет, ага ылайык жаш балдар алар менен кеңешип, кызыктырган суроолорду берип, дин лидерлеринин айткандарын жетекчиликке алат.

12 - диаграмма. Дин лидерлеринин башка диндин өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзүүдөгү ролу.

Жаштар өз ара мамиле түзүү так ушул дин лидерлеринен башталат, анткени эгерде алар өз ара жакшы мамиледе болушса, анда бул башка диндердин өкүлдөрү менен өзүн алып жүрүүнүн үлгүсү болот деп эсептешет.

Дин лидерлерине алардын диний билимдери, илимдери жана алардын коомдо ээлеген орду ишеним арттырат. Жаштар дагы, дин лидерлери дагы лидер кеңири дүйнө таанымына, диний билимдерге ээ болуп, күчтүү жана чыдамкай болуусу керек деп эсептешет.

Нарындын протестант динин туткан жаш респондент: «Биринчи кезекте, дин лидерлери Кыргыз Республикасынын Конституциясынын негизинде окуп жана сүйлөөгө тийиш,» - деген пикири менен бөлүшө кетти, анын ой-пикири боюнча сабырдуулук дал ушул нерселерден башталат (№25 интервью, Нарын ш.).

Дин лидерлеринин өздөрү жаштар менен мамиле түзүүдө алардын ролу негиздөөчү болот деп эсептешет жана алар конфессиялар аралык жолугушууларга жана иш-чараларга катышып, билим деңгээлдерин жогорулатууга, Кыргызстандын келечеги үчүн тынчтыкты колдоого биргелешкен түшүндүрүү иш-чараларын өткөрүүгө тийиш дешет.

Дин лидерлеринин дээрлик көпчүлүгү өзүнүн иш-аракети үчүн мамлекет алдында дагы, Кудай алдында дагы жоопкерчилигин сезишкендиги кызыктуу көрүнүш болду.

Таластагы респонденттердин бири өз пикирин мындайча билдирди: «Эгерде дин лидери ак ниеттүү болсо, анда ал өзүнүн жолун жолдоочуларынын бардыгын оң жакка багыттайт, ал эми жаман болсо, анда диндердин ортосундагы ынтымакка жолтоо болот».

Ошентип жаштардан дагы, дин лидерлеринен дагы алынган интервьюлардын бардыгын бириктирип карасак, дин лидерлери ар кандай диний конфессиялардагы жаштар менен мамиле түзүүдө чоң роль ойнойт деп бүтүм чыгарууга болот. Алар – ар кандай диний көз караштардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүнө оң да, терс да таасир этүүчү жана багыт берген башталыш.

КОРУТУНДУ

Бул изилдөө ар кандай диний көз караштагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүнүн негизги тенденцияларын табуу максатында жүргүзүлгөн. Изилдөөнүн сапаттуу ыкмалары, биз божомолдогондой, бул изилдөөнүн алкагында мааниге ээ болгон гипотезалардын аныктыгын табууга жардам берүүгө тийиш эле. Бул гипотезалар тиешелүү адабиятка саресеп салуунун натыйжасында ачыкталды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө ар түрдүү конфессиялардын бири-бири менен өз ара мамиле түзүүсү боюнча иш-чаралар өткөрүлгөн бардык жерлерде өз ара байланыштар айкын көрүнүп турду. Чыр-чатактар аз жерлерде болгон, ал эми Талас шаары сыяктуу айрым жерлерде чыр-чатактар болгон эмес.

Ошондой эле титулдук улуттун өкүлдөрү 99%ды түзгөн жерлерде чыр-чатактардын деңгээли абдан жогору болгон. Ар кандай иш-чаралар өткөрүлүп турган жана ар кандай этностордун өкүлдөрү жашаган Каракол шаарында чыр-чатактар орун алган. Бул чыр-чатактар ал жерде, негизинен, бир гана улут жашаган алыскы жерлерде, айылдарда жүз берген.

Бир улут жашаган жана ар кандай иш-чаралар өткөрүлбөгөн жерлерде сөзсүз түрдө чыр-чатактар чыгып турат деп айтууга болот.

Чыр-чатактар протестанттар менен жергиликтүү тургундардын, тактап айтканда, номиналдуу мусулмандардын, ортосунда пайда болуп турган. Булар өздөрүн ислам динине кошкон, бирок диндин кандайдыр бир канондорун карманбаган адамдар.

Христиандардын Иегова күбөлөрү сыяктуу айрым агымдары жергиликтүү тургундар менен эле эмес, ошондой эле протестанттардын башка агымдары менен да чыр-чатактар үчүн негиз түзүшөт. Аларда бир дагы облуста өз ара мамиле түзүү жок. Алар кызматташпайт жана бийликтин жергиликтүү өкүлдөрү менен байланышка барбайт. Бул чыр-чатакты өнүктүрүү үчүн чоң негиз түзөт.

Адабият тизмеси:

1. Боженко В.А. «Чыр-чатак» түшүнүгүнүн аныктамасы», <https://cyberleninka.ru> (кирүү күнү: 16.09.2019 17.45).
2. Кыргызстанда конфессиялар аралык кеңеш түзүлөт.
https://kaktus.media/doc/383484_v_kyrgyzstane_sformiryut_mejkonfessionalnyy_sovet.html (кирүү күнү: 05.04.2019, 13.40).
3. Врублевская О. А. «Социалдык өз ара мамиле түзүү» түшүнүгүнүн илимий изилдөөлөрдөгү маани-мазмуну». <https://cyberleninka.ru/article> (кирүү күнү: 16.09.2019, 16:58).
4. ЮНЕСКОнун сабырдуулук принциптери жөнүндө декларациясы.
5. Кимпаев С.К., Кимпаев С.К., Измайлова С.И., Исламдагы прозелитизм, Дагестан мамлекеттик университети; Ислам социологиясы. <https://cyberleninka.ru/article> (кирүү күнү: 04.04.2019, 21.09).
6. Насридинов Е., Урманбетова З., Мурзахалилов К., Мырзабаев М. «Кыргызстандын жаштарынын радикалдашуусунун жагымдуу жана жагымсыз факторлору», Бишкек: Ислам таануу илимий-изилдөө институту. Бишкек, 2017.
7. Конституциялык укуктук жалпы мүнөздөмөсү. <https://studopedia.su> (кирүү күнү: 17.09.2019, 12.03).
8. «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө» (2011-жылдын 15-июнундагы № 46, 2012-жылдын 7-декабрындагы № 196 КРнын Мыйзамынын редакциясында).
9. «Дин – тынчтыкка көмөктөшүү, же келишпестиктин пайда болуу фактору», Сейферуорлд.//www.saferworld.org.uk. (кирүү күнү: 04.05.2019, 11.25).
10. Кыргызстандагы дин жана ишенимдер эркиндиги. Конфессиялар аралык макулдашууга жана укук үстөмдүгүн камсыз кылууга көмөк көрсөтүү / Д.Кабактын редакциялыгында. – Бишкек: 2015. – 84-бет./ www.osce.org (кирүү күнү: 05.04.2019, 12.02).
11. Уланова Б. «Прозелит-кыргыздардын тагдыры: уруп-согулгандар, үч жолудан кайра көмүлүп чыккандар»; <https://reporting.cabar.asia/ru/sudba-kyrgyzov-prozelitov-izbitye-perezahoronennye-trizhdy/>), 23.10.2018. (кирүү күнү: 04.04.2019, 17.21).
12. Элебаева А.Б. Кыргыз Республикасындагы дин менен мамлекеттин өз ара мамилеси. – Бишкек: КОСУ Жарчысы. 2017. 17-том. № 2. 206-бет. <https://www.krsu.edu.kg/> (кайрылуу күнү: 04.04.2019, 15.35).

13. [Linda J. Skitka](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6013213/28), Moral and religious convictions: Are they the same or different things? [//https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6013213/28](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6013213/28); (кирүү күнү: 28.03.2019, 20:08).

Тиркемелер

№1 тиркеме. Мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнөн тереңдетилген интервью алуу үчүн суроолор

(ар бир локацияда үчтөн респондент)

Респондентке тереңдетилген интервьюнун негизги максатын түшүндүрүп бериңиз жана анын катышуусу купуя жана анонимдүү болоорун айтыңыз.

1. Өзүңүздүн кесиптик ишиңиз жөнүндө айтып берсеңиз, иш-милдеттериңизге эмнелер кирет?
2. Сиздин ишиңиз диний конфессиялар менен кандайча байланышат?
3. Ар кандай диний көз караштардагы жаштардын социалдык өз ара мамиле түзүүсү кандай турмуштук шарттарда, факторлордо жана кандай себептерден улам пайда болору тууралуу айтып берсеңиз?
4. Ар кандай диний ынанымдагы жаштар өз ара мамиле түзүүдө кандай кыйынчылыктарга дуушар болушат?
5. Диний лидерлер ар кандай диний ынанымдагы жаштардын ортосунда мамилелерди түзүүдө кандай ролду ойнойт?
6. Ар кандай диний конфессиядагы жаштардын өз ара мамиле түзүү мүнөзү иш жүзүндө кандай деп ойлойсуз?
7. Мамлекет ар кандай диний ынанымдагы жаштар арасында өз ара мамиле түзүү аянтчаларын түзүп береби? Ар кандай диний ынанымдагы жаштардын арасында биргелешкен иш-чараларды өткөрүү боюнча иштер жүргүзүлүп жатабы: мисалы, кайрымдуулук иштери, майрамдарды биргелешип өткөрүү? Эгерде «ооба» десеңиз, анда өз ара мамиле түзүүдө кандай проблемалар болгон?
8. Сиз ар кандай диний конфессиялардагы жаштар менен биргелешкен иш-чараларды өткөрүүнү пландагансызбы? Ооба/жок? Эмне үчүн?
9. Ар кандай диний ынанымдагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсү кандай болушу керек деп ойлойсуз?
10. Диний бирдейликке этникалык таандыктык кандайча таасир этет?
11. Диний ынанымдар ар кандай конфессиялардын ортосунда мамилелерди түзүүгө кандайча таасирин тийгизет деп ойлойсуз?
12. Кичи пейилдикке, оң/терс өз ара аракеттенүү мисалдарын келтирип бериңизчи (чырчатактар, оң мисалдар)?

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

№2 тиркеме. Ар кандай конфессиялардын өкүлдөрүнөн тереңдетилген интервью алуу үчүн суроолор

(ар бир локацияда 5 жана андан көп респондент)

Респондентке тереңдетилген интервьюнун негизги максатын түшүндүрүп бериңиз жана анын катышуусу купуя жана анонимдүү болоорун айтыңыз.

1. Өзүңүз жөнүндө айтып бериңизчи (канча жаштасыз, үй-бүлөлүк абалыңыз, эмне иш кыласыз)? Иш чөйрөңүз? (Кайсы жерде жана кандай жумуш аткарасыз, же окуйсуз? (медресенин же семинариянын студенти экендигин тактаңыз)).
2. Сиз кандай деп ойлойсуз: жаштар динге кандай карайт жана аны канчалык тутат?
3. Өзүңүздү кайсы динге кошосуз?
4. Сиз кантип бул диндин жактоочусу болуп калгандыгыңыз тууралуу айтып берсеңиз?
5. Сиз диний билим ала турган кандайдыр бир лекцияларга катышасызбы?
6. Сиз жашаган аймакта башка дин ишениминин өкүлдөрү жашайбы?
7. Башка диний ынанымдардын өкүлдөрүнө кандай мамиле жасайсыз?
8. Башка дин конфессияларынын өкүлдөрү менен кандайча өз ара мамиле түзөсүз?
9. Негизи эле кайсы диндин өкүлдөрү менен өз ара кызматташа тургандыгыңыз жөнүндө айтып берсеңиз? Өз ара канчалык көп кызматташасыз?
- бир-эки жолу гана,- эки жолудан көп, - дайыма.
10. Күнүмдүк жашоодо өз ара мамиле түзүүлөр болуп турабы?
Мисалы: бирге иштейсиңер, окуйсуңар, бош убактыңарды, ишембиликтерди бирге өткөрөсүңөр ж.б.
11. Силер кандайдыр бир майрамдарды чогуу өткөрөсүңөрбү? Мисалы: Көз карандысыз күнү, 9-май, пасха, курман айт, нооруз? (тааныштарды, досторду, кошуналарды, диний конфессияларды табуу).
12. Мамлекет бардык диндер тынч жана бирдей өмүр сүрүшү үчүн шарттарды түзүп береби, сиз кандай деп ойлоосуз?
13. Сиз башка диний ишенимдин өкүлдөрү менен чыр-чатактык кырдаалдарга туш болгонсузбу?
14. Башка диний конфессиялардын өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзүүңүздү кандайча баалайсыз? (жакшы, жаман, өз ара аракеттенүү жок, нейтралдуу).

15. Сиздин башка диндин өкүлдөрү менен өз ара мамиле түзүү тажрыйбаңыз барбы? Өз ара мамиле түзүүдө кандай көйгөйлөр бар деп ойлойсуз?

Өз ара мамиле түзүүдөгү проблемаларды санап бериңиз?

16. Сиз башка диндерди кезиктирүүнү каалайсызбы жана ал тууралуу билгиңиз келеби?

17. Мамлекет тарабынан өз ара мамиле түзүү үчүн аянтчаларды түзүү зарылчылыгы барбы?

18. Сиз диний ынанымдарыңызды коргоо үчүн мамлекеттик органдарга кайрылып көргөнсүзбү? Мамлекеттик түзүмдөргө ишеним арта аласызбы?

- Эгерде «ооба» десеңиз, эмне үчүн?

- Эгерде «жок» десеңиз, эмне үчүн?

19. Сиздин диний ынанымыңыз башка диндин өкүлдөрүнө карата сабырдуу мамилени талап кылабы? Сиз кандай диний принциптерге (китептерге, окумуштууларга, диний лидерлерге ж.б.) таянуу менен мамиле түзөсүз?

20. Этникалык таандыктык динди тандоого таасирин тийгизеби?

21. Сиз кандай деп эсептейсиз: адам дини менен кошо жаралабы, же бул кандай гана жаш курак болбосун аң сезимдүү тандообу? Же бул үй-бүлө менен айлана-чөйрөнүн таасириби?

22. Сиз динин алмаштырган адамдарга кандай карайсыз? Жакшы, жаман, нейтралдуу.

23. Ар кандай диндеги жаштардын бири-бири менен өз ара мамиле түзүүсүн кандайча элестетесиз?

24. Сизге Кыргызстанда жашаган жагабы, өзүңүздү патриотмун деп эсептейсизби?

25. Дин лидерлери конфессиялардын ортосунда мамилелерди курууда кандай ролду ойношот?

26. Конфессияңызды алмаштырган учурда чыр-чатактар болгонбу?

№3 тиркеме. Эксперттерден тереңдетилген интервью алуу үчүн суроолор

(Ош жана Бишкек шаарларынан экиден респондент)

Респондентке тереңдетилген интервьюнун негизги максатын түшүндүрүп бериңиз жана анын катышуусу купуя жана анонимдүү болоорун айтыңыз.

1. Кыргыз Республикасында дин тутуу эркиндиги камсыз кылынары тууралуу айтып берсеңиз?
2. Бүгүнкү күндө ар кандай дин ишениминдеги жаштардын өз ара мамиле түзүүсү кандай деп эсептейсиз?
3. Кыргызстанда ар кандай диний конфессиялардын жактоочулары жыл санап өсүүдө. Мамлекет дин чөйрөсүндөгү мындай өзгөрүүлөрдү эске алуу менен кандай саясатты жүргүзүүгө тийиш?
4. Этникалык таандуулук жана диний бирдейлик жөнүндө эмне деп ойлойсуз?
5. Ар кандай диний ынанымдагы жаштардын өз ара мамиле түзүү мүнөзү кандай (терспи же оңбу)?
6. Ар кандай диний ынанымдагы жаштар коомдук мамилелердин кандай чөйрөлөрүндө өз ара мамиле түзүшөт?
7. Мамлекеттик органдар менен өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан өткөрүлүүчү ар кандай диний ынанымдагы жаштардын арасында сүйлөшүү аянтчаларын түзүү боюнча иш-чаралары канчалык эффективдүү?
8. Дин лидерлери ар кандай диний ынанымдардагы жаштардын ортосунда мамилелерди түзүүдө кандай роль ойношот?
9. Сиз кандай деп ойлойсуз, ар башка диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүнүн келечеги барбы?
10. Дин лидерлери конфессиялардын ортосунда мамилелерди түзүүдө кандай роль ойношот?
11. Сиз кандай деп ойлоосуз, конструктивдүү өз ара мамиле түзүү кандай болууга тийиш?
12. Мамлекет ар кандай диний конфессиялардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсү үчүн аянтчаларды түзүшү керекпи? Өз ара мамиле түзүүнүн форматы кандай?

№4 тиркеме. ФТТ программасы

1-сессия: Таанышуу

2-сессия: Бирдейлик молекуласы

3-сессия: Фокус-топтук талкуулоо өткөрүү

Фокус-топтук талкуулоо үчүн суроолор

1. Сиз башка дин өкүлдөрү менен кандайча өз ара мамиле түзөсүз, ушул тууралуу айтып берсеңиз?
2. Башка конфессиянын жаштары менен канчалык көп кезигишесиз?
3. Башка диний конфессиялардын өкүлдөрү менен кандайдыр бир жалпы иш-чараларды өткөргөнсүзбү?
4. Башка диний конфессиялардын жаштары менен кандайдыр-бир майрамдарды бирге белгилейсизби?
5. Ар кандай диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсүн кандайча элестетесиз? Кайсы чөйрөлөрдө өз ара мамиле түзүү мүмкүн?
6. Сиз кандай деп ойлойсуз, кантип бири-бириңиздер менен мындан да жакшы өз ара мамиле түзө аласыздар?
7. Мамлекет ар башка диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсү үчүн кандай шарттарды түзүп берүүгө тийиш?
8. Ар башка диний ынанымдардагы жаштардын өз ара мамиле түзүүсү үчүн тоскоолдуктар барбы?
9. Сиз ар кандай маселелер боюнча административдик жана укук коргоо органдарына кайрылып көрдүңүз беле?
10. Сиз жаштардын өз ара мамиле түзүү маселелери боюнча бийликтин мамлекеттик органдарына ишеним арта аласызбы?
11. Сиз көп конфессиялуу Кыргызстандын жашоосун кандай элестетесиз?

6. Зомбулук экстремизминин идеологиясын жайылтууну алдын алууга Кыргызстандын медиа стратегияларынын таасири.

Изилдөөчүлөр: Ибраимова Элима, Токтосунов Байтур

Жетекчи: Инга Сикорская

Аннотация

Экстремизмди алдын алуучу медиа стратегияга радикалдуу диний идеологияны Кыргызстан элинин арасында жайылтууну алдын алуу багытында иштеген мамлекеттик түзүмдөрдүн коммуникация каражаттары жана ошондой эле алардын интернетте маалымат таратуу ыкмалары деп аныктама берүүгө болот.

Бул иште 6 ай бою (2019 - жылдын мартынан тартып 2019 - жылдын августуна чейин) жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктары чагылдырылган. Изилдөөнүн жүрүшүндө мамлекеттик органдардын (ИИМ, ДИМК, УКМК), үч өкмөттүк эмес уюмдун жана жарандык активисттердин тиешелүү медиа стратегияларына анализ жүргүзүлүп, жаштардын интернет колдонууга тартылышын ачып көрсөтүү максатында, Өзгөн, Бишкек жана Араван шаарларында 16 - 24 жаш курагындагы аял-эркек 300 респондент сурамжыланды. Сурамжылоо жаштардын Интернетке тартылышын аныктоо максатында “кар бүртүгү” ыкмасы менен жүргүзүлдү. Изилдөөдө сапаттык жана сандык анализдерге, ошону менен катар мурунку экстремизмге каршы туруу жана аны алдын алуу жаатындагы изилдөөлөрдүн натыйжасына таяндык.

Жүргүзүлгөн изилдөө жаштардын Интернетке өтө берилгендигин ачыктады. Биздин пикирибизде, бул көрүнүш учурдагы медиа стратегиялардын натыйжалуулугу төмөн экенинен кабар берет.

Сапаттык жана сандык изилдөөлөрдө негизги басым төмөнкүдөй компоненттерге жасалды: баалоо, анализ жүргүзүү, табуу, Кыргызстанда иштеп жаткан медиа стратегияларды изилдөө жана салыштыруу.

Аббревиатуралар

ЖАМК – Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы

ДИМК – Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия

КМДБ – Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы

ИИМ – Ички иштер министрлиги

ОПЧ – Орус православ чиркөөсү

ӨЭУ – Өкмөттүк эмес уюмдар

КР БП – Кыргыз Республикасынын башкы прокуратурасы

ЖМК – Жалпыга маалымдоо каражаттары

МО – Мамлекеттик органдар

SMM – Social Media Marketing (социалдык медиадагы маркетинг)

Диаграммалардын жана жадыбалдардын тизмеси

1 - диаграмма.	Респонденттердин жыныстык мүнөздөмөсү
2 - диаграмма.	Эң көп кирүүчү мессенджер сайттары жана тиркемелер
3 - диаграмма.	Респонденттердин жаш курактык мүнөздөмөсү
4 - диаграмма.	Социалдык түйүндөрдөгү активдүүлүк
5 - диаграмма.	Респонденттердин артык көргөн тили
6 - диаграмма.	Зомбулук экстремизми жөнүндө маалымат алуунун жыштыгы
7 - диаграмма.	Зомбулук экстремизмин аныктоо ыкмалары
8 - диаграмма.	Араван шаарындагы респонденттердин зомбулук экстремизми жөнүндө маалыматка реакциясы

- 9 - диаграмма. Бишкек шаарындагы респонденттердин зомбулук экстремизми жөнүндө маалыматка реакциясы
- 10 - диаграмма. КРда зомбулук экстремизми менен күрөшүү ыкмалары жөнүндө маалыматты канчалык көп кезиктиресиз?
- 1 - таблица. КРда дин маселелери менен иштеген уюмдардын медиа стратегияларынын анализи.

Киришүү

Англис-саксон булактарында зомбулук¹⁵¹ экстремизми түшүнүгүн кездештиребиз, ал бүгүнкү күндө эң талылуу проблемалардын бири болуп эсептелет. 2019 - жылдын 1 - февралына карата Кыргызстанда 550 адам терроризм жана экстремизм үчүн соттолгон.¹⁵² Бул маалыматты КР БП¹⁵³ тастыктайт: 2018 - жылы Сириянын аймактарындагы согушка катышуу фактылары боюнча кыргыз жарандарына 110 кылмыш иши козголгон¹⁵⁴. ИИМдин жыйынтык маалыматында экстремизмди болтурбоо боюнча материалдар жарыяланган, анда 2019 - жылдын биринчи жарым жылдыгында «Хизбут-Тахрир аль-Исламийдин»¹⁵⁵ активдүү лидери кармалган, ошондой эле диний-экстремисттик уюмдардын башка активдүү мүчөлөрүнөн ок атуучу курал-жарактар жана окдарылар табылган. Акыркы убактарда террордук топтор тарабынан жаңы маалымат технологиялары, анын ичинде, Интернет көбүрөөк пайдаланыла баштады. Бул жараянга кырдаалдын коркунучун түшүнбөгөн жарандар, өзгөчө жаштар кокусунан эле тартылып калышууда. Эң эле опурталдуу коркунуч болуп интернет-порталдар саналат (электрондук ЖМК, радикалдуу кыймылдардын сайттары ж.б.).¹⁵⁶ Ошондой эле үгүттөө булактарына интернет-форумдарды, блокторду, видео-хостингдерди жана толук бойдон социалдык тармактар менен

¹⁵¹Зомбулук экстремизм – бул идеологиялык, диний же саясий максаттарга жетүү үчүн зомбулукту колдогон же колдонгон адамдардын көз карашы же аракети. (Манукян А.Р., Шхагапсоева М.Х. - Зомбулук экстремизми же радикалдашуунун жеке факторлору) // Психолог. – 2016. – № 6. – С.1-8. DOI:10.7256/2409-8701.2016.6.20852 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=20852

¹⁵² ЖАМК пресс-кызматынын маалыматтары: <http://gsin.gov.kg/ru/presssluzhba/novosti/gsin-rabotaet-po-deradikalizacii-osuzhdennyh-za-terrorizm-i-jekstremizm.html>

¹⁵³ КРнын прокуратурасы – мыйзамдарды жана башка ченемдик укуктук актылардын так жана бир түрдүү аткарылышына көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу мамлекеттик бийлик органы («КРнын прокуратурасы жөнүндө Мыйзамдан».

¹⁵⁴ «Аки Пресстин» 25.04.2019-жылдагы маалыматынан: <https://svodka.akipress.org/news:1542955>

¹⁵⁵Хизб ут-Тахрир аль-Ислами – Кыргызстанда тыюу салынган эл аралык диний-саясий партия.

¹⁵⁶ Южакова Т. А., Лашин Р. Л. Билим берүү чөйрөсүндө жана Интернет түйүнүндө терроризм жана экстремизм идеологиясын алдын алуу // НЦПТИ сепеп салуусу. 2013. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/profilaktika-ideologii-terrorizma-i-ekstremizma-v-obrazovatelnoy-srede-i-seti-internet>.

мессенджерлерди кошууга болот. 2018 - жылы КРнын сотторунун чечимдери менен 220 интернет-аккаунтка тосмо коюлган, себеби алар экстремисттик үгүттөө материалдарын жайылтышкан¹⁵⁷.

Жаза аткаруу мамлекеттик кызматынын маалыматтары¹⁵⁸ боюнча, 2012 - жылы экстремизм менен терроризм үчүн соттолгондордун саны 5 эсеге өскөн. Радикализмдин бардык белгилери улуттук коопсуздук үчүн реалдуу коркунуч туудурат, анткени анын бардык түрлөрү, ар кандай жүйөлөрүнө карабастан, коркунуч туудуруу жана адамдарды коркутуу аркылуу коомдун түзүлүшүн өзгөртүүгө багытталган. Кыргызстанда экстремисттик топтор тарабынан вербовкалангандардын саны өсүүдө. Мисалы, 2012 - жылы ЖАМК мекемелеринде бул категориядагы 100гө жетпеген соттолгондор жаза өтөгөн болсо, 2019 - жылы соттолгондордун саны 550гө жеткен.

Жергиликтүү жана чет өлкөлүк теологдор менен эксперттердин ой-пикири боюнча, жаштардын радикалдашуусунун негизги себептери болуп, биринчи кезекте, жетишсиз маалымдалуусу, диний билим берүүнүн жоктугу, ошондой эле социалдык-экономикалык себептер саналат¹⁵⁹. Аймактардагы экономикалык өнүгүүнүн төмөн деңгээлинин жана демографиялык өсүүнүн фонунда калк арасындагы жумушсуздуктун күч алуусу жаштардын мыйзамсыз куралдуу түзүмдөргө кошулуусунун эң олуттуу факторлору болууда.¹⁶⁰ КРнын ИИМдин подполковниги Манас Аманбаев: “Жаштардын радикалдашуусунун деңгээли Ош облусунун кичи шаарларында (Өзгөн, Араванда) жогору болгондуктан, биздин иште өлкөнүн ушул түштүк бөлүгүнө өзгөчө көңүл бөлүнөт”¹⁶¹ - дейт.

Ошондой эле изилдөөнүн жүрүшүндө биз үч шаардын жаштарынын ой-пикирлерин салыштырып көрдүк.

Биз бул изилдөө ишибизде “Экстремизмди алдын алуу боюнча КРда болгон медиа стратегияларды изилдөө” деген теманы тандап алдык. Проблема актуалдуу, себеби радикалдык

¹⁵⁷ Башкы прокурор Өткүрбек Жамшитовдун 17.04.2019-ж. парламенттин отурумунда сүйлөгөн сөзү.

Булак: <http://kant.kg/2019-04-17/v-2018-godu-po-resheniyu-sudov-byli-zablokirovany-220-internet-akkauntov/>

¹⁵⁸ КРнын Өкмөтүнө караштуу Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы кылымыш-аткаруу системасынын иш-аракетинин маселелери боюнча мамлекеттик саясатты ишке ашырган укук коргоочу, мамлекеттик органы болуп саналат. (КРнын Өкмөтүнө караштуу Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматынын Жобосунан).

¹⁵⁹ Кыргызстан Аалымдар кеңешинин мүчөсү, теолог Кадыр Маликовдун «КМШдагы мусулмандардын арасындагы радикалдуу идеологияны жайылтууну кантип ооздуктайбыз?» деген видео көпүрөдөгү ой-пикири: <https://24.kg/obschestvo/75314/>.

¹⁶⁰ Яхьяев М. Я. Заманбап дүйнөдөгү исламдын радикалдашуусунун себептери // Исламтаануу. 2012. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-radikalizatsii-islama-v-sovremennom-mire>.

¹⁶¹ Изилдөөнүн эксперти менен болгон интервьюдан үзүндү келтирүү.

топтор тарабынан коюлган интернет «тузактардын»¹⁶² жардамы менен вербовкага туш болгон жаштардын саны күндөн-күнгө көбөйүп, ал эми вербовкалоону жайылтуу куралдары улам жаңырып жана чеберчилиги өсүп баратат.

Изилдөө усулдары

Изилдөөнүн максаты – Интернетте зомбулук экстремизмдин идеологиясын жайылтууга каршы күрөшүүнүн маалыматтык-коммуникациялык ыкмаларын аныктоо. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй конкреттүү милдеттер алдыга коюлат:

- МО жана ӨЭУ тарабынан ишке ашырылуучу Интернетте жана медиа жаатындагы иштеп жаткан стратегияларды изилдөө;
- мурунку изилдөөлөрдүн негизинде КРдагы Интернеттин жайылуу деңгээлин аныктоо;
- жүргүзүлгөн сурамжылоонун негизинде КРда интернет-колдонуучулардын социалдык–географиялык элесин түзүү жана Чүй жана Ош облустарынын жаштарынын медиага тартылуусунун салыштырма абалын аныктоо;
- учурдагы жардамчы жана статистикалык маалыматтардын негизинде диний экстремизмге үгүттөгөн негизги медиа каналдарын аныктоо.

Изилдөө объектиси – КРда экстремизмди үгүттөөгө каршы туруу боюнча медиа стратегиялар жана алардын эффективдүүлүгү.

Изилдөө предмети – учурдагы медиа стратегиялардын алкагында экстремизмди жайылтууга каршы күрөшүү үчүн медиа стратегия куралдары.

Талаа иштери 2019 - жылдын мартында жүргүзүлгөн. Анкетирлөө ыкмасы менен 300 адам сурамжыланган. Тандоо жыйындысы Кыргыз Республикасында жашаган жарандардын жыныстык, жаш курактык жана аймактык мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен түзүлгөн. Респонденттерди тандоо «кар бүртүгү» (snow-ball) жолу менен өткөрүлгөн. Жалпысынан 157 аял жана 143 эркек сурамжыланган.

Анкетаны иштеп чыгууда, сурамжылоодо жана алынган маалыматтарды анализдөөдө топтун насаатчысы Инга Сикорская менен маалыматтарды статистикалык иштеп чыгуу боюнча тренер Рита Исмаилованын усулдук сунуштары колдонулган.

¹⁶² Хакердик чабуулдар, спамдар ж.б. Булак: «Polit-asia.kz» маалыматтык-аналитикалык порталы: <https://knews.kg/2019/04/12/onlajn-igry-i-mediaholding-kak-igil-verbuet-storonnikov-v-tsentralnoj-azii/>.

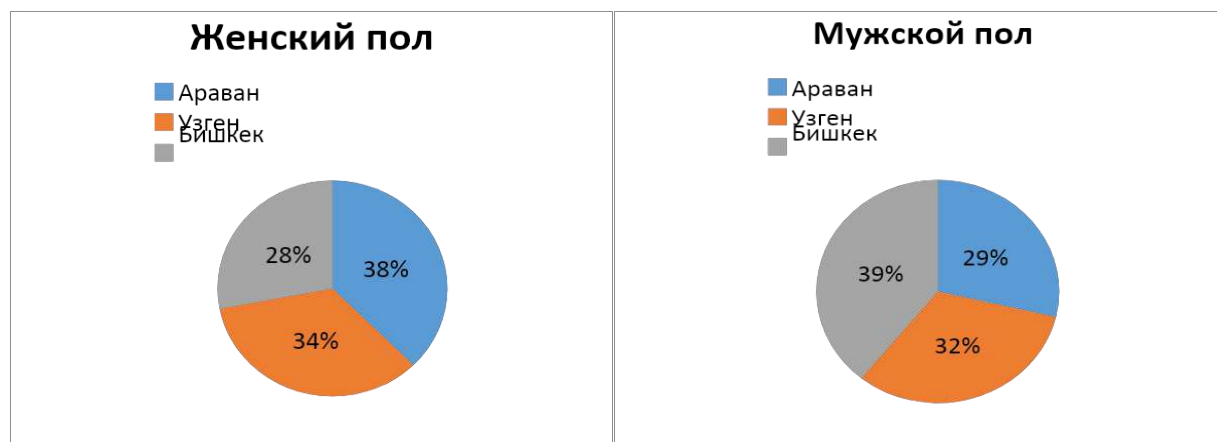
Анкетага Кыргызстандын ар кайсы аймактарындагы жаштардын интернеттеги активдүүлүгү, алардын интернеттеги экстремизмге үгүттөөдөн кабары, ал жөнүндө түшүнүгү жана экстремизм менен күрөшүү ыкмалары тууралуу маселелер киргизилген.

Изилдөө географиясы - Ош жана Чүй облустары; Өзгөн, Араван жана Бишкек шаарлары. Бул калктуу конуштар бир нече себептердин негизинде тандалып алынган. Биринчиден, ушул аймактарда жаштарды вербовкалаган учурлар катталган. Экинчиден, зомбулук экстремизм идеологиясынын негизги контенти кыргыз жана орус тилдеринде жайылтылат, ал эми тандалып алынган калктуу конуштарда кыргыз тилдүү жана өзбек тилдүү тургундар басымдуулук кылат.

Изилдөө долбоорунун усулдары - кабинеттик изилдөө, анкетирлөө, эксперттик интервью. Анкеталардын саны - 300 (100 анкета Араванга, 100 анкета Өзгөнгө жана 100ү Бишкек ш.).

Тандап алуу. Респонденттердин жаш курактык когортасын 16дан 24 жашка чейинки жаштар түзөт. Респонденттердин жыныстык мүнөздөмөсүнө токтолсок, 52%ы аялдар жана 48%ы эркектер.

1 - диаграмма. **Респонденттердин жыныстык мүнөздөмөсү**

Изилдөө суроосу: *Кыргызстанда экстремизмди жайылтуунун алдын алуу боюнча мамлекеттик эффективдүү медиа стратегия барбы?*

Гипотеза:

- Медиа стратегиялар экстремисттик мүнөздөгү маалыматтарды Интернет аркылуу жайылтууну минималдаштырат.

1 – бөлүм. Учурдагы медиа стратегиялардын анализи

Кыргызстандагы медиа стратегияларга жүргүзүлгөн анализ, экстремисттик идеологияны жайылтууну алдын алуу үчүн, мамлекеттик органдар же өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан ишке ашырылып жаткан стратегиялар иш-аракеттин схемасы жана медиа куралдарынын белгилүү бир топтомун колдонуу гана экенин аныктады.

Медиа стратегиялар өз ичине төмөнкүлөрдү камтууга тийиш:

- экстремисттик идеологияны үгүттөгөн диний топтор үчүн интернет мейкиндигинин жеткиликтүүлүгүн эске алып, белгилүү бир максаттары, максаттуу аудиториясы жана анын маалыматтык муктаждыктары бар иш-аракеттин концепциясын;
- Интернеттеги зомбулук экстремизми менен күрөшүү контекстинде бийликтин, ЖМКлардын жана жарандык коомдун ортосундагы коммуникациялардын ыкмаларын, каражаттарын, усулдарын, формаларын жана типтерин;
- стратегиянын максаттарына жетүү үчүн куралдарды (мисалы, медиа кампаниялар, медиа тексттер, масс медиа, медиа компетенциялар, жаңы медиа, социалдык медиа, медиа билдирүүлөр ж.б.у.с.).

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын көптөгөн диний бирикмелеринде коомчулук менен байланышты жүзөгө ашыруу ишин алпарган түзүмдөр бар (пресс-кызматтар, пресс-катчылар, маалымат бөлүмдөрү, тышкы байланыштар бөлүмү ж.б.). Алар бул каналдарды колдонуу менен зомбулук экстремизмди үгүттөө деген эмне, ал кандай кесепеттерге алып келиши мүмкүн жана ага кантип туруштук берүү керек дегендерди түшүндүрүп берүүгө аракет жасашат.

Изилдөөнүн маанилүү компоненттеринин бири эксперттерден тереңдетилген интервью алуу болгон. Иштин бул этабынын алкагында тиешелүү уюмдардын медиа стратегияларын, негизги куралдарын, иш-чараларын, максаттарын жана милдеттерин аныктоо максатында МО жана ӨЭУлардын өкүлдөрүнөн 5 интервью алынган. Ошондой эле экстремизмди алдын алуу боюнча өкмөттүк программага сереп салынган. Изилдөөдө Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиядагы, Ички иштер министрлигиндеги, Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгындагы, «Бийман» руханий маданиятты өнүктүрүү фондундагы, БА тынчтыкты орнотуу жана медиатехнологиялар мектебиндеги, Search for common ground («Жалпы кызыкчылыктарды издөө») эл аралык ӨЭУдагы медиа стратегияларга, ошондой эле интернет блоггерлер тарабынан ишке

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

ашырылган коомдук демилгелерге анализ жүргүзүлдү. Медиа стратегияларды анализдөөнүн жүрүшүндө төмөнкүдөй көрүнүштөрдү ачыктадык.

Кыргызстандын дин тармагындагы уюмдардын медиа стратегияларына анализ жүргүзүү

1 - таблица. КРда дин маселелери менен иштеген уюмдардын медиа стратегиялары

№	Уюм	Медиа стратегиялар (түрү, тиби, аталышы)	Медиа стратегиянын алкагындагы иш-аракет (иш планы)	Жетишилген натыйжалар
1	ДИМК	КРнын Өкмөтүнүн 2017 – 2022 - жж. террорчулукка жана экстремизмге каршы туруу боюнча аракеттер планында берилген медиа стратегиялардын элементтери бар	<p>1. ДИМКнын алдында Мамлекеттик-конфессиялык кеңешти түзүү.</p> <p>2. Учурдагы диний абалга мониторинг жүргүзүү системасын түзүү, дин тармагындагы проблемалуу аспекттерге өз убагында реакция кылуу жана мамлекеттик органдар үчүн адекваттуу чечимдерди жана сунуштарды иштеп чыгуу.</p> <p>3. Диний абалды изилдөө боюнча илимий-аналитикалык журнал чыгаруу.</p>	<p>1. Мамлекеттик органдар менен диний лидерлердин, уюмдардын жана жарандык коомдун туруктуу өз ара кызматташуу системасы түзүлдү.¹⁶³</p> <p>2. Кыргызстандагы диний абалды изилдөө борбору түзүлдү.</p> <p>3. Бул тема боюнча учурдагы изилдөөлөрдү жарыялоо жана ачыкка чыгаруу үчүн платформа. Бардык кызыкдар тараптар ДУ жөнүндө, социалдык изилдөөлөрдүн натыйжаларын; стат. маалыматтарды; чырчатактар түйүнү, диний абалдын</p>

¹⁶³Кыргыз Республикасынын 2015-2020-жылдарга дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын концепциясын ишке ашыруу боюнча аракеттер планы

				проблемалары, өзгөрүүлөрү жана божомолдору тууралуу ыкчам маалыматтарды алышат.
2	ИИМ	КРнын Өкмөтүнүн 2017 – 2022 - жж. терроризм жана экстремизмге каршы туруу боюнча аракеттер планында медиа стратегиялардын элементтери бар	<p>1. Диний окуу жайларынын окуу программаларынын мазмунунда жана окуу практикасында камтылган радикалдуу идеологияларды аныктоо үчүн мониторинг жүргүзүү.</p> <p>2. Өлкөнүн мамлекеттик түзүлүшүнө коркунуч келтирүүчү бузуку, экстремисттик жана террордук иш-аракетке катыштыгы бар жарандарды каттоого тургузуу механизмдеринин жана маалыматтарынын базасы түзүлдү.</p>	<p>Диний билим берүү системасы аркылуу мээлүүн диний окутууларды алдыга жылдырууну жана радикалдуу идеяларды жайылтууну алдын алуу жүзөгө ашырылат.</p> <p>2.Бузуку, экстремисттик жана террордук иш-аракет үчүн административдик жана жаза жоопкерчилигине тартылган адамдардын маалымат базасы коомду туруксуздандыруу жана алардын органдарга кирип калуу коркунучунан арылуу максатында түзүлдү.</p>
3	УКМК	КРнын Өкмөтүнүн 2017 – 2022 - жж. терроризм жана экстремизмге каршы туруу	1.КРнын интернет мейкиндигинде экстремисттик мүнөздөгү материалдарды жайылтууга каршы эффективдүү күрөшүү максатында мамлекеттик	1.Экстремисттик жана террордук мүнөздөгү маалымат ресурстарына тез реакция кылуу жана

		<p>боюнча аракеттер планында медиа стратегиялардын элементтери бар</p>	<p>компетенттүү органдар тарабынан диний-экстремисттик мүнөздөгү материалдарды камтыган интернет сайттарга соттон тыш тосмо коюуну караштырган механизмдерди иштеп чыгуу.</p> <p>2. Ыйгарым укуктарына экстремизм жана террорчулук менен күрөшүү кирген КРнын ИИМ, КРнын УКМК, КРнын ДИМК бөлүмдөрүнүн түзүмдөрү, саны жана иш-милдеттери оптималдаштырылды.</p>	<p>тосмо коюу механизми түзүлдү.</p> <p>2. Улуттук жана жергиликтүү деңгээлдерде мамлекеттик органдардын реакция кылуусунун жана өз ара кызматташуусунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу. Мамлекеттик органдардын иш-аракетинин кайталанышы алып салынды.</p>
4	КМДБ	<p>КРнын Өкмөтүнүн 2017 – 2022 - жж. терроризм жана экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча аракеттер планында медиа стратегиялардын элементтери бар</p>	<p>1. Жер-жерлерде изилдөөлөр жүргүзүлдү. Илимий аналитикалык базаны даярдоо, усулдук колдонмолорду чыгаруу.</p> <p>2. Диний радикализмди алдын алууга багытталган дин жөнүндө конструктивдүү дискурсту ЖМКларда жана социалдык медиада алга жылдыруу боюнча маалымат кампаниялары үчүн усулдук база жана иш-чаралар программасы (медиаплан) иштелип чыкты.</p>	<p>1. Чакырууларга өз убагында реакция кылууга, чыр-чатактарды алдын алууга, кырдаалдын өнүгүүсүн божомолдоого мүмкүндүк берген өлкөдөгү учурда болуп жаткан диний кырдаал жөнүндө объективдүү маалымат алынды. Адистерди даярдоо, академиялык чөйрөнүн, жарандык коомдун, муфтияттын жана мамлекеттик түзүмдөрдүн өкүлдөрүнүн чеберчиликтерин</p>

				<p>жогорулатуу үчүн илимий-аналитикалык база кеңейтилди.</p> <p>2. Дин аралашпаган мамлекеттин принциптерине карама-каршы келбеген мээлүүн диний көз карашты алга жылдыруу максатында альтернативдүү маалымат талаасы түзүлөт.</p>
5	ОПЧ	<p>КРнын Өкмөтүнүн 2017 - 2022 - жж. терроризм жана экстремизмге каршы күрөшүү боюнча аракеттер планы менен макулдашылган медиа стратегиялардын элементтери бар</p>	<p>1. Жаштар арасында диний негиздеги чыр-чатактарды алдын алуу жана КРнын жарандарынын руханий коопсуздугунун көндүмдөрүн өнүктүрүү боюнча окуучулар жана мугалимдер үчүн программалар жана тренингдер боюнча зарыл усулдук эмгектер иштелип чыкты.</p>	<p>1. Диний негиздеги чыр-чатактардын санын азайтуу сабырдуулукту жогорулатуу ж.б. боюнча тренингдер биргелешип өткөрүлдү.</p>
6	«Бйман» руханий маданиятты өнүктүрүү ү фонду	<p>Медиа стратегия бар жана аны жаңылоо пландалууда</p>	<p>1. Муфтияттын өкүлдөрүнүн билим деңгээлин жогорулатууга шарттарды түзүп берүү аркылуу диндеги экстремисттик жана радикалдуу багыттарды кыскартуу.</p> <p>2. Муфтияттын өкүлдөрүнүн билим деңгээлин жогорулатуу максатында</p>	<p>1. Жер-жерлерде 100 имам окутулуп, аларга стипендиялар төлөп берилүүдө.</p> <p>2. Дин кызматкерлери үчүн окуу китептери чыгарылды (11 китеп), имамдар үчүн семинарлар өткөрүлдү.</p>

			окуу китептерин иштеп чыгуу жана басып чыгаруу.	
7	Тынчтыкты орнотуу мектеби	<p>Медиа стратегия салттуу ЖМК жана журналистер менен иштөөгө багытталган</p> <p>«КРдын салттуу ЖМКларында экстремизмге үгүттөнү алдын алуу жана радикалдык багыттагы мазмунду камтыган материалдарга медиа жана коммуникациялык стратегия аркылуу ыкчам жооп берүү дараметин түзүүнүн негизинде толерантсыздыкты төмөндөтүү».</p>	<p>1. Экстремизмди үгүттөөнү жайылтууга таасир этүүчү медиа-чөйрөгө дайыма мониторинг жана анализ жүргүзүү, толерантсыздыктын деңгээлин жана жыштыгын изилдөө; мониторинг боюнча отчетторду жарыялоо.</p> <p>2. ЖМК, МО жана бийлик үчүн сунуштарды иштеп чыгуу.</p> <p>3. Тренинг материалдарын даярдоо жана тренингдерди, үйрөтүүчү программаларды жана видео сабактарды өткөрүү, ошондой эле Кыргызстандын журналисттери жана массалык коммуникациялар факультеттеринин студенттери үчүн кыргыз жана орус тилдериндеги окуу китептерин даярдоо.</p> <p>4. Маалымдалышын жогорулатуу боюнча медиа кампанияларды өткөрүү (2 медиа кампания, анын ичинде SMM өткөрүлдү).</p> <p>5. «Жаштардын радикалдашуусун эрте алдын алууга багытталган жаңы медиа маданияты жана маалыматтык сабаттуулук» деген темада изилдөө</p>	<p>1. 2019 - жылдын башында Кыргызстандагы жана Тажикстандагы 100гө жакын медиа адис окутулду. 2. «Медиада экстремизмди үгүттөөнү кантип жеңүүгө болот» деген аталыштагы кыргыз жана орус тилдериндеги 500 окуу китеби чыгарылып, университеттердин журналистика департаменттеринде таратылды.</p> <p>3. 5 видео сабак иштелип чыкты.</p> <p>4. Онлайн экстремизмге каршы туруу маселелери боюнча иш алпарган уюмдар үчүн 6 окуу силлабусу иштелип чыкты.</p>

			жүргүзүлдү жана имплементациялоо үчүн сунуштар иштелип чыкты.	
8	Searchfor Common Ground	Радикалдашууну жоюу үчүн социалдык медиа: БА үчүн үлгү	<p>1. Социалдык медиа кампаниялары аркылуу зомбулук экстремизмин үгүттөөгө калктын эффективдүү реакция кылуусуна мүмкүнчүлүктөрдү түзүү үчүн позитивдүү нарративдерди иштеп чыгуу.</p> <p>2. Социалдык тармактардагы жаштарга арналган экстремисттик идеологияларды кыйратууга багытталган кесипкөй медиа кампанияларды жүргүзүү.</p> <p>3. Кыргызстандын аймактарындагы 50 жаш активист лидердин күчү менен инклюзивдүү кампанияларды өткөрүү.</p>	<p>1. «Кыргызстандын жаштарын радикалдашууга алпаруучу медиа каналдар, маани-мазмундар жана элестер» деген темада изилдөө жүргүзүлдү жана медиа кампанияларды иштеп чыгуу үчүн аракеттердин бирдиктүү планы иштелип чыкты.</p> <p>2. Бир кесипкөй медиа кампаниясы иштелип чыкты жана өткөрүлдү (3 видео, 22 элестүү көрүнүш контенти).</p> <p>3. Зомбулук экстремизмине үгүттөөнү алдын алуу боюнча социалдык түйүндөрдө социалдык медиа кампанияларды уюштуруу жана өткөрүү үчүн окуу куралы иштелип чыкты.</p> <p>4. Окуу куралы ӨЭУ жана университеттер арасында таркатылды.</p>

9	<p>Жарандык активдүүлүк: Instagram баракчасындагы «Minutka dlyadushi».</p>	<p>Интернет блоггерлердин медиа стратегиясы боюнча иштеп чыгуулар бар (Абдуалим Сыдыков).</p>	<p>1. Ачык семинарлар, үйрөтүүчү жолугушуулар өткөрүлдү.</p> <p>2. Аудитория менен коммуникациянын эффективдүү системасы жолго коюлду: соц. түйүндөрдө билдирүүлөр менен үзгүлтүксүз алмашуу жана түз эфирлерге чыгуу.</p> <p>3. Маалыматты контент аркылуу берүү: жеке сүрөттөр жана видео материалдар, цитаталар, картиналар жана шилтемелер.</p> <p>4. Ар кайсы өлкөнүн жана аймактардын чоң аудиториясынын болушу.</p> <p>5. ЖМКнын изилдөө топтору, аналитиктер жана тарыхчылар менен байланышы.</p>	<p>1. Аккаунтка жазылуучулар менен 2 эки сааттык үйрөтүүчү жолугушуулар өткөрүлдү, мындай жолугушууларды үзгүлтүксүз өткөрүү пландалууда.</p> <p>2. Directке¹⁶⁴ күн сайын 10 жана андан ашык кайрылуулар келип турат жана жумасына 2 - 3 жолу түз эфирлер өткөрүлүлүүдө.</p> <p>3. Жаздырууну, мазмунун жана монтаждоону блоггер өзү жүргүзүп турат. Ар бир жарыя 50дөн 100гө чейинки сактоолорду топтойт.</p> <p>4. Аудиторияны кеңейтүү пландалууда, негизги басым «жакты» дегенге багытталат. Максат -1000. Бүгүнкү күндө бул аккаунттун жазылуучуларынын саны – 27000, аудиторияны камтуу – жумасына 21000ге чейин.</p>
---	--	---	---	--

¹⁶⁴Direct – билдирүүлөрдү, сүрөттөрдү, видеолорду жана аудиолорду жиберүүгө жана алууга мүмкүнчүлүк берген Instagram социалдык түйүнүнүн функциясы.

				Колдонуучулардын көпчүлүгү Бишкектен, Москвадан, Оштон, Алма-Атадан жана Уральсктан.
--	--	--	--	--

Таблицадагы маалыматтарга негизденүү менен МО жана ӨЭУлар тарабынан көрүлүүчү чаралар Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн экстремизмге жана терроризмге каршы туруу боюнча программасынын (2017 – 2022 - жж.) максаттарына жана милдеттерине жарым-жартылай гана туура келет деген жыйынтык чыгарууга болот, анын артыкчылыктуу багыттары болуп төмөнкүлөр эсептелет:

1. Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес органдардын экстремизмди жана терроризмди алдын алуу чөйрөсүндөгү иш-аракетин өркүндөтүү.
2. Атайын мамлекеттик жана укук коргоо органдарынын экстремизмди жана терроризмди алдын алуу жана бөгөт коюу боюнча тажрыйбасын жакшыртуу.
3. Экстремизмге жана терроризмге каршы туруу боюнча мыйзам чыгаруу механизмдерин жана өз ара кызматташууну өркүндөтүү.

Жогоруда аталган медиа стратегиялардын анализи экстремизмге каршы туруу максатында көрүлүүчү чаралар көп учурда алдын алуучу жана аналитикалык мүнөзгө ээ экендигин ачыктады. Буга билим берүү мекемелеринин окуу планына «Дин маданиятынын тарыхы» сабагын киргизүүнү, ӨЭУлардын изилдөө иштерин колдоосун жана ага активдүү катышуусун, МОНун өкүлдөрүнүн өткөрүлгөн тренингдерге, семинарларга жана конференцияларга катышуусун кошууга болот. Бирок Интернеттен экстремизм идеологияларын жайылтууну алдын алуу боюнча медиа стратегия мамлекеттик түзүмдөрдүн ичинен УКМКда гана бар, ал жерде диний-экстремисттик мүнөздөгү интернет сайттарга тосмо коюлат. КРнын Өкмөтү тарабынан ушул жылы киргизилген 2019 – 2023 - жылдарга карата Кыргыз Республикасынын киберкоопсуздук стратегиясы улуттук медиа стратегияга кошкон олуттуу салым болуп саналат¹⁶⁵. Бул токтомо «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик секторунда киберкоопсуздукту камсыздоо боюнча бирдиктүү ыкманы түзүү» деген 5.6 - пункт бар. Ал пункт өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт: жеке маалыматтарды иштеп чыгуу

¹⁶⁵2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасынын киберкоопсуздук стратегиясы. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/15479>

жаатындагы көзөмөлдөө саясатын күчөтүү; жеке маалыматтарды иштетүү боюнча ыйгарым укуктары бар мамлекеттик органды түзүү; киберкоопсуздук аудитин үзгүлтүксүз жүргүзүү. Бул пункттун милдеттерин карап жатып, төмөнкүдөй кемчиликтерди байкадык: бүтүндөй өлкөнүн киберкоопсуздугун камсыз кылуу үчүн бир координациялык борбор жетишсиз болот; башка органдар менен өз ара кызматташып, биргелешкен чечимдерди кабыл алуу зарыл. Мамлекеттик сектордо киберкоопсуздукту камсыз кылуу боюнча чаралар аз, анткени жеке маалыматтарды иштетүү жана алардын аудити коопсуздукту камсыз кылууга толук бойдон көмөктөшө албайт. Биздин пикирибизче, ар бир мамлекеттик органдарда киберкоопсуздук боюнча адистердин болушу экстремизмди алдын алуу жана улуттук коопсуздукту камсыз кылуу боюнча жалпы максатка жетүү үчүн алда канча эффективдүү болмок. Мамлекеттик түзүмдөрдүн кызматкерлери үчүн тренинг борборлорун түзүү да керектүү натыйжаны бермек.

Диний коммуникациялар боюнча өз ара кызматташуунун үчүнчү тобу¹⁶⁶ болуп эсептелген тышкы коммуникациялар жөнүндө сөз кылып жатып, төмөнкүдөй бир нече түрдү белгилесек болот: Конфессиялар аралык мамилелер, Коомчулук менен байланыш (Public Relations, PR) жана Бийлик органдары менен байланыш (Government Relations, GR).

Коммуникациянын негизги каналдарына коом менен ЖМК аркылуу сүйлөшүү жана расмий сайттарда жайгаштырылган маалыматтар кирет. Мисалы, Муфтияттын расмий сайтында өткөрүлгөн иш-чаралар жана конференциялардын ж.б. күн тартибинде турган ар кандай актуалдуу маселелерин талкуулоого катышкан дин адамдарынын ишмердүүлүгү жөнүндө жаңылыктар, макалалар, отчеттор үзгүлтүксүз жайгаштырылып турат.¹⁶⁷

Акыркы убакта социалдык медиа диний лидерлер менен коомчулуктун ортосундагы өз ара мамиле түзүүдө өзгөчө маанилүү жана таасирдүү канал болуп калды (блоктор, микроблоктор, социалдык тармактар, мультимедиа ресурстары). Көптөгөн теологдор популярдуулукка медиа аркылуу жетишти, мисалы: Чубак Ажы, Кадыр Маликов жана башкалар.

Жарандык активисттердин аракеттерин медиа стратегиянын бир бөлүгү катары карап жатып, АКШ жана РФ сыяктуу башка өлкөлөрдүн ишке ашырган долбоорлорун ийгиликтүү тажрыйба катары кароо мүмкүн. Бул өлкөлөрдүн ийгиликтүү медиа стратегияларын биздин реалдуулукка аймактык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен ылайыкташтырууга болот.

¹⁶⁶ М.Ф. Желновакова: «Россиядагы тышкы диний коммуникациялар системасы» - илимий макаласынан.

¹⁶⁷ «Бийман» руханий маданиятты өнүктүрүү фондунун долбоорлор координатору - Жанаргүл Исакбаеванын интервьюсунан.

Интернешнл Алерт тарабынан бул изилдөө долбоорунун алкагында Кой-Таш айылында уюштурулган эки күндүк тренингдин жүрүшүндө православ чиркөөсүнүн өкүлү Илья аксакал РФда «Батюшка онлайн» деген аталыштагы сервис бар экендигин жана ал дин кызматкерлерине коом менен байланышка чыгууга мүмкүнчүлүк берерин белгиледи.

Алгач, бул сервис ВКонтакте социалдык түйүнүндө пайда болуп, кийинчерээк долбоордун Instagram, Facebook, Twitter, YouTube, Одноклассникерде расмий аккаунту ачылып, ошондой эле www.batyushka.online расмий сайты да түзүлгөн.

Бул долбоор коммерциялык да, мамлекеттик да эмес болуп эсептелет. «Батюшка онлайн» көптөгөн проблемаларды чечүүгө жардам берет, муну менен катар диний билимди жогорулатат, дин жөнүндө бурмаланган эмес сапаттуу маалыматты берип турат.

Бул ресурстун артыкчылыгы – элдер чиркөөнүн өкүлдөрүнө түздөн-түз кайрыла алат, ал эми чиркөө талаш-тартыш маселелерде жооптуу жак катары чыгып, комментарийлерди жана сунуштарды берип, иш-чараларды өткөрө алат.

АКШнын Мамлекеттик департаментинин колдоосу менен түзүлгөн «ViralPeace» программасынын тажрыйбасы да кызыктуу. Анын максаты зомбулуктун жана экстремизмдин идеологиясына Интернет жана социалдык түйүндөр аркылуу сокку уруу, ошондой эле экстремисттик мазмундагы билдирүүлөргө каршы туруу. Бул долбоордун алкагында Малайзияда, Индонезияда, Шри-Ланкада, Мальдиваларда жана Филиппинде семинарлар жана чеберчилик класстары өткөрүлүп, ал жерде катышуучулар социалдык медиада экстремизм идеологиясын жайылтууга каршы күрөшүү куралдары жана усулдары жөнүндө маалымат алышты. Бул долбоор дагы расмий болуп саналбайт жана экстремизмге каршы күрөшүүнүн туура ыкмасын таңуулоого аракеттенбейт. ViralPeaceнин Facebookта жан Twitterде аккаунтары бар, ал террорчулукка каршы күрөшүү жана аны жайылтууга жол бербөө үчүн ар бирине түшүнүктүү болгон логикалык, юмордук, диний аргументтердин шаймандарын колдонуу менен стандарттуу эмес мамилени сунуштайт.

Дин жана коомдун коммуникациясынын жергиликтүү каналдары тууралуу сөз кылып жатып, Instagram социалдык тармагындагы “Жан дүйнө үчүн мүнөт” жана “Ислам Нуру” деген аталыштардагы аккаунттарды мисал катары келтирүүгө болот. Эки аккаунт тең жаштар арасында абдан популярдуу. Алардын үзгүлтүксүз жеке билдирүүлөрдү жөнөтүп, кызыккан суроолорун берип, бул топтун администраторлорунан, исламга үгүттөөчү блоггерлерден жоопторду алып

турушкандыгы тууралуу катталгандардын саны эле (26,8 миң жана 302 миң) айтып турат. Маалымат берүү каражаттары да ар түрдүү: сүрөт, видео материалдар, комментарийлер, пикир алышуулар ж.б.

Бул аккаунттар уламдан-улам чоң масштабдарга ээ болуп отуруп, балким, келечекте жогоруда аталган эл аралык долбоорлордун жүгүртүлүшүнө чейин жетиши мүмкүн.

2 - бөлүм: Жаштардын интернет активдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү

Кыргызстан Сорос фонду тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн¹⁶⁸ божомолдору боюнча, жакынкы беш жылда Кыргызстанда Интернеттин абдан катуу өсүшү күтүлүүдө. Мобилдик интернет рыногу уламдан-улам тездетилүүчү ылдамдыктар менен толукталып, 4G байланышынын жакшыртылышы жана 5Gнын пайда болушу өсөт. Интернет колдонуучулардын саны мурунку жылдарга салыштырмалуу бир кыйла көбөйө баштады, бул экстремисттик топтор үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачып берет. Мисалы, Кыргызстанда 2019 - жылдын 31 - мартында интернет колдонуучулардын жалпы саны 2493400 адамды түзгөн.¹⁶⁹ Түйүндүн жеткиликтүүлүгү жана салыштырмалуу арзандыгы Кыргызстандын жарандарынын ар кандай топторун, анын ичинде эмгекке жарамдуу жаштарын өзүнө тартууда.

Жогоруда аталган божомолдорго таянсак, мобилдик интернет жаңы аймактарды ээлеп, көбүрөөк бөлүгүн жаштар түзгөн колдонуучуларды өзүнө тартат. Бул деген террорчулук топтор тарабынан вербовкалоонун жогорку тобокелдигин айгинелейт, себеби булар Интернеттеги экстремизмди жайылтуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачып берет. Заманбап технологиялар террордук уюмдар жана алардын тарапкерлерине вербовкалоо, каржылоо, үгүттөө, аткаруучуларды даярдоо, террордук актыларды аткарууга түрткү болуу, ошондой эле террордук максатта маалымат топтоо жана аны жайылтуу сыяктуу кенири масштабдагы милдеттерди чечүүгө өбөлгө түзгөн стратегиялык факторлордун бири болуп эсептелет.

2017 - жылдын маалыматтары боюнча, Кыргызстан калкынын 59%ы Интернетти активдүү колдонот. Өлкөнүн үч аймагында өткөргөн сурамжылообузда суроолорубузга жооп бергендердин жалпы санынын 94%ы Интернетти дайыма колдонушат.¹⁷⁰ Мында алардын басымдуу бөлүгү 16 - 18 жаш курагындагылар (Араван-53%, Өзгөн - 37%, Бишкек - 13%). Дал ушул курактагы жаштар динге, руханий насааттарга кызыга баштайт. Ал эми маалыматтын жетишсиздиги аларды мечиттерге баруу, анын натыйжасында андагы дин жөнүндө жеке түшүнүктү калыптандырган Интернеттеги макалаларды окуу, социалдык тармактарда жарыяланган сүрөттөрдү жана видео материалдарды карап чыгуу сыяктуу өз алдынча билим алууга алып келет. Бул учурда маалымат алуунун булактары абдан маанилүү. Алар туура жана сапаттуу болушу керек, болбосо жаштардын

¹⁶⁸ Сорос Кыргызстандын «Кыргызстандын калкынын медиа артыкчылыктары» изилдөөсү, M-Vector, USAID: <http://bizdin.kg/static/media/pdf/Otchet-media-issledovaniia-rynka-media-KR-2017.pdf>

¹⁶⁹ internetworldstats.com. сайтынын маалыматы боюнча.

¹⁷⁰ Тиркемедеги аймактар боюнча жооптор диаграммасын кар.

ой жүгүртүүлөрү туура эмес материалдардын негизинде калыптанып калуу коркунучу бар жана ал түшүнбөстүккө алып келиши мүмкүн. Интернетти колдонуу максаты да маанилүү ролду ойнойт. Интернет мейкиндикте белгилүү бир багыттагы көпчүлүк сайттар жана тиркемелер берилген.

Интернетти колдонуунун дагы бир олуттуу максаты болуп туугандар, достор жана тааныштар менен социалдык түйүндөр аркылуу баарлашуу мүмкүнчүлүгү саналат. Айрым өзүнчө социалдык түйүндөрдүн аудиториясы жылдан-жылга тынымсыз өсүүдө. Интернет колдонуучулар көбүнчө социалдык түйүндөрдү колдонушат, бул коммуникациянын жайылтылган ыкмаларынын бири болуп саналат. Мисалы: «Маалыматты кайдан аласыз?» деген суроого Бишкек шаарындагы сурамжылангандардын 62%ы «социалдык түйүндөрдөн» деген вариантты тандап алышты. Өзгөндө жооптун бул вариантын респонденттердин 46%ы, ал эми Араванда 41%ы көрсөтүштү.

Социалдык түйүндөр ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу жыргалчылыгынын уникалдуу шарттары менен колдонуучуларды өзүнө тартып келет. Ар бир веб-ресурс өзгөчө максаттын артынан түшүү жана көрсөтүлүүчү кызматтардын бөтөнчөлүгү менен айырмаланат. Ошонун негизинде сайттын аудиториясы түзүлөт. Социалдык түйүндөрдү колдонуучулардын жынысына, жаш курагына жана жашаган жерине карабай, ал сайттарга кирүүнүн негизги себеби болуп баарлашуу саналат (69,6%).¹⁷¹ Колдонуучулар коммуникациянын бул ыкмасын башка өлкөнүн адамдары менен баарлашууда салыштырмалуу тез жана арзан болгону үчүн да баалашат. Социалдык платформаларга бир жолку кирүүнүн орточо узактыгы көптөгөн факторлор таасир эткен бир адамдан экинчи адамга чейин вариацияланат, алардын бири – калк конушунун тиби. Негизинен, социалдык түйүндөрдү колдонуучуларынын көпчүлүгү жаш, курагына жана жынысына карабастан, 2 саатка чейин убакыт коротушат. Кирүү убактысы канчалык көп болгон сайын, туура эмес булактардан алынган маалыматты сиңирүү ыктымалдыгы да ошончолук жогору болорун белгилей кетүү керек. Ошондой эле социалдык түйүндөрдү террордук максаттарда да пайдалануу мүмкүн экендиги аныкталды. социалдык түйүндөрдө көптөгөн жабык баракчалар бар, анда адамдар өздөрүнө лакап аттарды коюп алып, башка адамдарды вербовкалайт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө социалдык түйүндөргө жана мессенджерлерге артыкчылык берүүдө көпчүлүк жаш кыргызстандыктар Instagram жана ВКонтактеге караганда Facebook платформасын жогору баалай тургандыгы ачыкталды.¹⁷² Бул түйүндө бардыгы болуп 670000 кыргызстандык

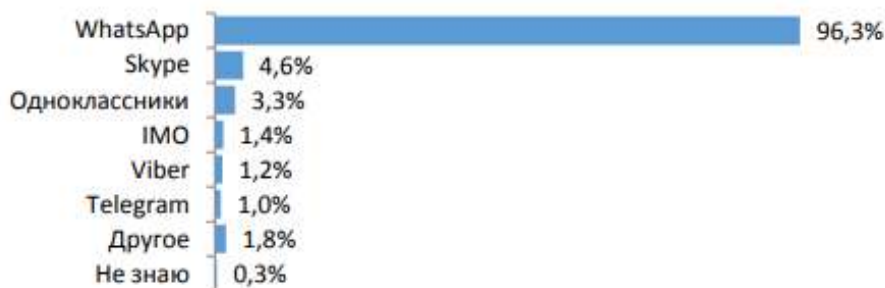
¹⁷¹ Сорос Кыргызстандын «Кыргызстандын калкынын медиа артыкчылыктары» изилдөөсүнөн, M-Vector, USAID.

¹⁷² Светлана Марголис студиясынын статистикасы. Маалыматтар Facebook жарнамалык кабинеттен алынган:
<https://www.facebook.com/svetlanastudios/photos/a.428182727299754/2102856663165677/?type=3&theater>

катталган, колдонуучулардын көпчүлүгүн эркектер (52,2%ын) түзөт, ал эми жаш курагы боюнча алып карасак, колдонуучулардын 47,8%ын 18 - 24 жаштагы жаштар түзөт. Facebookта катталган жаштардын гендердик мүнөздөмөсүнө келсек, алардын 76000 – эркек, 66000 - аял.

Мессенджерлерге токтолсок, жаштардын көбү абсолюттук түрдө WhatsApp тиркемесин колдонушат. Бул тиркеме баарлашуунун салыштырмалуу жаңы ыкмасы болуп эсептелип, Кыргызстандын көбүрөөк аудиториясын, өзгөчө, мессенджерлер арасындагы аудиторияны ээлеп алууда. Мессенджерлер тааныштар менен баарлашууда жеңил жана ыңгайлуу ыкма болуп, жаштарга жагуу жагынан экинчи орунда турат. Мессенджердин тиркемесинде колдонуучулар, Интернетке кирүү мүмкүнчүлүгүнөн пайдаланып, локацияга карабастан, файлдар менен алмаша алышат. Интернет желесин колдонуучулар жаңылыктар сайтына, көңүл ачуу жана фильмдик веб-ресурстарга абдан эле аз киришет, ошондой эле маалыматты почта аркылуу да абдан аз алышат. Почта сайттарынын ичинен эң көп россиялык сервис Mail.ru пайдаланылат, андан соң популярдуулугу боюнча экинчи орунда Gmail турат, ал почта сайттарын колдонуучулардын 22%ын өзүнө тартат. Респонденттерибиздин артыкча жакшы көргөндөрүн төмөнкүчө берүүгө болот:

2 - диаграмма. Эң көп кирүүчү мессенджер сайттары жана тиркемелер

1.9 - сүр. Эң көп кирүүчү мессенджер сайттары/тиркемелер, N=753, %¹⁷³

КРнын ИИМдин подполковниги Манас Аманбаевдин сөзү боюнча, вербовкаланган жаштардын дээрлик көпчүлүгү түштүк аймактарында, тактап айтканда, Араван, Өзгөн районундарынын айылдарында жана Сузак районунда топтолгон. Муну дүйнөлүк түйүндөрдү колдонуучулардын пайыздык көрсөткүчтөрү ырастайт, анда өлкөнүн түштүк аймагындагылар түндүк аймагындагыларга караганда жогору көрсөткүчкө ээ. Бул Бишкек шаарынын 80%ы активдүү

¹⁷³ «Кыргызстан элинин медиа артыкчылыгы (8 толкун)» Сорос Кыргызстан, M-Vector, USAID Б., 2017, 48-б.

интернет колдонуучу болуп эсептелгендиги менен түшүндүрүлүшү мүмкүн. Бирок жүргүзгөн суражылообузга ылайык, Бишкекте жана Араванда Интернет колдонуучулардын саны бирдей, ал эми Өзгөндө болгону 1%га гана төмөн. Мындан, Интернет коммуникация каражатынан сырткары билим берүүчү ролду да аткаргандыгына байланыштуу, жогоруда аталган үч аймактын жаштары өздөрүн кызыктырган суроолорго жоопту Интернеттеги ачык булактардан алат деген жыйынтык чыгарууга болот.

Тандап алуунун себептерине келсек, бул тематика боюнча жүргүзүлгөн мурдагы изилдөөлөр да¹⁷⁴ негизги себептер төмөнкүлөр экенин тастыктайт:

1. 2010 - жылдагы июнь окуясынан кийин Ош облусунун райондорундагы жаштардын радикалдашууга кабылуусу.
2. Кумтөр алтын кен комбинатынын жумушуна байланыштуу 2014 – 2015 - жылдардагы Жети-Өгүз районундагы жаштардын нараазычылык толкундоолоруна чыгышы.
3. Жогоруда аталган райондордон Жакынкы Чыгыштагы жарандык согушка катышуу үчүн жаштардын жөнөп кетүүлөрү.
4. Жаштардын эмгек миграциясына чыгып кетүүсү (Россияга жана Казахстанга).

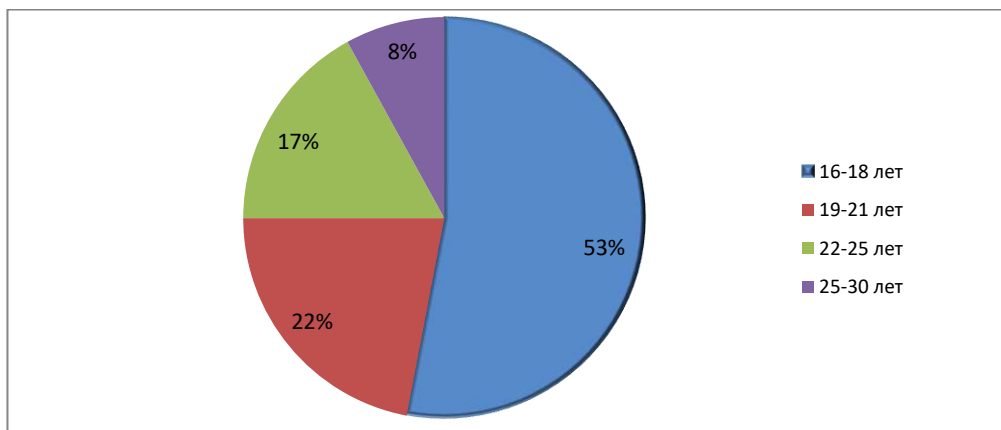
Изилдөөгө алынган интернет колдонуучулардын жыныстык, жаш курактык жана аймактык өзгөчөлүктөрү

Изилдөөнүн жүрүшүндө респондент канчалык улуу болсо, Интернетти колдонуусу ошончолук күмөн жаратары аныкталды. Мисалы, улуурак муун 14төн 34 жашка чейинки адамдарга караганда дүйнөлүк желени азыраак пайдаланышат. Жаштардын социалдык түйүндөр аркылуу баарлашууну жактырганы, ошондой эле алардын жаңы технологиялардын дүйнөлүк тенденцияларынан артта калбоо тилеги жогоркудай жыйынтыктын натыйжасы деп божомолдоого болот. Мындан тышкары социалдык түйүндөргө көп кирүү зарылчылыгы анда баарлашуу жана маалымат издөө зарылчылыгынан улам пайда болот.

Жаш курагы боюнча тандоо 16 - 18 жаштагы жаштарга багыт алуу менен жүргүзүлөт (Араван - 53%, Өзгөн - 37%, Бишкек - 13%), 19 - 21 жаштагы респонденттер тобун (Бишкек - 24%, Өзгөн - 19%, Араван - 22%), ошондой эле улуу жаштагы адамдар да сурамжылоого катышты.

¹⁷⁴ «Кыргызстандагы дерадикалдашуу үчүн социалдык медиа: Борбордук Азия үчүн үлгү» долбоорунун алкагында түзүлгөн «Кыргызстандын жаштарынын радикалдашуусуна түрткү берүүчү маани-мазмундар, элестер жана медиа каналдар» аналитикалык отчету.

3 - диаграмма. Респонденттердин жаш курактык мүнөздөмөсү

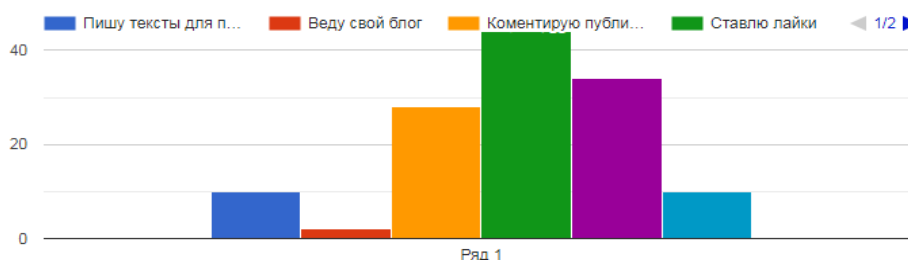

Түштүк аймактардагы тандап алуунун жыйындысында аялдар басымдуулук кылды (Араван - 59%, Өзгөн - 54%, Бишкек - 44%), алар чын дили менен маек курууга көбүрөөк макул болушту.

Социалдык түйүндөгү активдүүлүккө тиешелүү суроолорго үч региондун респонденттери сунушталган варианттарынын ичинен: текст жазам, блог алпарам, комментарий берем, жактырууларды басам, маалымат менен бөлүшөм деген жоопторду, ал эми «активдүү эмесмин» дегендер «жактырууну басам» деген жоопту тандап алышты. Биздин оюбузча, айрым респонденттердин пассивдүүлүгү адамдар өзүнүн демилгесин көрсөтүүдөн, өзүнүн ойлору жөнүндө жазуудан, жашоодогу позициясын, айланада болуп жаткан окуяларга карата өз мамилесин билдирүүдөн корккондугунан кабар берет.

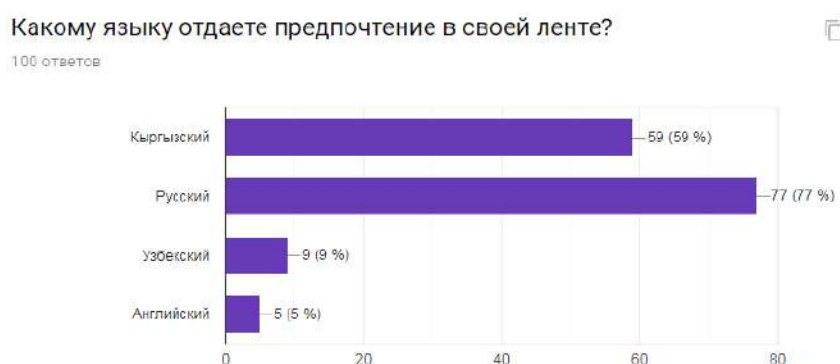
4 - диаграмма. Социалдык түйүндөрдөгү активдүүлүк

Какова ваша активность в социальных сетях?

Биз сереп салган адабияттар, жакында жарыяланган илимий макалалардын¹⁷⁵ көпчүлүгү вербовкалоо жана радикализмдин белгилери контенттин тилине жараша болгондугун белгилешкен. Мисалы, зомбулук элементтери орус тилдүү булактарга караганда кыргыз тилдүү жана өзбек тилдүү баракчаларда көбүрөөк камтылат.¹⁷⁶ Андыктан артык көргөн тилиңиз деген суроону дагы анкетага киргиздик жана сурамжылангандардын көпчүлүгү орус тили деген вариантты тандап алышты (Бишкек - 81%, Араван - 82%, Өзгөн - 77%).

5 - диаграмма. Респонденттердин артык көргөн тили

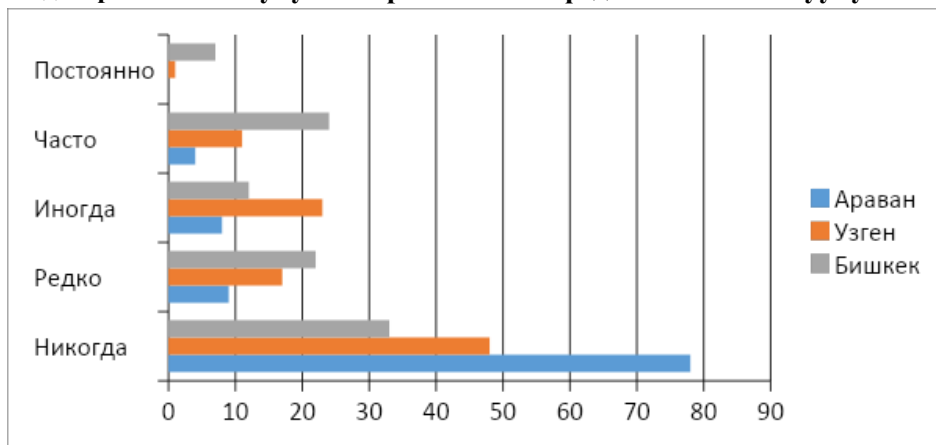

Экстремисттик мүнөздөгү маалыматты алуу үчүн суроолорду берүү да кызыктуу болду, себеби ал жыныстык, жаш курактык маалыматтан кийинки эле орунда турган эле. Араванда респонденттердин көпчүлүгү ал суроодон кийин калган суроолорго жооп бербей, же болбосо суроолорго терс жооп бере баштаган. Мисал үчүн, «Зомбулук экстремизми жөнүндө канчалык көп окуйсуз, же маалымат аласыз?» деген суроого көпчүлүгү «эч качан» деп жооп беришкен (Араван - 71,6%, Өзгөн – 48%, Бишкек – 33%). Респонденттерибиздин жоопторунан Араван менен Өзгөнгө салыштырмалуу мындай маалыматтарды борбор калаабыздагылар көбүрөөк кезиккендерин байкоо кызык болду.

¹⁷⁵ Пайдаланылган адабияттын тизмесин кар.

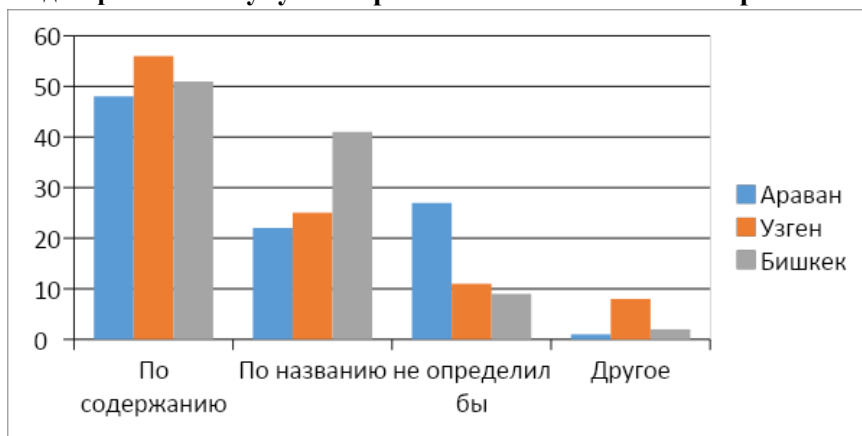
¹⁷⁶ Индира Асланованын «Экстремизмди жана террорчулукту инклюзивдик алдын алуу боюнча дараметти бекемдөө» тегерек столунда бет ачары болгон «Экстремизмге каршы туруу: Кыргызстанда нарративдерди түзүү тажрыйбасы» деген баяндамасынан.

6 - диаграмма. Зомбулук экстремизми жөнүндө маалымат алуунун жыштыгы

Экстремисттик мүнөздөгү маалыматты аныктоо үчүн берилген: «Эгерде сиз зомбулук экстремизми жөнүндө маалыматы качандыр бир кезде кезиктирсеңиз, же кезитирип калсаңыз, сиз аны кантип аныктай алат элеңиз?» - деген суроого көпчүлүгү «мааниси боюнча» деп жооп беришкен (Бишкек - 51%, Өзгөн - 56%, Араван - 49, 5%). Бирок Араванда респонденттердин 27%ы «эч бир аныктай алмак эмесмин» деп жооп берген.

7 - диаграмм. Зомбулук экстремизмин аныктоо ыкмалары

Үч аймактагы респонденттердин жооптору, реакциялары түп тамырынан бери бири биринен айырмаланат. Араван менен Өзгөндө сурамжылангандардын көпчүлүгү «өчүрүп салам» деп (63% жана 44%) жооп беришсе, ал эми Бишкекте жооптун бул вариантын болгону 21%ы гана тандап алган. Бишкектеги респонденттердин көпчүлүгү ушуга окшогон маалыматтарды окуп турушат (57%).

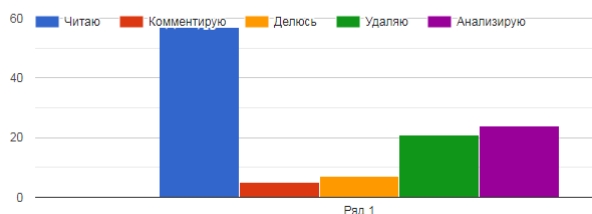
8 - диаграмма. Араван шаарындагы респонденттердин зомбулук экстремизми жөнүндө маалыматка реакциясы

Как вы реагируете на информацию о насильственном экстремизме?

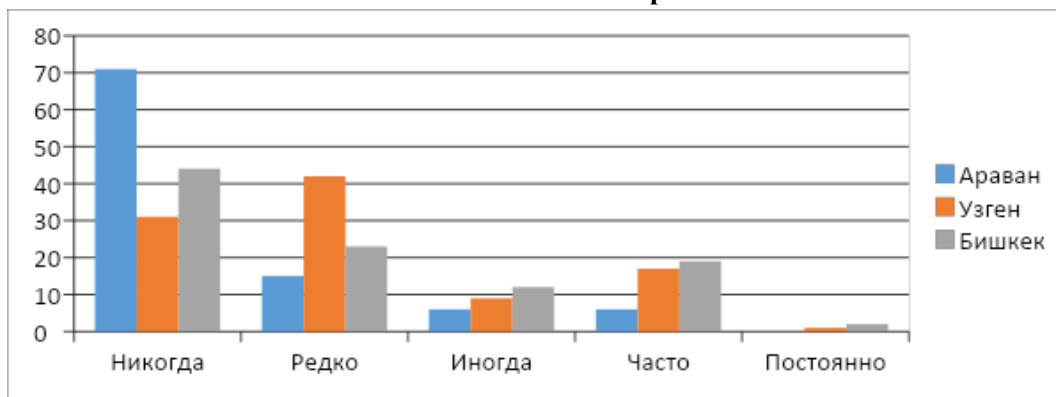
9 - диаграмма. Бишкек шаарындагы респонденттердин зомбулук экстремизми жөнүндө маалыматка реакциясы

Как вы реагируете на информацию о насильственном экстремизме?

Эффективдүү медиа стратегия өз ичине, экстремизмди жайылтууну токтотуу жана анын пайда болушун алдын алуу максатында, калкты зарыл маалымат менен камсыз кылууга багытталган бир катар куралдарды камтыйт. Анкетадагы: «КРда зомбулук экстремизми менен күрөшүү ыкмалары жөнүндө маалыматты канчалык көп кезиктиресиз?» деген суроого респонденттер «эч качан» деген жоопту тандап алышкан (Араван – 71,6%, Өзгөн – 31%, Бишкек - 44%).

10 - диаграмма. КРда зомбулук экстремизми менен күрөшүү ыкмалары жөнүндө маалыматты канчалык көп кезиктиресиз?

Бул учурдагы экстремизмди алдын алууга багытталган медиа стратегиялар менен иш-аракеттер дагы деле эффективдүү эмес экендигинен кабар берет. Мисалга, көптөр экстремисттик мүнөздөгү маалыматты мааниси боюнча, башкача айтканда, мындай типтеги файлдарды ачып, окуп жана таанышып, аныктагандан кийин гана аны радикалдуу маалыматка кошот. Экстремизм менен күрөшүү ыкмалары жөнүндө айрымдар гана тааныш, бул да начар коммуникациялык стратегиянын көрсөткүчү болуп эсептелет.

Корутунду

Биз изилдөөгө алган тема дагы деле толук изилденип бүтө элек. Андыктан Кыргызстанда экстремизмди алдын алуу боюнча мамлекеттик бирдиктүү медиа стратегияга анализ жүргүзүүгө жана аны калыптандырууга иликтеп-жиликтеген кылдат мамиле талап кылынат. Чет өлкөлүк АКШ жана РФнын тажрыйбаларын, тактап айтканда, экстремизм идеологиясын Интернетте жайылтууга бөгөт коюу боюнча жаңы куралдарды жана мамилелерди колдонууну изилдеп көрүп, ошону менен катар мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү ӨЭУлардын ыкмаларын салыштырып көрүп, Кыргызстандын медиа стратегиясына жаңылыктарды киргизүү өтө зарыл деген жыйынтыкка келдик. Бул эл аралык донорлор жана өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан жарандык демилгелерди жана сунушталуучу долбоорлорду колдоодо билинет. Өзгөн, Араван жана Бишкек шаарынын жаштарынын арасында жүргүзүлгөн сурамжылоонун жооптору алар негизги маалыматты социалдык тармактардан алышарын, ал эми экстремисттик мүнөздөгү материалдардын мазмунун таанышып чыккандан кийин аныктай тургандыгын ачыктады. Мамлекеттик эффективдүү коммуникациялык стратегия жаштарды радикализмди бир гана аталышы боюнча аныктоого, күрөшүү ыкмалары жөнүндө кабардар болууга жана экстремисттик мүнөздөгү маалыматка туура реакция кылууга үйрөтсө, оң жыйынтыктарды бермек. Бирок бул боюнча башкача пикирдеги адамдар да бар. Мисалы, «Бийман» руханий маданиятты өнүктүрүү фондунун өкүлү Жанаргүл Исакбаева: «Жаштарды жана өсүп келе жаткан муунду бул темага карата кызыгуусун жаратпаш үчүн, экстремизм жөнүндө маалыматты берүүнүн жана аны өнүктүрүүнүн кереги жок. Болбосо алар кызыктырган суроолорго өз алдынча жооп издей башташат, балким, ошол эле Интернеттен кокусунан туура эмес булактарга учурап калуулары да толук мүмкүн.» - деген пикирде.¹⁷⁷

Демек, айрым аймактар үчүн мамлекеттик медиа стратегиялардын ачыктыгы жана айкындуулугуна тиешелүү чечимдер Өкмөттүн жана мамлекеттик башкаруу органдарынын мойнунда. Биз жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздөн аны киргизүү зарыл деген тыянак чыгардык.

Сунуштар

КРнын Өкмөтүнө сунуштар:

¹⁷⁷ Жанаргүл Исакбаевадан алынган интервьюдан.

1. Мамлекеттик органдардын жана мекемелердин, өкмөттүк эмес уюмдардын, ар түрдүү диний конфессиялардын жана жарандык активисттердин эффективдүү өз ара кызматташуусун өз ичине камтыган бирдиктүү медиа стратегияны иштеп чыгуу жана киргизүү.

КРнын Коопсуздук кеңешинин катчылыгына:

2. Кыргызстандагы киберкоопсуздук боюнча жаңы киргизилген стратегияга өзгөртүүлөрдү жана түзөтүүлөрдү, тактап айтканда, учурдагы кызматкерлерди окутуу, же болбосо мамлекеттик органдарга жана диний конфессияларга (ДИМК, КМДБ, ОПЧ) киберкоопсуздук боюнча жаңы адистерди тартуу боюнча пунктту кошуу.

ОПЧ жана Муфтият:

3. Эл аралык донорлордун жана ӨЭУнун диний коммуникациялар маселелери боюнча долбоорлорун маалымат технологияларын пайдалануу менен колдоо жана өз ара кызматташуу.

ӨЭУ жана кызыкдар адамдарга:

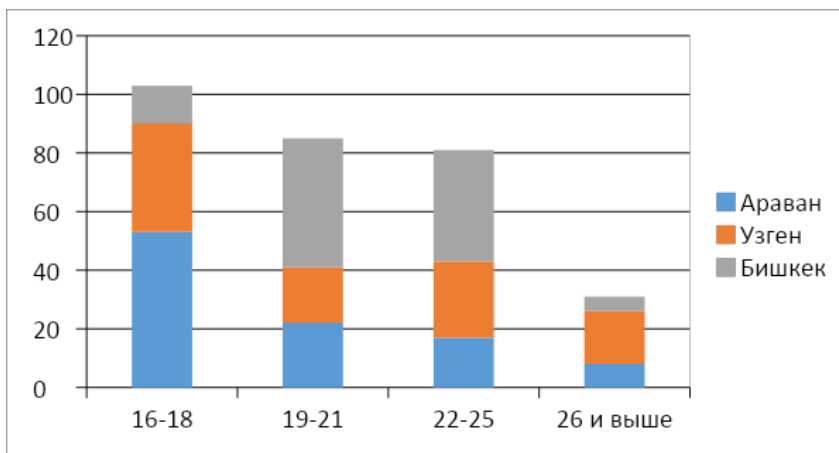
4. Зомбулук экстремизминин идеологиясын алдын алуу жана ага бөгөт коюу боюнча иш-чараларга мамлекеттик органдарды, диний бирикмелерди жана ЖМКларды катыштыруу жана өз ара тыгыз кызматташуу.

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси:

1. «Экстремисттик ишке каршы аракеттенүү» КРнын Мыйзамына анализ жүргүзүү жана баа берүү, 19 - артикль.
2. «Кыргызстандын жаштарынын радикалдашуусуна түрткү берген маани-мазмундар, элестер жана медиа каналдар» аналитикалык отчету, Search for Common Ground.
3. Индира Асланованын: «Экстремизмге каршы туруу: Кыргызстанда нарративдерди түзүү тажрыйбасы» баяндамасынан.
4. Сорос Кыргызстандын «Кыргыз элинин медиа артыкчылыктары» деген изилдөөсү, M-Vector, USAID.
5. Манукян А.Р., Шхагапсоева М.Х. — Зомбулук экстремизми жана радикалдашуунун жеке факторлору // Психолог. – 2016. – № 6. – 1 – 8 - б.
6. М.Ф. Желновакованын: «Россиядагы тышкы диний коммуникациялар системасы» аттуу илимий макаласы.
7. 2015 – 2020 - жылдарга Кыргыз Республикасынын дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын концепциясын ишке ашыруу боюнча аракеттер планы.
8. КРнын Өкмөтүнүн 2017 - жылдын 20 - сентябрындагы N414 - р тескемеси (2017 – 2022 - жылдарга Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн экстремизмге жана террорчулукка каршы туруу боюнча программаны ишке ашырууга тиешелүү иш-чаралар планын бекитүү жөнүндө) <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/215948>.
9. 2019 – 2023 - жылдарга Кыргыз Республикасынын киберкоопсуздук стратегиясы <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/15479>.
10. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин статикалык жыйнагы – Кыргыз Республикасындагы кылмыштуулук жана укуктук тартип (2015).
11. Digital development assessment – Kyrgyzstan, National institute for strategic studies of the Kyrgyz republic, state committee of information technologies and communications of the Kyrgyz republic, world bank (2017).

1 - тиркеме. Респонденттердин жоопторунун диаграммалары

№2 анкетанын суроосуна жооптор: жаш курагы

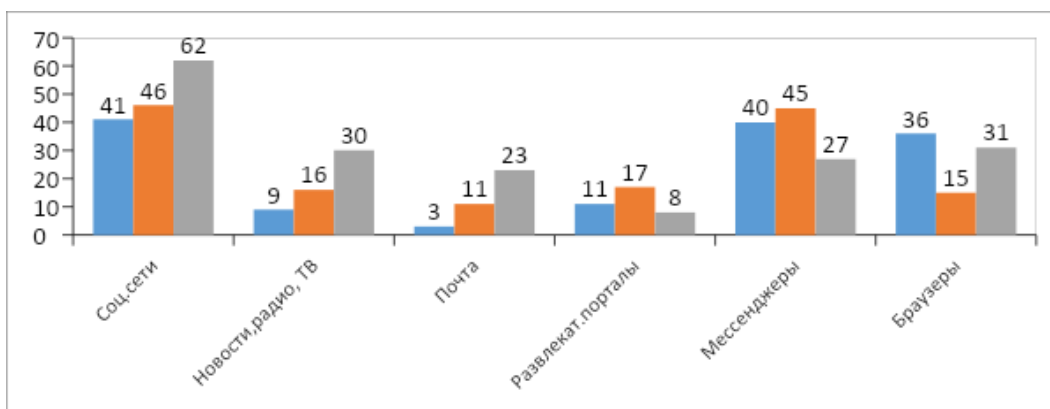

№3 анкетанын суроосуна жооптор: Сиз Интернетти колдоносузбу?

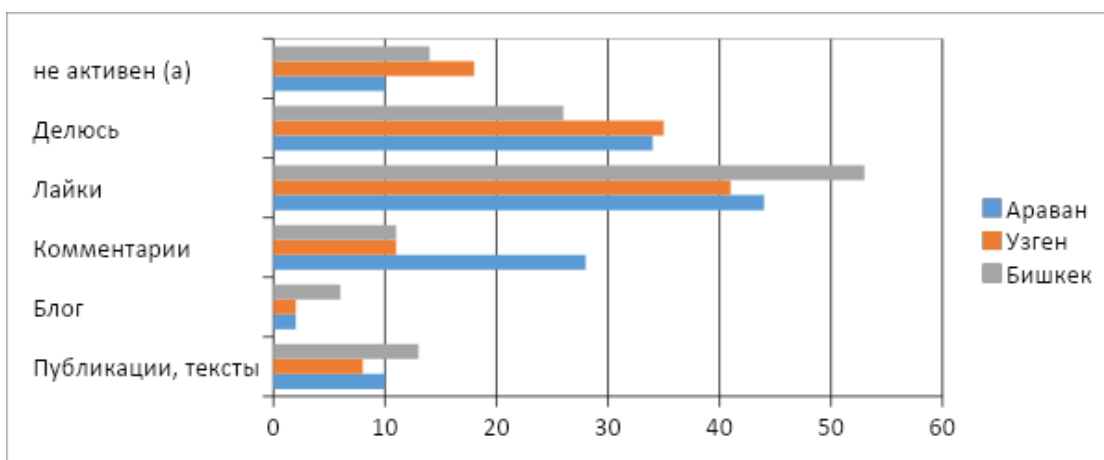

№4 анкетанын суроосуна жооптор: Сиз маалыматты кайдан аласыз?

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

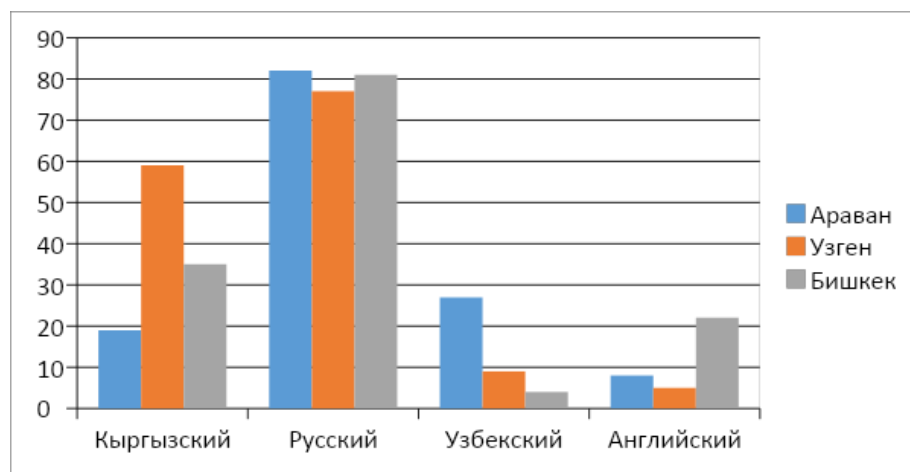

№5 анкетанын суроосуна жооптор: Сиздин социалдык түйүндөрдөгү активдүүлүгүңүз канчалык?

№6 анкетанын суроосуна жооптор: Сиз баракчаңызда кайсы тилге артыкчылык бересиз?

“Дин жана демократия боюнча конструктивдүү пикир алышуу” долбоорунун алкагында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн экинчи жыйнагы

№7 анкетанын суроосуна жооптор: Сиз зомбулук экстремизми жөнүндө маалыматка кандай реакция кыласыз?

